

ЦЕНТР РАЗУМКОВА

“РЕЛІГІЯ І ВЛАДА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМВІДНОСИН”

**Інформаційно-аналітичні матеріали
до Круглого столу на тему:
“Державно-конфесійні відносини в Україні,
їх особливості і тенденції розвитку”
8 лютого 2011р.**

Київ

З М І С Т

**РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ:
ПІДСУМКИ ДЕСЯТИЛІТТЯ, ТЕНДЕНЦІЇ І ПРОБЛЕМИ**
(Робоча версія)

- 1. РЕЛІГІЙНА МЕРЕЖА В УКРАЇНІ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ 3
- 2. РІВЕНЬ І ХАРАКТЕР РЕЛІГІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 31
- 3. ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ 54

МЕМОРАНДУМ

*МЕМОРАНДУМ ХРИСТИЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ ПРО НЕСПРИЙНЯТТЯ
СИЛОВИХ ДІЙ У МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМВІДНОСИНАХ* 63

ПРОЕКТ

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ 64

ДОДАТОК

ГОЛОВНІ ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ 69

ДОДАТОК

*МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ
З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ* 72

1. РЕЛІГІЙНА МЕРЕЖА В УКРАЇНІ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Релігійна ситуація у країні значною мірою визначається наявністю, станом і тенденціями розвитку мережі церковно-релігійних інституцій. У цьому розділі на підставі статистичних даних окреслюються головні характеристики та особливості релігійної мережі в Україні, а також підсумки її розвитку за останні 10 років – з 1 січня 2000р. по 1 січня 2010р¹. Розглядаються насамперед такі показники, як кількість і динаміка зростання церковно-релігійних осередків (організацій і громад), їх конфесійна належність і територіальна поширеність. Наводиться також інформація про головні організаційні зміни, що сталися протягом 2000-2010рр. у найбільш чисельних церквах і релігійних організаціях та в їх взаємовідносинах.

Аналіз зазначених даних свідчить про завершення в Україні екстенсивного розвитку релігійної мережі, уповільнення темпів її розширення. Зберігаються особливості та тенденції, що відзначалися експертами у 2000р.: переважання православних релігійних осередків у загальній релігійній мережі країни; випереджаюче, порівняно з православ'ям, зростання кількості протестантських і харизматичних релігійних організацій; регіональний характер поширеності основних конфесій. Водночас, можна відзначити тенденцію до усунення виразного зміщення центру релігійного життя в західні області країни: так, якщо у 2000р. на цей регіон, де проживає менше 20% населення, припадало майже 43% усього масиву релігійних організацій, то у 2010р. – 34,5%.

1.1 ІНСТИТУЦІЙНА МЕРЕЖА: ЗАГАЛЬНІ ДАНІ

Церковно-релігійна ситуація характеризується насамперед станом і динамікою змін мережі релігійних *організацій*². Порівняльний аналіз цих показників дозволяє з'ясувати основні тенденції розвитку релігійного середовища в Україні.

Нижче наводяться статистичні дані, що характеризують інституційну мережу релігійних організацій станом на 1 січня 2010р. Для порівняння наводяться також дані за попередні роки, що дозволяє з'ясувати її зміни, насамперед – протягом останніх 10 років, а також порівняти напрями та темпи цих змін з попереднім десятиліттям.

Релігійні організації

За даними Державного комітету України у справах національностей та релігій, станом на 1 січня 2010р., в Україні були представлені 55 віросповідань (проти 52 у 2000р.), у межах яких діяли 35 184 релігійні організації³. Порівняно з 2000р., мережа релігійних організацій зросла на 49% (діаграма “*Релігійна мережа в Україні: динаміка зростання*”, с.4). Водночас, темпи зростання демонструють тенденцію зниження: так, якщо у 1990-х роках щорічне збільшення кількості релігійних організацій складало 5-8%, то у 2000-2005рр. – 4-5%, а за підсумками 2007-2009рр. – лише в межах 2%⁴.

Умовні скорочення:

УПЦ – Українська Православна Церква;

УПЦ-КП – Українська Православна Церква – Київський патріархат;

УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква;

УГКЦ – Українська Греко-католицька Церква;

РКЦ – Римо-католицька Церква;

ВСО ЄХБ – Всеукраїнський Союз об'єднань Євангельських Християн-баптистів;

ВСЦ ХВЄП – Всеукраїнський Союз Церков християн віри Євангельської (п'ятидесятників);

УУК ЦАСД – Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня;

НРР – Новітні релігійні рухи (неорелігії).

¹ У цьому розділі використано статистичні дані Державного комітету України у справах національностей та релігій (далі – Держкомнацрелігій) та підготовлений Комітетом Інформаційний звіт “Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні за 2009р.”, який подає статистичні дані станом на 1 січня 2010р. – <http://www.scnm.gov.ua>

Застереження: офіційна статистика не може враховувати, зокрема чисельність членів релігійних організацій (громад), оскільки фіксоване членство притаманне не всім релігійним організаціям, частоти відвідування віруючими релігійних служб чи зібрань, рівень активності їх участі в житті громади тощо. Відповідно, статистичні дані не дають уявлення про реальну інтенсивність релігійного життя в межах як конфесії, так і регіону. Проте, вони дозволяють виявити певні його особливості та тенденції змін.

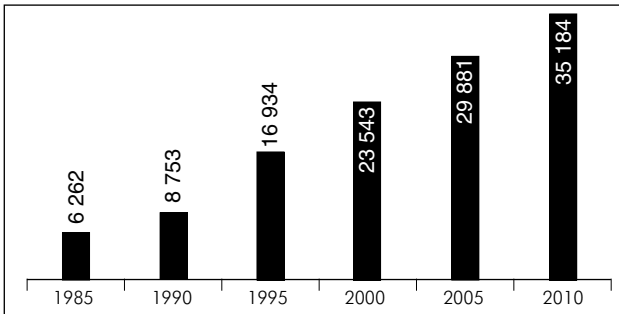
² Поняття “релігійні організації” охоплює “релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вище зазначених релігійних організацій” (Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”, ст.7). Надалі, в більш докладному аналізі процесів у релігійному середовищі буде використовуватися показник кількості релігійних *громад* – первинних осередків релігійної мережі.

³ У т.ч. 33 351 – зареєстровані, 1 833 – не зареєстровані. Надалі це розрізнення не подається, оскільки за чинним законодавством релігійні організації можуть діяти без реєстрації, тобто не набуваючи прав юридичної особи.

⁴ У 2007р. зростання склало 2,3%, у 2008р. – 1,8%, у 2009 – 2%. Доречно нагадати, що пік розбудови інституційної релігійної мережі в Україні припав на 1988-1990рр.: за три роки кількість релігійних організацій зросла на 41,7%.

Релігійна мережа в Україні: динаміка зростання, релігійних організацій

Розподіл релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить про збереження у країні переваги православ'я, до якого належить 17 941 організація (або 51% загальної релігійної мережі країни). Однак, у 2000р. відповідний показник склав 52,7%⁵. Отже, за останні 10 років мережа православних організацій

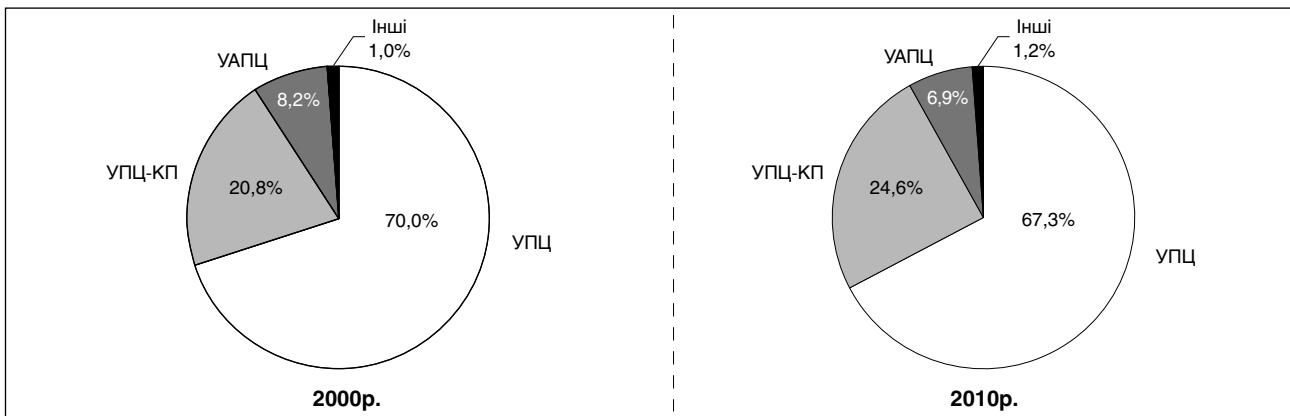
зросла на 44,7%, проте її питома частка в загальному масиві зменшилася на 1,7%.

За кількісними показниками, православні громади переважають лише у двох регіонах України: значно – в Центрі, де вони становлять 62% загальної кількості релігійних громад регіону, та незначним чином – на Сході, де відповідний показник складає 49,3%. На Півдні частка православних громад складає 43,8%, на Заході – 43,8%⁶.

Як і раніше, православ'я в Україні не має єдиного інституційного оформлення: діють три чисельні православні церкви – Українська Православна Церква (УПЦ), Українська Православна Церква – Київський патріархат (УПЦ-КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) та кілька невеликих угруповань, які сповідують окремі версії православного віровчення (загалом – 231 громада, або 1,2% усіх православних організацій).

Як видно з діаграми “Структура православ'я в Україні”, найбільша частка (дві третини) православних

Структура православ'я в Україні, % релігійних організацій

Руська православна старообрядницька Церква (Білокриницька згода) – має 59 громад (у 2000р. – 54), центр (у Києві), два монастирі (шість ченців), 30 священнослужителів (у т.ч. чотири – іноземці), створено також 8 недільних шкіл. Громади зосереджені переважно в Одеській (15), Вінницькій (14), Чернівецькій (8) і Хмельницькій (5), Кіровоградській (4) областях та АР Крим (3). Дві громади – в Чернігівській області, по одній – у Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Київській, Луганській, Харківській, Черкаській областях і в Києві.

Руська православна старообрядницька Церква (безповіська згода): 13 громад (у 2000р. – 12), шість священнослужителів. Громади зосереджені переважно в Житомирській (5) і Харківській (3) областях, по одній громаді – у Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Хмельницькій і Черкаській областях.

Руська православна Церква (закордонна): 28 громад, два управління, два монастирі (15 ченців), один духовний навчальний заклад (23 слухачі), чотири недільні школи, одне періодичне видання; вірними опікуються 17 священнослужителів. Громади зосереджені переважно в Одеській (12) і Запорізькій (9) областях та АР Крим (5), по одній громаді – в Луганській і Сумській областях.

Російська істинно-православна Церква: 30 громад (як і в 2000р.), одне управління (у 2000р. – два), одна місія, 26 священнослужителів (у т.ч. два – іноземці), три недільні школи. Переважна частина громад зосереджена в АР Крим (6), Житомирській та Одеській областях (по 4) і Києві (3), по дві громади – в Запорізькій, Київській, Луганській і Сумській областях, по одній – у Вінницькій, Донецькій, Миколаївській, Харківській і Чернігівській.

Інші православні релігійні організації: 101 громада, два центри, 80 священнослужителів (у т.ч. чотири – іноземці); 16 недільних шкіл, 5 періодичних видань. Територіальний розподіл громад: Донецька область – 17, Полтавська – 16, Дніпропетровська, Одеська – по 9, Вінницька – 8, Закарпатська – 5, Волинська, Запорізька, Харківська, Чернівецька, Київ – по 4, Кіровоградська, Луганська – по 3, Київська, Львівська, Миколаївська, Хмельницька, Черкаська – по 2, Рівненська – одна громада.

Загалом: 231 громада, або 1,3% усіх православних громад країни; чотири монастирі (21 ченці); 159 священнослужителів (1,2%); 31 недільна школа; 1 духовний навчальний заклад (23 слухачі, 0,4%); 6 періодичних видань.

⁵ У 2000р. – 12 396 православних релігійних організацій.

⁶ Тут враховано всі православні громади, тобто ті, що належать до УПЦ, УПЦ-КП, УАПЦ та інші.

Тут і далі застосовується наступний розподіл областей за регіонами: **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр:** м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь:** АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід:** Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Застереження: розподіл областей за регіонами, що його використовує Центр Разумкова, не збігається з розподілом, який використовує Держкомнацрелігій у згаданому вище Інформаційному звіті за 2009р.

організацій належать до УПЦ. Водночас за 10 років у загальному масиві православних організацій збільшилася частка організацій УПЦ-КП (з 20,8% до 24,6%), відповідно – зменшилися частки УПЦ (з 70% до 67,3%) та УАПЦ (з 8,2% до 6,9%).

Як і раніше, друге місце за кількістю релігійних організацій посідає Українська Греко-католицька церква (УГКЦ) – 3 765 організацій. Проте, відсоток її організацій у загальному масиві також зменшився з 14,3% у 2000р. до 10,7% на цей час⁷.

Натомість, зросли частки мусульманських релігійних організацій (з 1,5% до 4,3%) та релігійних організацій протестантських напрямів (з 26,5% до 29,1%) (діаграма “Структура релігійної мережі за конфесійною ознакою”).

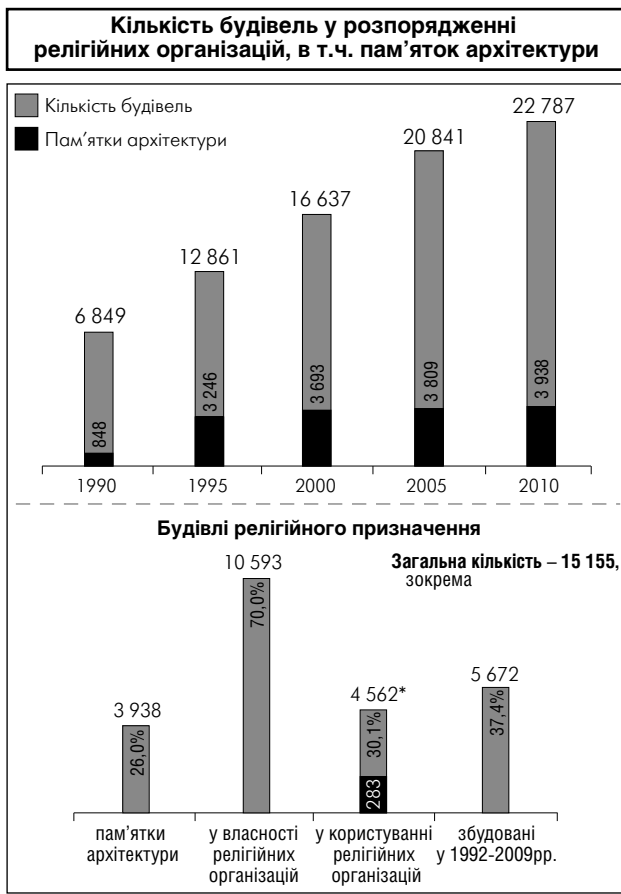
Порівняльний аналіз темпів зростання кількості релігійних громад свідчить про збереження вищих темпів зростання кількості громад протестантських напрямів, порівняно з православними. Так, кількість православних громад збільшилася з 12 090 у 2000р. до 17 499 у 2010р., або на 44,7%, протестантських – з 5 944 до 9 718, або на 63,5%. Відповідно, в загальному масиві частка православних громад зменшилася з 53,2% до 51,8%; протестантських – зросла з 26,2% до 28,8%. Особливо високі темпи зростання демонструє мережа релігійних громад харизматичних напрямів і течій: з 2000р. їх кількість зросла у 2,6 разу (1 313 громад у 2010р. проти 498 у 2000р.).

Будівлі релігійного призначення

Станом на 1 січня 2010р., релігійні організації країни мали в розпорядженні 22 787 будівель релігійного призначення і пристосованих під молитовні (діаграма “Кількість будівель у розпорядженні релігійних організацій...”). Це на 37% більше, ніж у 2000р., проте свідчить про більш повільні темпи збільшення кількості будівель, порівняно з темпами зростання мережі релігійних організацій (49%).

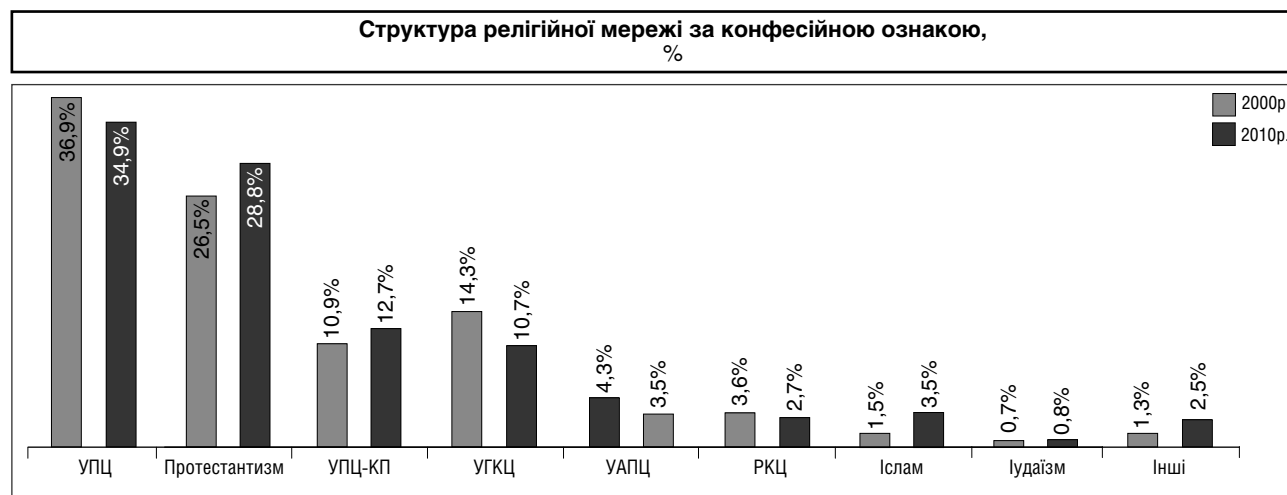
Будівлі релігійного призначення в загальному масиві складають 66,5% – 15 155 одиниць. Із них у 1992-1999рр. збудовано 2 597; у 2000-2009рр. – 3 075, зокрема у 2009р. – 251 будівля. Найбільше новобудов, завершених у 2009р., припадає на УПЦ (127), УГКЦ (63) та УПЦ-КП (54). УАПЦ завершила лише три новобудови, РКЦ – дві.

За даними Держкомнацрелігій, найвищий рівень забезпеченості будівлями релігійного призначення має

Закарпатська реформатська церква (89,8%), досить високим цей рівень є в УПЦ (82,7%), РКЦ (76,4%) та УГКЦ (74,7%). Гірше забезпечені УПЦ-КП – 62,9% та УАПЦ – 60,1%. Найчисельніші протестантські організації забезпечені будівлями релігійного призначення в середньому на 65-66%, організації мусульман на 54%, іудеїв – на 45%.

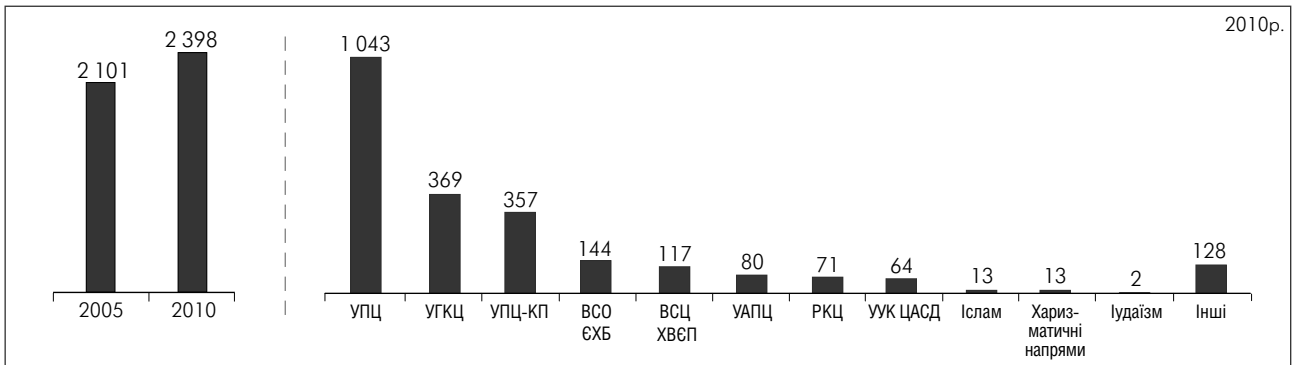
Недостатність будівель релігійного призначення спонукає до досить активного їх спорудження. Станом на 1 січня 2010р., споруджувалося 2 398 будівель релігійного призначення, що належать переважно православним Церквам (УПЦ – 1 043 будівель; УПЦ-КП – 357; УАПЦ – 80) та УГКЦ – 369 (діаграма “Спорудження будівель релігійного призначення”, с.6).

⁷ У 2000р. УГКЦ мала 3 356 релігійних організацій.

**Спорудження будівель релігійного призначення,
ОДИНИЦЬ**

Привертає увагу та обставина, що організації харизматичного напрямку, попри високі темпи розширення мережі громад, досить рідко вдаються до будівництва, віддаючи перевагу оренді приміщень. Так, на 1 січня 2010р., зазначені організації мали у своєму розпорядженні 27 будівель релігійного призначення, збудованих у 1992-2009рр., 13 будівель знаходилося у стадії спорудження, а на правах оренди використовувалося 969 приміщень.

Регіональний розподіл споруджуваних основними конфесіями та церквами будівель релігійного призначення збігається з розподілом уже існуючих осередків цих конфесій і церков: так, УПЦ споруджує понад 67% своїх будівель у Центрі і на Сході країни; УПЦ-КП – 91% на Заході і в Центрі; лише на Західний регіон припадає майже 92% споруджуваних будівель УГКЦ та 65% – УАПЦ.

Таким чином, показники, які характеризують процеси спорудження будівель релігійного призначення, можуть свідчити про те, що протягом ближчого часу нинішня конфесійна та регіональна конфігурація церковно-релігійної мережі в Україні буде зберігатися без суттєвих змін.

Священнослужителі

Діючими в Україні релігійними організаціями на початок 2010р. опікувалися 30 516 священнослужителів. Порівняно з 2000р., їх чисельність зросла на 43,4% (з 21 281 до 30 516 осіб). Водночас, серед них дещо зменшилася частка іноземних громадян – з 3,1% (650 осіб) у 2000р. до 2,6% (795 осіб) у 2010р.,

що може свідчити, зокрема про результативність системи підготовки кадрів для релігійних організацій, яка почала активно розвиватися в Україні з середини 1990-х років. Відносно значна частка іноземних громадян зберігається серед священнослужителів етноконфесійних організацій (Закарпатська реформатська церква, Німецька євангельсько-лютеранська церква, організації іудаїзму), нових для України релігійних організацій (наприклад, Церква Ісуса Христа святих останніх днів) та деяких інших.

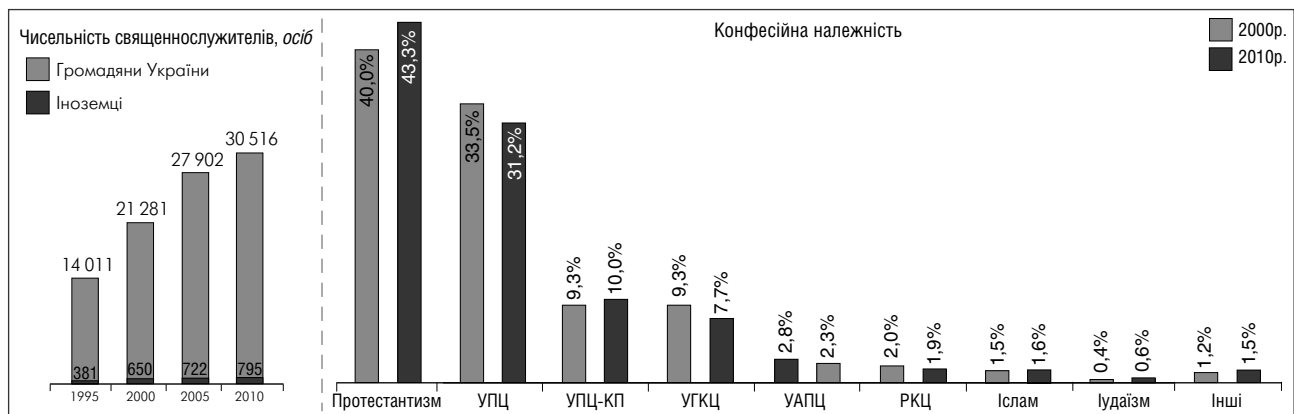
Як видно з діаграми “Чисельність священнослужителів”, значно (з 40% до 56,7%) зросла частка священнослужителів, які опікуються релігійними організаціями протестантських напрямів. Привертає увагу та обставина, що у 2000р. сумарна частка священнослужителів УПЦ, УАПЦ та УПЦ-КП (45,6%) перевищувала частку протестантських священнослужителів (40%), а на цей час відповідні показники фактично зрівнялися (43,5% і 43,3%, відповідно).

Коефіцієнт забезпеченості релігійних громад священнослужителями, як і раніше, є вищим у протестантських громад, ніж у православних (1,5 та 0,9, відповідно проти 1,4 та 0,8 у 2000р.)⁸. Найвищим є названий коефіцієнт у релігійних організаціях Церкви Ісуса Христа святих останніх днів – 2,5 та Свідків Єгови – 2,4; найнижчим (0,4) – у громад, що належать до Духовного управління мусульман Криму (ДУМК).

Монастирі

Серед конфесій, що діють в Україні, такий релігійний інститут як монастир є властивим насамперед

**Чисельність священнослужителів / іноземці,
%**

⁸ Коефіцієнт обчислюється як співвідношення чисельності священнослужителів до кількості релігійних громад.

православ'ю, греко- та римо-католицизму⁹. Станом на 1 січня 2010р., загальна мережа налічувала 439 монастирів, у яких несли послух 6 742 ченці і черниці. Порівняно з 2000р., загальна кількість монастирів збільшилася майже на 76%, проте чисельність у них ченців і черниць – лише на 36,5%. Такі розбіжності в темпах зростання кількості монастирів, з одного боку, та числа ченців – з іншого, були характерні також для попереднього періоду, що дає підстави припускати, що монастирське життя церков і досі перебуває у стадії становлення.

Згадані розбіжності зумовлюють зниження середнього числа ченців у розрахунку на один монастир: якщо у 2000р. воно складало майже 20 осіб, то на цей час – лише 15. При цьому, зазначене число варіює, залежно від конфесійної належності: від 26 для монастирів УПЦ до 1 – УАПЦ¹⁰.

Як видно з діаграми “Кількість монастирів”, у загальній мережі збільшилися, порівняно з 2000р., частки монастирів УПЦ-КП та РКЦ, натомість зменшилися частки УПЦ та УГКЦ (зменшилася також частка монастирів УПЦ у загальному масиві православних монастирів – з 85% у 2000р. до 76% у 2010р.).

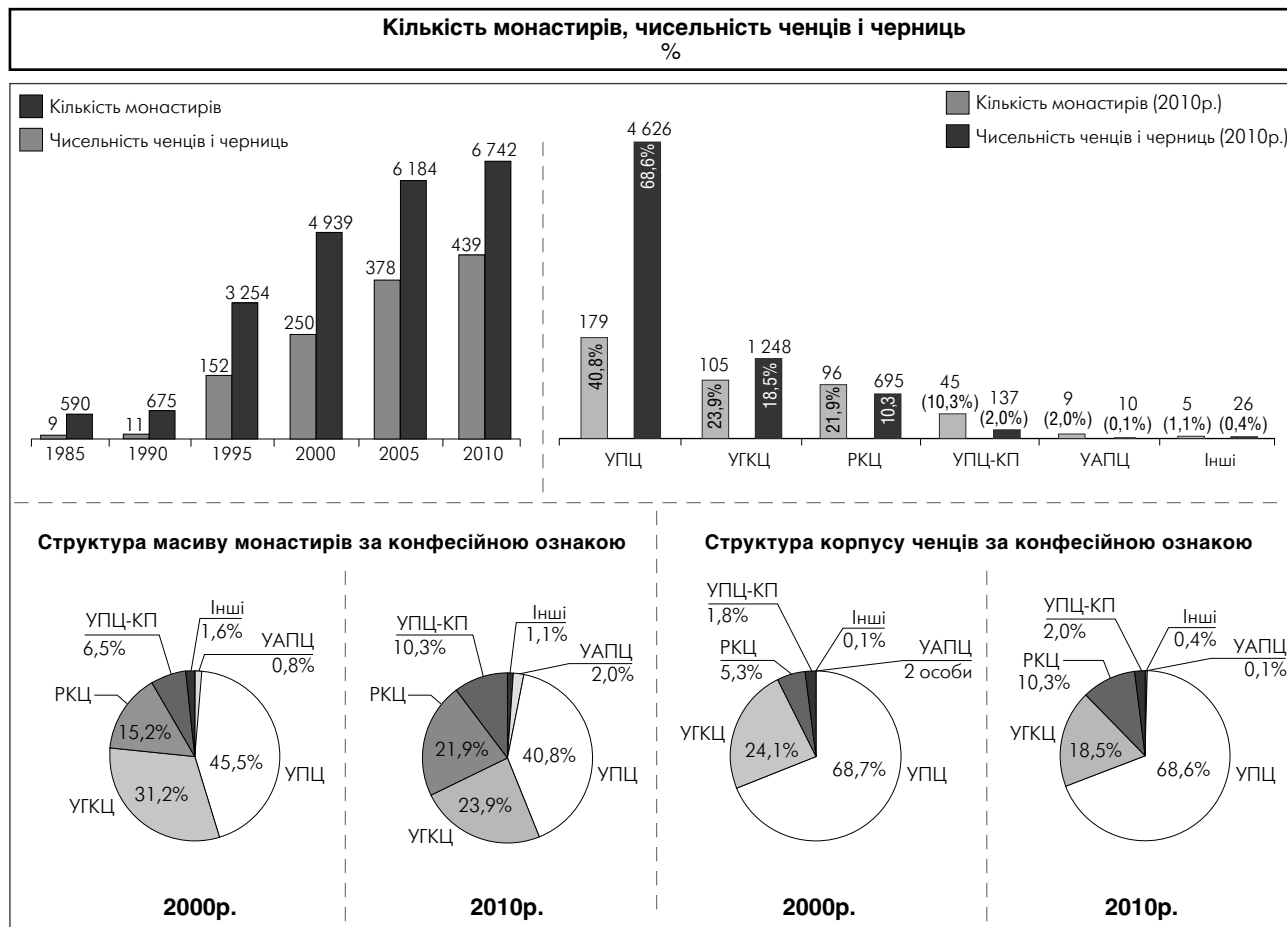
Водночас, частки ченців УПЦ та УПЦ-КП у загальному корпусі тих, хто несе послух, фактично не змінилися¹¹; дещо зменшилася частка ченців УГКЦ (з 24,1% до 18,5%), натомість частка ченців РКЦ – зросла майже вдвічі (з 5,3% до 10,3%).

Духовні навчальні заклади

Загалом, протягом десятиріччя кількість духовних навчальних закладів збільшилася на 64,5%, але чисельність слухачів у них – лише на 8,6%. Відповідно, зменшилася наповнюваність духовних навчальних закладів. Якщо у 2000р. середнє число слухачів у розрахунку на один духовний навчальний заклад становило дещо більше 131, то у 2010 – 93.

Як видно з діаграми “Кількість духовних навчальних закладів” (с.8), найбільше таких закладів, як і найбільше число слухачів, має ВСО ЄХБ – 42 навчальних заклади, в яких на початок 2010р. навчалися 5 300 слухачів (середнє число слухачів – 126), наступну позицію посідає УПЦ, яка має 20 навчальних закладів і 4 234 слухачі (середнє число слухачів – 218). Найменше духовних навчальних закладів має УУК ЦАСД – чотири заклади (143 слухачі).

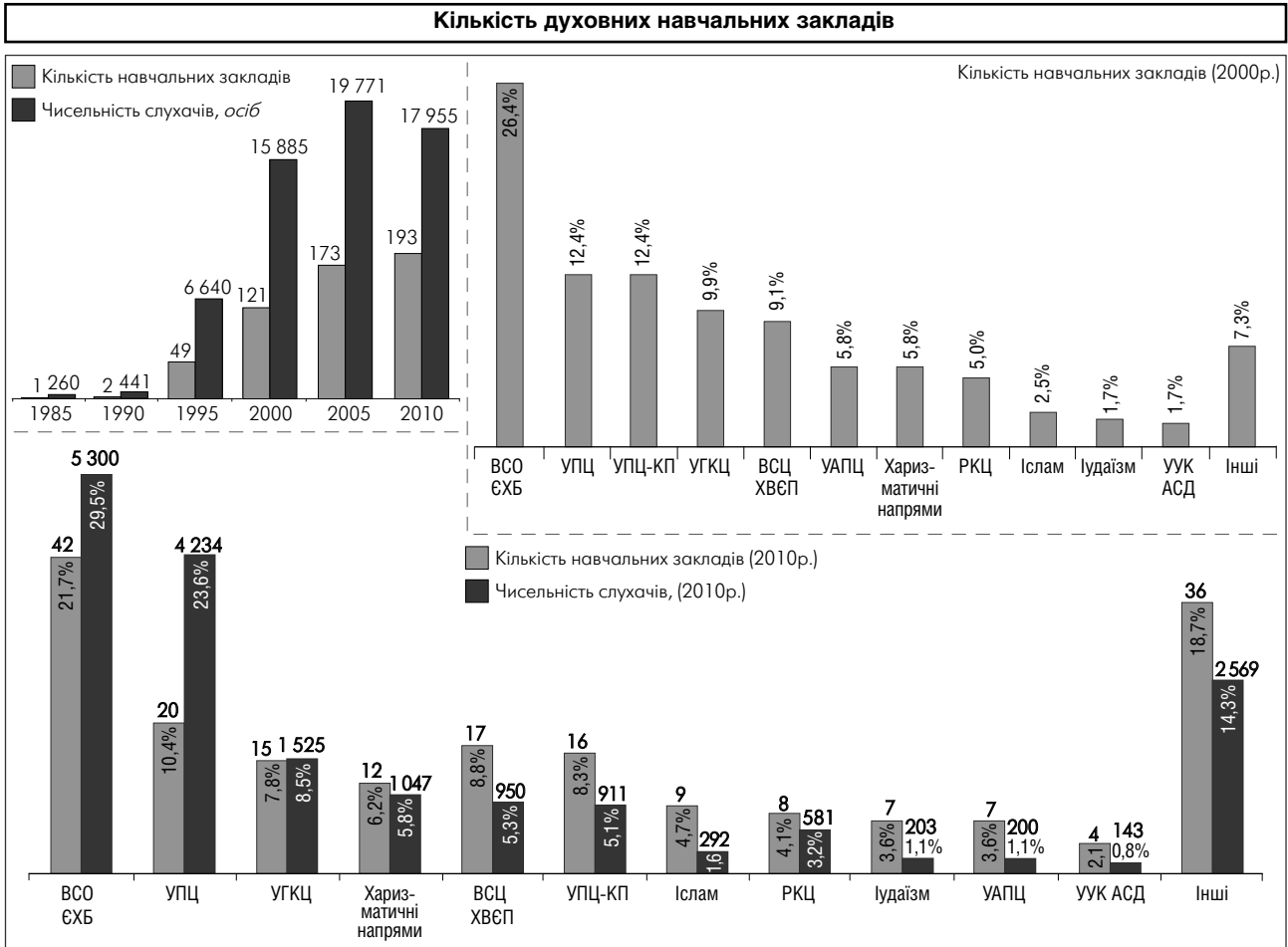
Водночас слід відзначити, що у 2010р., порівняно з 2005р., число слухачів у духовних навчальних закладах зменшилося з 19 771 особи до 17 955, або на 10,1%. Зменшення числа слухачів між 2005р. і 2010р. торкнулося навчальних закладів фактично всіх конфесій та релігійних об'єднань, за винятком ісламських, іудейських навчальних закладів і закладів окремих протестантських релігійних об'єднань. Значно змінилося також співвідношення слухачів стаціонарної і заочної форм навчання на користь останньої: так, у навчальних закладах згаданого вище ВСО ЄХБ із 5 300 слухачів 3 433 (або 64,8%) навчаються заочно;

⁹ Існує також один буддистський монастир (п'ятеро ченців).

¹⁰ Середнє число для монастирів УПЦ – майже 26; УПЦ-КП – 3; УАПЦ – 1; УГКЦ – майже 12; РКЦ – дещо більше 7.

¹¹ Частки складали: у 2000р. УПЦ – 68,7%, УПЦ-КП – 1,8%; у 2010р. – 68,6% і 2%, відповідно.

в початкових закладах УПЦ відповідний показник становить 59,8%. Окремі духовні навчальні заклади змушені були закрити стаціонарні відділення, є випадки, коли навчальний заклад зберігається, але слухачів у ньому на початок 2010р. не було.

Нового поштовху для розвитку духовної освіти саме як богословської (теологічної) могло б надати її визнання державою нарівні із світською. Однак, цей процес досі повною мірою не завершено. На цей час спеціальність “богослов’я (теологія)” внесена до переліку, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра (спеціальність віднесена до галузі знань “Гуманітарні науки”)¹³. Однак, це стосується світських вищих навчальних закладів, питання про визнання державою документів про освіту та вчені ступені, набуті в духовних навчальних закладах України залишається не вирішеним (врізка “Богослов’я (теологія) в Україні”¹⁴).

Недільні школи

Як відомо, кількість недільних шкіл і динаміка розвитку їх мережі свідчить, зокрема, про ступінь активності релігійної організації у забезпеченні свого відтворення. Станом на 1 січня 2010р., в Україні діяли 12 758 недільних шкіл, тобто в середньому на кожну релігійну громаду припадало 0,4 недільних школи. Як

видно з діаграми “Недільні школи”, найбільше шкіл має УПЦ – 4 256, або третину їх загальної кількості.

БОГОСЛОВ’Я (ТЕОЛОГІЯ) В УКРАЇНІ

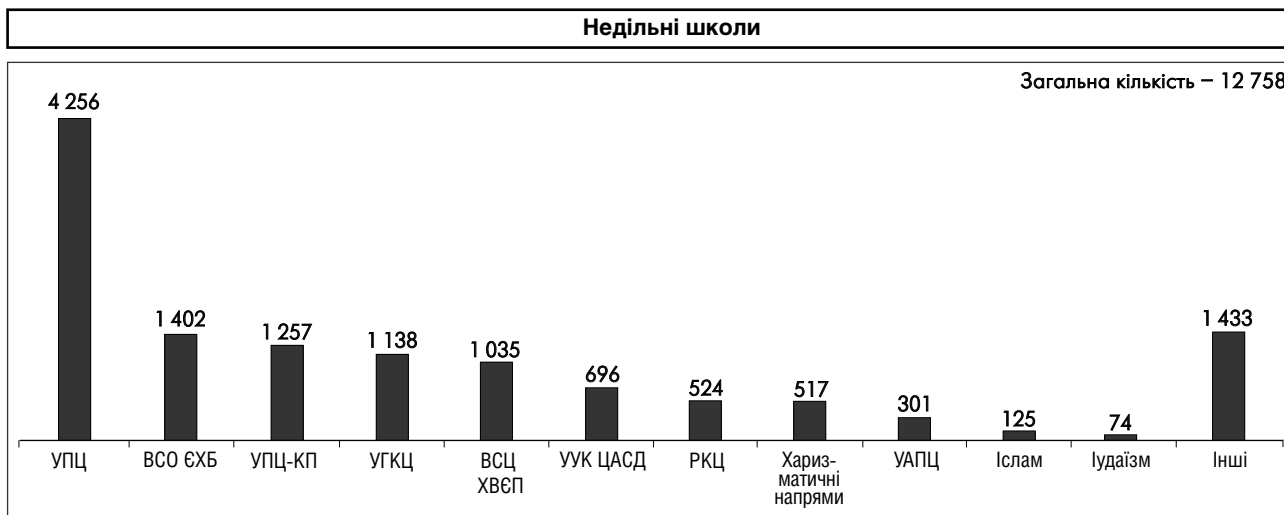
16 червня 2005р. Наказом Міністерства освіти і науки №363 до переліку спеціальностей, за якими здобувався освітньо-кваліфікаційний рівень “бакалавр”, додано спеціальність “Богослов’я (теологія)” у межах напрямку підготовки “Філософія”. Однак, 13 грудня 2006р. спеціальність була вилучена з переліку Постановою Кабінету Міністрів №1719. З того часу спеціалісти та магістри богослов’я (теології) готуються в Україні на базі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра філософії. Тобто, бакалаврів богослов’я з дипломами державного зразка в Україні немає.

Магістрів богослов’я в Україні готують лише кілька навчальних закладів: Національний університет “Острозька академія”, Український Католицький університет і Карпатський університет імені Августина Волошина – приватний вищий навчальний заклад, який працює в єдиному комплексі з Ужгородською Українською Богословською академією імені святих Кирила і Мефодія (УУБА) і який у 2010р. здійснив перший випуск магістрів богослов’я (29 осіб).

Ближчим часом розпочнеться нострифікація наукових ступенів доктора теології, здобутих у державних навчальних закладах за кордоном. В Україні лише очікується відкриття аспірантури, докторантури, створення Вченої ради із захисту дисертацій зі спеціальності “Богослов’я (теологія)”.

¹³ Постанова Кабінету Міністрів №787 від 27 серпня 2010р. Перелік запроваджено Наказом Міністерства освіти і науки №1067 від 9 листопада 2010р.

¹⁴ Джерело: Вища богословська освіта в Україні: дві сторони одного диплому. – <http://orthodoxy.org.ua/node/14012>

Значними є частки недільних шкіл ВСО ЄХБ (11%), де на кожні дві громади припадає одна недільна школа, та ВСЦ ХВЄП (8%), де це співвідношення є ще вищим (1 недільна школа : 0,6 громади). Частка недільних шкіл УУК ЦАСД у загальному масиві є невеликою, проте співвідношення кількості недільних шкіл і громад становить 1 : 0,7. Найкращим чином забезпечені недільними школами громади Закарпатської реформатської церкви – 107 недільних шкіл на 114 громад.

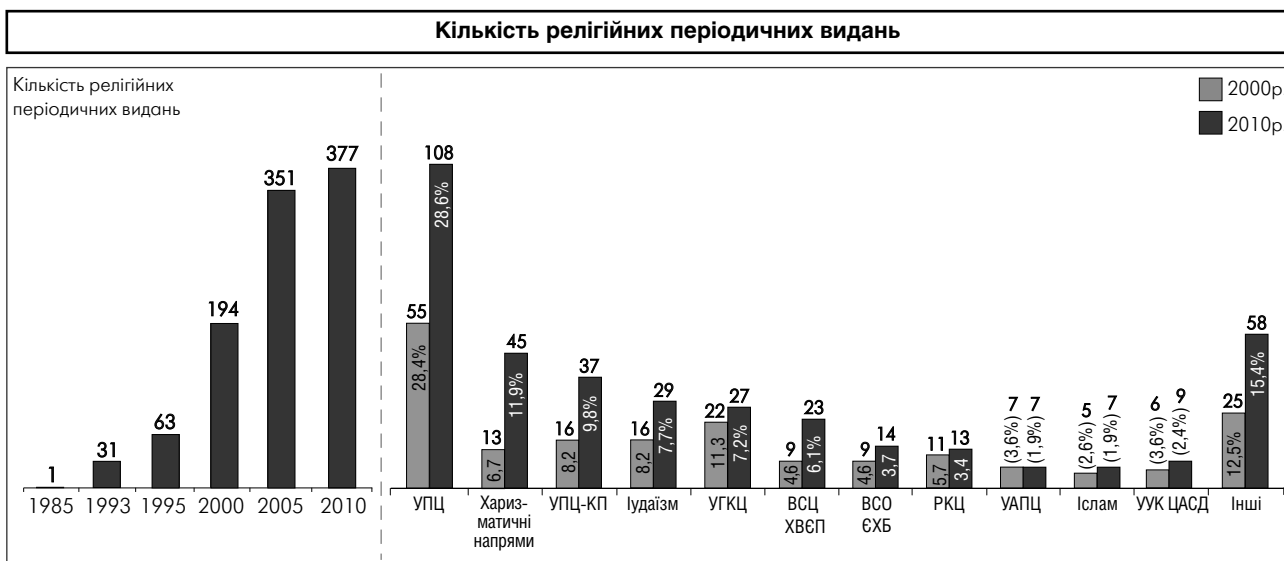
Релігійні періодичні видання

Як видно з діаграми “Кількість релігійних періодичних видань”, за 10 років зазначена кількість зросла майже вдвічі (із 194 видань у 2000р. до 377 у 2010р.). Однак, порівняно з періодом 1990-х років, темпи зростання є значно повільнішими (тоді з 1993р. по 1999р. відповідний показник зріс у шість разів – з 31 до 194). Водночас, релігійні організації активно збільшують свою присутність в інформаційному просторі через створення власних телепрограм, сайтів у мережі Інтернет, а також через більш активну участь у світських друкованих та електронних засобах масової інформації.

Найбільшою мірою наростили масив (кількість найменувань) періодичних видань релігійні організації харизматичного напрямку (у 3,5 разу), ВСЦ ХВЄП (у 2,5 разу), а також УПЦ-КП (більш ніж удвічі) та УПЦ (майже вдвічі).

Слід зазначити, що окремі релігійні організації (наприклад, Свідки Єгови) не реєструють і не видають періодичних видань в Україні, однак такі видання українською, російською та іншими мовами у значних обсягах завозяться із-за кордону та, як правило, безкоштовно розповсюджуються на території країни. Тому, констатуємо, що в масиві релігійних періодичних видань найбільша частка (42%) належить православним виданням, не можна коректно співвіднести цей показник з кількістю видань інших конфесій. Власне, і розповсюдження православних видань в Україні не обмежується виданими на її території, зокрема з огляду на те, що через УПЦ, яка перебуває в юрисдикції Московського Патріархату, поширюються також російські православні періодичні видання.

Тому порівняти активність діяльності православної і протестантських спільнот із власного самовідтворення

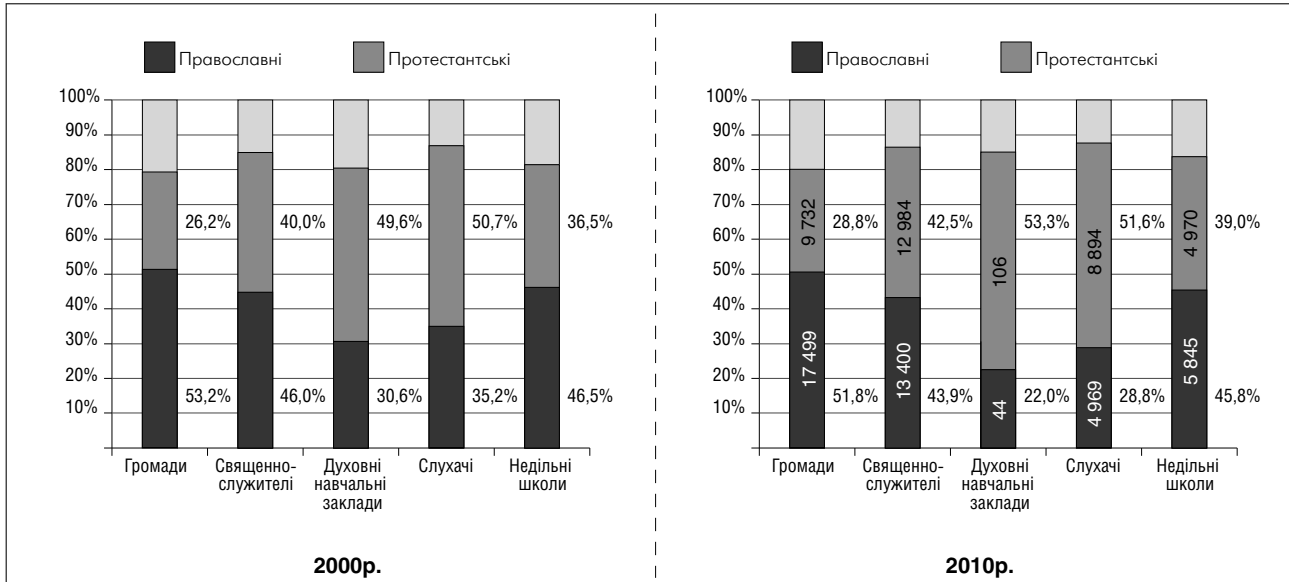

можна, спираючись лише на дані про кількість громад і чисельність священнослужителів, духовних навчальних закладів і слухачів у них, а також кількість недільних шкіл. Таке порівняння не буде цілком коректним, однак воно може дати приблизне уявлення про певні тенденції в цій сфері¹⁵.

Отже, як видно з діаграми “Порівняння кількісних показників інституційної мережі православ’я і протестантизму”, в загальній мережі питома вага інституцій протестантських напрямів, порівняно з 2000р., зросла; відповідно частка православних – знизилася.

Порівняння кількісних показників інституційної мережі православ’я і протестантизму

Водночас, темпи зростання мережі протестантських інституцій протягом останнього десятиріччя, порівняно з попереднім, значно знизилася. Так, якщо протягом 1993-1999рр. релігійні організації протестантських напрямів збільшили кількість духовних навчальних закладів більш ніж у п’ять разів, а число слухачів у них – у 14 разів, то за 2000-2009рр. кількість духовних навчальних закладів зросла лише на 57% (з 60 до 106), а чисельність слухачів у них – на 10,4%. Якщо до цього додати згадане вище уповільнення темпів зростання мережі релігійних громад, то можна припустити, що можливості протестантизму до екстенсивного розвитку також вичерпуються, його інституційна мережа досягає меж достатності для задоволення потреб вірних протестантських церков і релігійних організацій.

Наведені дані дозволяють зробити наступні висновки і припущення:

- етап екстенсивного розвитку релігійного життя в Україні завершився, поступившись місцем помірному розвитку церковно-релігійної мережі із середнім темпом збільшення релігійних інституцій у межах 2% на рік. Подальший розвиток церковно-релігійної мережі визначальним чином залежатиме від здатності церкви відповідати вимогам пастирського служіння в умовах сучасного світу загалом та в обставинах суспільного життя в Україні зокрема;
- за показниками церковно-релігійної мережі, основні православні Церкви в Україні, а також УГКЦ, як і раніше, мають регіональний

характер, судячи з географії спорудження ними будівель релігійного призначення, такий характер ближчим часом буде зберігатися; за кількісними показниками, православні громади переважають лише у двох регіонах України – в Центрі і на Сході; водночас, жодна із православних церков за кількістю громад не має домінуючих позицій в жодному з регіонів;

- порівняльний аналіз кількісних показників зростання мережі та контингенту духовних навчальних закладів, корпусу священнослужителів, кількості недільних шкіл свідчить про переважаючу активність протестантських релігійних організацій у частині самовідтворення та місіонерської діяльності.

1.2 КОНФЕСІЙНИЙ ЗРІЗ

Як зазначалося вище, в Україні діють релігійні організації 55 конфесій. Провідні позиції продовжують залишатися за православ’ям, яке представлено, крім нечисельних угруповань, трьома Церквами. Таке становище склалося на початку 1990-х років внаслідок: відновлення в Україні діяльності Української Автокефальної Православної Церкви (1990р.); набуття колишнім Українським екзархатом Руської Православної Церкви (РПЦ) статусу самоврядної Церкви, яка, залишившись в юрисдикції Московського Патріархату РПЦ, дістала назву Української Православної Церкви (1990р.); створення нової православної інституції – Української Православної Церкви – Київський патріархат (1992р.)¹⁶.

¹⁵ Зазначене порівняння не може враховувати, наприклад, досить потужну діяльність монастирів у відтворенні православ’я або чинник фіксованого членства у відтворенні протестантських спільнот, особливості духовної освіти, що її надають відповідні духовні навчальні заклади, тощо.

¹⁶ Докладно історичні довідки про названі та інші Церкви та релігійні організації див.: Національна безпека і оборона, 2000, №10, с.8-26.

Українська православна церква (УПЦ). З 1990р. Предстоятелем УПЦ є Митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан), член Святішого синоду РПЦ.

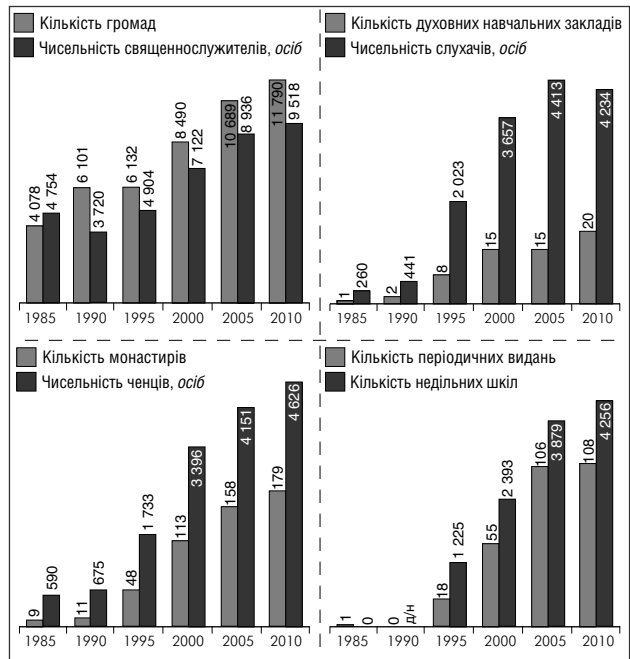
УПЦ є найбільшою серед названих вище церков організаційною структурою. Так, станом на 1 січня 2010р., до УПЦ належали:

- 11 790 громад, що становить дві третини (67,4%) усіх православних громад, або понад третину (34,9%) усіх релігійних громад країни;
- 9 518 священнослужителів, що складає 71% усього корпусу православних священнослужителів;
- 20 духовних навчальних закладів, або майже половина (45,5%) усіх православних духовних навчальних закладів, у яких навчалися 4 234 слухачі (78,9% слухачів усіх православних навчальних закладів);
- 179 монастирів, або 75,5% православних монастирів в Україні;
- 4 626 ченців і черниць, або 96,5% тих, хто несе послух у православних монастирях країни.

Водночас, Церква продовжує розвивати свою інституційну мережу, збільшувати корпус священнослужителів, розширювати присутність в інформаційному полі (діаграма "Розвиток інституційної мережі УПЦ").

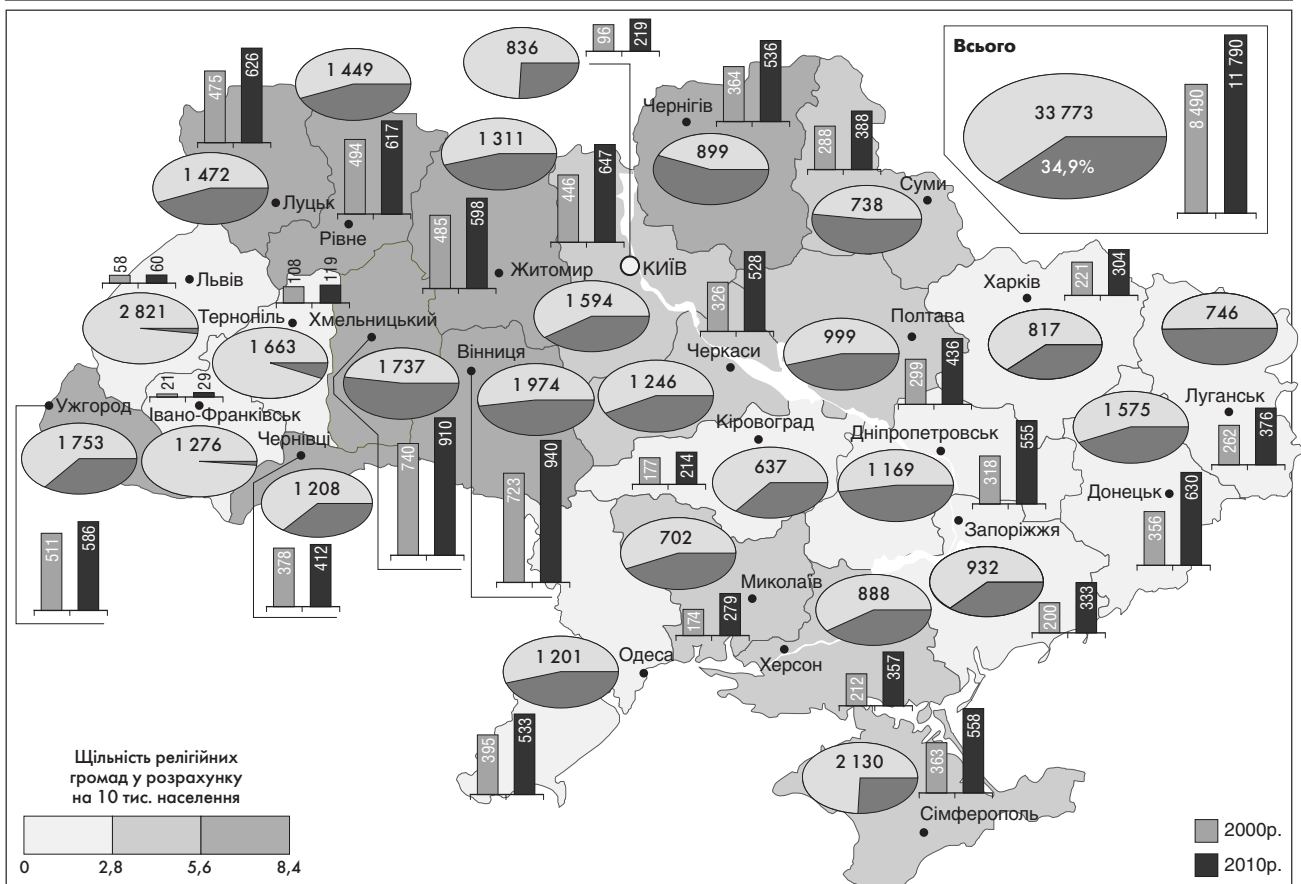
При цьому спостерігаються стійкі **тенденції випереджального зростання** кількості громад порівняно з чисельністю священнослужителів, кількості монастирів, порівняно з числом ченців і черниць,

Розвиток інституційної мережі УПЦ

кількості духовних навчальних закладів, порівняно з чисельністю слухачів. Так, протягом останнього десятиліття кількість громад УПЦ зросла на 38,9%, а чисельність священнослужителів – на 33,6%; кількість монастирів збільшилася на 58,4%, а чисельність ченців і черниць у них – на 36,2%; кількість духовних навчальних закладів зросла на третину, а чисельність слухачів – на 15,8%.

Громади УПЦ в областях України

Відповідно до цих тенденцій, коефіцієнт забезпеченості священнослужителями не покращився і складає, як і раніше, 0,8; середнє число ченців у розрахунку на один монастир знизилось з 30 у 2000р. до 26 у 2010р.; середнє число слухачів у розрахунку на один духовний навчальний заклад – з 244 до 212.

Мережа недільних шкіл УПЦ збільшилася майже на 78%, відповідно, покращилося співвідношення кількості недільних шкіл і громад, яке становить 1:2,8 (проти 1:3,5 у 2000р.).

Майже вдвічі (з 55 до 108) збільшилася кількість періодичних видань. Однак, ними не обмежується присутність Церкви в інформаційному просторі. За словами Митрополита Володимира, вже на середину 2008р. Церква була “активно представлена у віртуальному просторі, де функціонує 67 Інтернет-видань, включно з повноцінними релігійно-інформаційними порталами. Під патронатом УПЦ діє православний медіа-холдинг “Глас”, якому вдалося створити професійний православний телеканал”¹⁷. Отже, Церква представлена в інформаційному просторі України досить потужно.

Водночас, їй поки не вдається подолати регіональний характер мережі своїх інституцій. Як і раніше, організації УПЦ зосереджені переважно в Центральному і Східному регіонах країни. Тут знаходяться 64,6% її громад (причому 46% – у Центральному регіоні)¹⁸. Однак, і в цих регіонах громади УПЦ кількісно переважають лише в чотирьох з 13 областей: в Луганській – 50,4%, Сумській – 52,6%, Хмельницькій – 52,4% і Чернігівській – 59,6%. У Києві частка громад УПЦ становить 26,2% (карта “Громади УПЦ в областях України”, с.11).

Географія спорудження Церквою будівель релігійного призначення (загалом 1 043) фактично наслідує нинішній регіональний розподіл її громад: так, у Центрі та на Сході знаходяться 67% споруджуваних нею будівель (зокрема в Центрі – 54,7%). Таким чином, **можна припустити, що регіональний характер УПЦ у ближчому часі буде зберігатися.**

Українська православна церква – Київський патріархат (УПЦ-КП)¹⁹. З 1995р. Предстоятелем УПЦ-КП є Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (Денисенко).

Станом на 1 січня 2010р., у складі УПЦ-КП налічувалося:

- 4 281 громада, що складає майже чверть (24,5%) усіх православних громад, або 12,7% усіх релігійних громад країни²⁰;
- 3 041 священнослужитель, що становить 22,7% усього корпусу православних священнослужителів;

¹⁷ Див.: Доклад Блаженнейшого Митрополита Киевского и всея Украины Владимира на Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви 26 июня 2008г. – Архив официального сайта Московского Патриархата 1997-2009, <http://www.mospat.ru>

¹⁸ При цьому слід зауважити, що регіональний розподіл монастирів УПЦ є дещо іншим: 36,9% їх розташовано в Західному регіоні, переважно в Закарпатській області (29 монастирів), Рівненській (13) та Чернівецькій (10).

¹⁹ За час існування УПЦ-КП було зроблено дві спроби скасувати її реєстрацію через внесення відповідних протестів Генеральною прокуратурою. Перша – в 1993р. (Генеральний прокурор В.Шишкін), друга – у 2002р., напередодні виборів до Верховної Ради (Генпрокурор М.Потєбенько). За оцінками, Уряд і Президент Л.Кучма “фактично захистили УПЦ-КП”.

²⁰ **Застереження:** у тексті згаданого вище Інформаційного звіту Держкомрелігій помилково не враховані 30 громад УПЦ-КП, що діють без реєстрації і вказані у Статистичному звіті (Форма №1).

- 16 духовних навчальних закладів, або 36,4% усіх православних духовних навчальних закладів, у яких навчалися 911 слухачів (17% слухачів усіх православних духовних навчальних закладів);
- 45 монастирів, або 19% православних монастирів в Україні;
- 137 ченців і черниць, або 2,9% тих, хто несе послух у православних монастирях.

Таким чином, **УПЦ-КП за кількісними характеристиками є менш потужною, порівняно з УПЦ, організаційною структурою. Водночас, вона демонструє вищі темпи розвитку своєї мережі, насамперед – громад і корпусу священнослужителів, монастирів і тих, хто несе в них послух.** Так, кількість громад УПЦ-КП протягом останнього десятиліття зросла на 71,9% (проти 38,9% УПЦ), чисельність священнослужителів – на 53,7% (проти 33,6%), кількість монастирів збільшилася у 2,6 разу (проти 58%), число ченців і черниць – на 57,5% (проти 36,2% УПЦ).

Виняток з цього ряду становлять духовні навчальні заклади: протягом десятиліття УПЦ-КП заснувала лише один такий заклад (тоді як в УПЦ аналогічна мережа зросла на третину), а число слухачів зменшилося майже на 45% (у духовних навчальних закладах УПЦ – зросло на 15,8%). Середнє число слухачів у розрахунку на один навчальний заклад становить 57 (проти 212 в УПЦ). **Тенденція уповільнення темпів розвитку духовної освіти є досить тривожною, оскільки саме від майбутніх священнослужителів і богословів значною мірою залежить майбутнє Церкви.**

Як видно з діаграми “Розвиток інституційної мережі УПЦ-КП”, цьому розвитку також притаманна тенденція випереджального зростання кількості громад, порівняно з числом священнослужителів, однак коефіцієнт забезпечення священнослужителями її громад дещо збільшився – з 1,3 у 2000р. до 1,4 у 2010р.

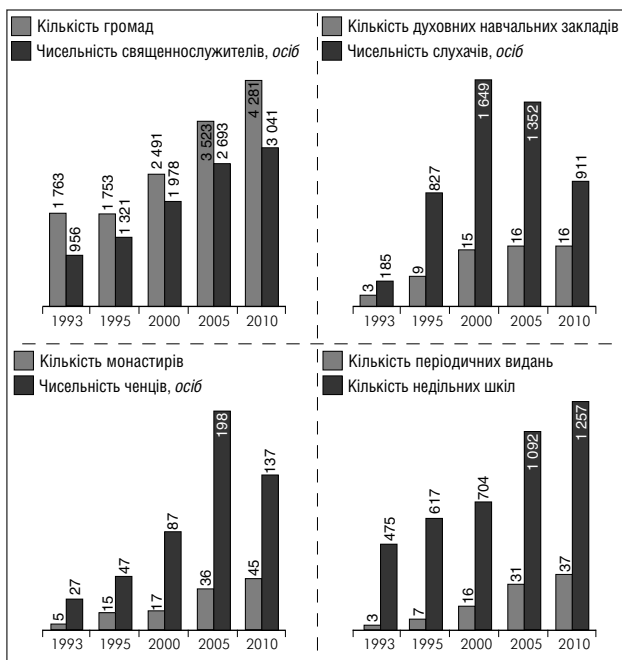
Натомість не змінилося на краще співвідношення громад і недільних шкіл: попри те, що мережа недільних шкіл УПЦ-КП зросла на 78,6%, зазначене співвідношення у 2010р. складало 1 : 3,5 громади (проти 1:3,4 у 2000р.).

Кількість періодичних видань УПЦ-КП зросла більш ніж удвічі. Церква активно використовує також можливості Інтернет-мережі і співпраці із світськими друкованими та електронними ЗМІ.

Так само, як і УПЦ, УПЦ-КП зберігає **регіональний характер:** понад 83% її громад знаходяться у двох регіонах країни: на Заході (42,4% громад) і в Центрі (41%). На Півдні знаходяться лише 8,4% громад, на Сході – 8,1%. Частка громад УПЦ-КП у загальному масиві громад в областях України коливається від 22-23% у Волинській, Івано-Франківській, Рівненській областях до 2% у Закарпатській і Харківській та 0,1% в АР Крим (карта “Громади УПЦ-КП в областях України”).

Розвиток інституційної мережі УПЦ-КП

Географія спорудження УПЦ-КП будівель релігійного призначення (загалом 357) відповідає нинішньому регіональному розподілу її громад з виразним зміщенням їх основного масиву до Центрального та Західного регіонів країни. Саме в цих регіонах зосереджено і 90,8% споруджуваних УПЦ-КП будівель релігійного призначення (52,4% – в Центрі та 38,4% – на Заході). На Південь припадає 6,4% (23 будівлі),

на Схід – 2,8% (10 будівель). Отже, є підстави припускати, що регіональний характер УПЦ-КП найближчим часом зберігатиметься.

Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ). З 2000р. Предстоятелем УАПЦ є Митрополит Київський і всієї України Мефодій (Кудряков).

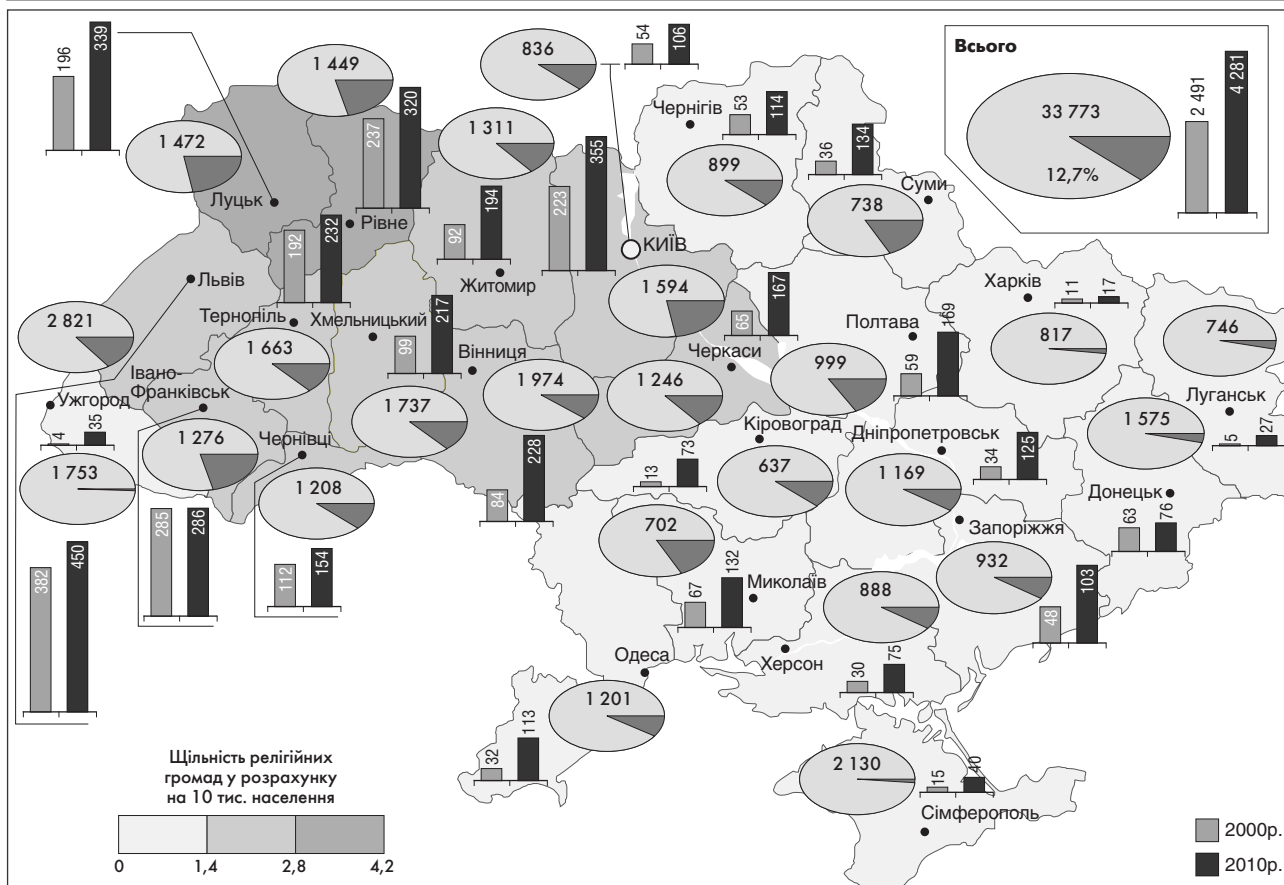

УАПЦ є невеликою, порівняно з УПЦ та УПЦ-КП, організаційною структурою. Станом на 1 січня 2010р., до неї належали:

- 1 197 громад, що становить 6,8% усіх православних громад, або 3,5% загальної кількості релігійних громад країни;
- 688 священнослужителів, що складає 5,1% усього корпусу православних священнослужителів;
- 7 духовних навчальних закладів, або 16% усіх православних духовних навчальних закладів, у яких навчалися 200 слухачів (3,7% слухачів усіх православних навчальних закладів); середнє число слухачів у розрахунку на один навчальний заклад – 28,6;
- 9 монастирів, або 3,8% усіх православних монастирів в Україні;
- 10 ченців, або 0,2% тих, хто несе послух у православних монастирях.

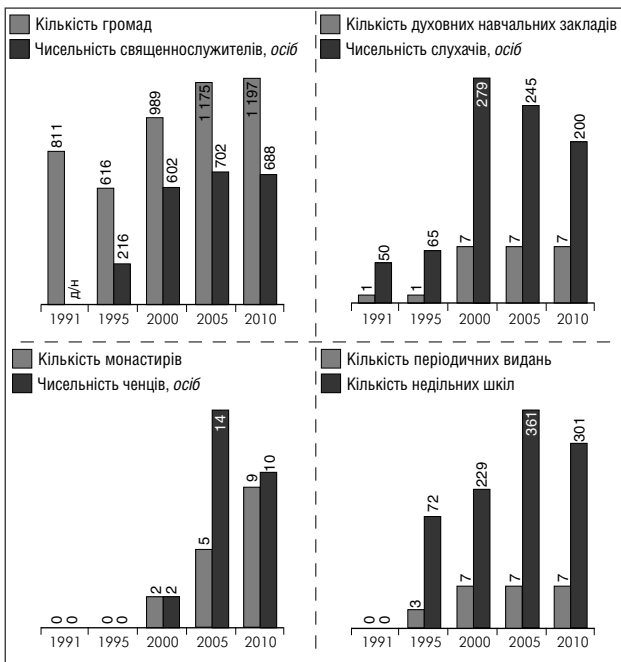
Водночас, Церква демонструє стійкість своєї мережі та певний її розвиток. Так, порівняно з 2000р.,

Громади УПЦ-КП в областях України

Розвиток інституційної мережі УАПЦ

коли Церква мала 989 громад, їх кількість до 2010р. зросла на 21% (проте не досягла рівня 1992р. – 1 490 громад). Зокрема у 2009р. створено 13 громад.

Чисельність священнослужителів збільшилася з 602 до 688, або на 14,3%.

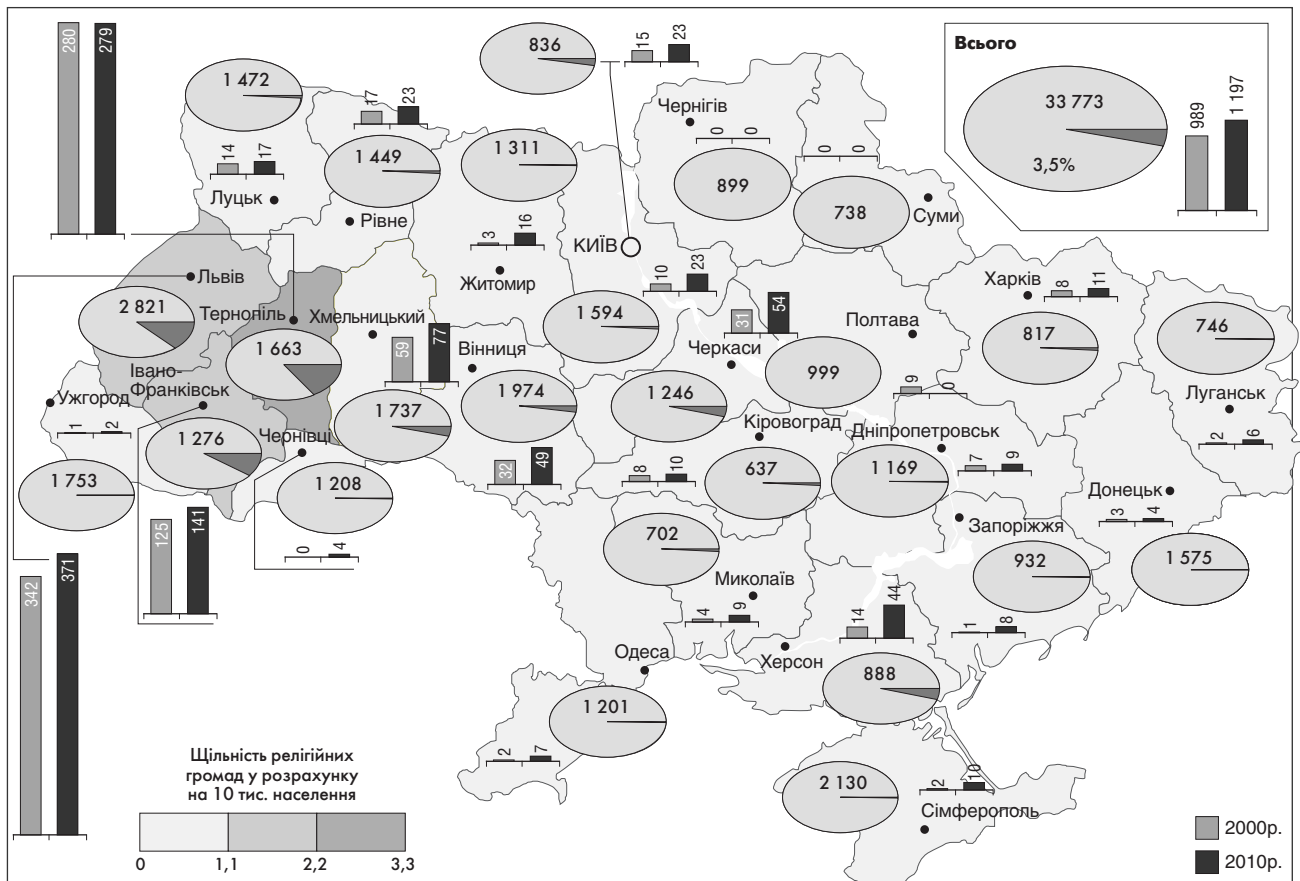
Кількість монастирів зросла майже вп'ятеро – з 2 до 9, проте в них, як зазначено вище, лише 10 ченців (проти двох у 2000р.). Кількість духовних навчальних закладів з 2000р. не змінилася, але число слухачів у них зменшилося на 28,3%.

Натомість, на 31,4% зросла кількість недільних шкіл, що дещо покращило їх співвідношення з кількістю громад – 1 : 4 (проти 1 : 4,3 у 2000р.). Кількість періодичних видань за останнє десятиліття не змінилася (діаграма “Розвиток інституційної мережі УАПЦ”). Таким чином, складається враження, що, зберігаючи стійкість та усталеність мережі, Церква не особливо піклується її динамічним розвитком.

Територіальний розподіл громад свідчить про збереження УАПЦ виразно регіонального характеру: майже 70% їх загальної кількості зосереджено в одному регіоні – на Заході країни. Лише тут громади УАПЦ становлять помітну частку – 7,2% усіх релігійних громад регіону, зокрема в Тернопільській (16,8% релігійних громад області), Львівській (13,2%), Івано-Франківській (11,1%) областях. Натомість, у Полтавській, Сумській і Чернігівській областях громад УАПЦ немає зовсім, ще в семи областях країни та в АР Крим їх частка не досягає 1% (“Громади УАПЦ в областях України”).

Географія спорудження Церквою 80 будівель релігійного призначення так само, як у двох попередніх випадках, засвідчує збереження регіонального характеру УАПЦ й надалі: 65% будівель вона споруджує на Заході, ще 16,3% – в Центрі країни. Водночас, слід відзначити, що 15% (12 будівель) припадає на Південь; одна будівля споруджується також на Сході.

Громади УАПЦ в областях України

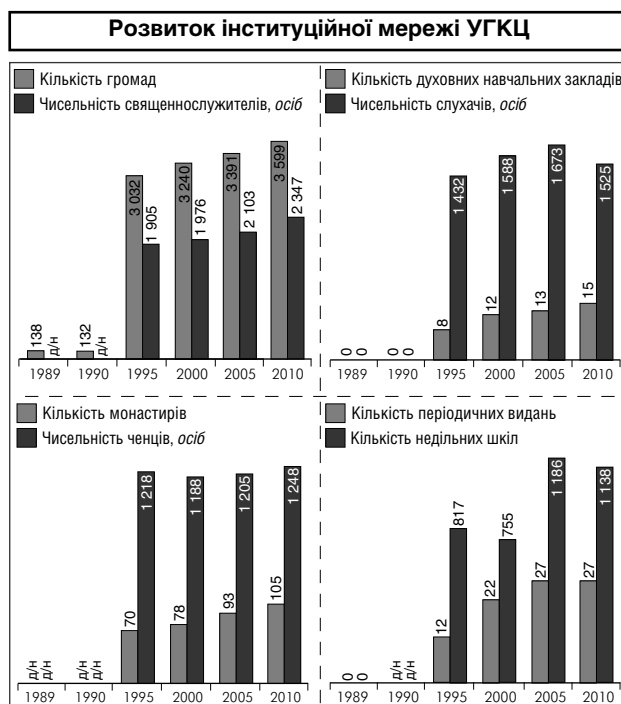
Українська Греко-католицька церква (УГКЦ). Діяльність УГКЦ в Україні відновлена в 1989р.²¹ З 2001р. Головою УГКЦ є Верховний Архієпископ Києво-Галицький Патріарх Любомир Кардинал Гузар. У серпні 2005р. кафедра Патріарха перенесена зі Львова до Києва.

Станом на 1 січня 2010р., до складу УГКЦ в Україні належали²²:

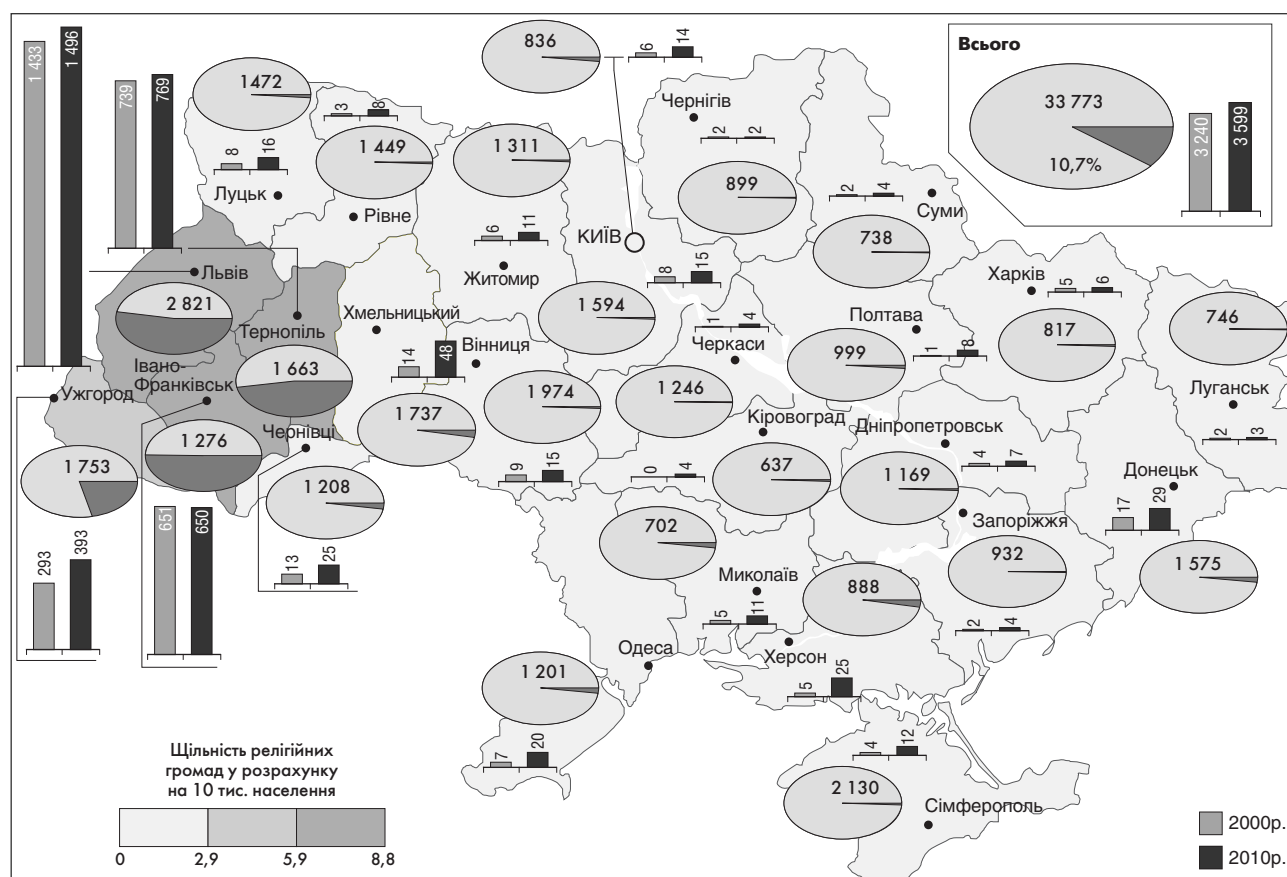
- 3 599 громад, що становить 10,7% загальної кількості релігійних громад в Україні;
- 2 347 священнослужителів;
- 15 духовних навчальних закладів, де навчаються 1 525 слухачів;
- 105 монастирів, де несуть послух 1 248 ченців і черниць.

Протягом останнього десятиліття інституційна мережа УГКЦ демонструє стійку тенденцію до зростання, хоча його динаміка є загальною помірною. Так, кількість громад, порівняно з 2000р., зросла на 11,1%, чисельність священнослужителів – на 18,8%. Кількість духовних навчальних закладів збільшилася на три одиниці, водночас число слухачів дещо зменшилося (на 4%). Кількість монастирів збільшилася на 34,6%, чисельність ченців і черниць – на 5%. Відчутно (на 50,7%) зросла кількість недільних шкіл відповідно, покращилося їх співвідношення з кількістю громад, яке склало 1:3,2 проти 1:4,3 у 2000р. Кількість періодичних видань збільшилася з 22 до 27 найменувань (діаграма “Розвиток інституційної мережі УГКЦ”).

УГКЦ, як і православні церкви, має регіональний характер. Абсолютна більшість (93,3% її громад зосереджені в Західному регіоні країни, причому 81% – лише в трьох областях: Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській. У Центрі знаходяться лише 3,5% громад УГКЦ (проти 0,8% у 2000р.), на Півдні – 1,9% (проти 0,6%), на Сході – 1,4% (проти 1,7%).

Громади УГКЦ в областях України

²¹ Тоді були легалізовані 132 громади: 125 – у Львівській області, сім – у Закарпатській.

²² До УГКЦ належать також громади, що діють в українській діаспорі. Водночас, у Закарпатській області існує окрема Греко-католицька єпархія з центром у Мукачевому, яка не належить до складу УГКЦ, а підпорядковується безпосередньо Нунцію Апостольської столиці (Послу Ватикану) в Україні.

Однак, слід зазначити: якщо в 1989р. громади УГКЦ діяли лише у двох областях, у 1992р. – в половині областей країни та Києві, то на початок 2000р. громади УГКЦ діяли в усіх, крім Кіровоградської, областях країни та в АР Крим. Таким чином, мережа Церкви має **тенденцію до поширення на всю територію країни**, чому може певною мірою сприяти і відзначене вище перенесення кафедри Патріарха до Києва.

Громади УГКЦ переважають у Львівській області, де вони становлять 53% загальної кількості громад, та в Івано-Франківській (50,9%). Значними є частки греко-католицьких громад у Тернопільській (46,2%) і Закарпатській (22,4%) областях. В інших областях України та в Києві відповідна частка не перевищує 1-2% (за винятком Херсонської і Хмельницької областей, де вона становить по 2,8%) (карта “Громади УГКЦ в областях України”, с.15).

Географія спорудження Церквою будівель релігійного призначення (загалом 369) відповідає нинішньому регіональному розподілу її громад – 91,9% будівель споруджується в Західному регіоні країни. 3,8% припадає на Центр, 3,3% – на Схід. На Півдні споруджується лише чотири греко-католицькі будівлі релігійного призначення. Отже, є підстави припускати, що **УГКЦ, як і православні Церкви, найближчим часом зберігатиме регіональний характер.**

Римо-католицька церква в Україні (РКЦ). Відновлення структури РКЦ в Україні було започатковане в 1991р.²³ З 2008р. Головою Конференції єпископів Львівської архієпископії РКЦ в Україні є Архієпископ-Митрополит Мечислав Мокшицький. Кафедра Архієпископа-Митрополита знаходиться у Львові (собор Успіння Пресвятої Богородиці).

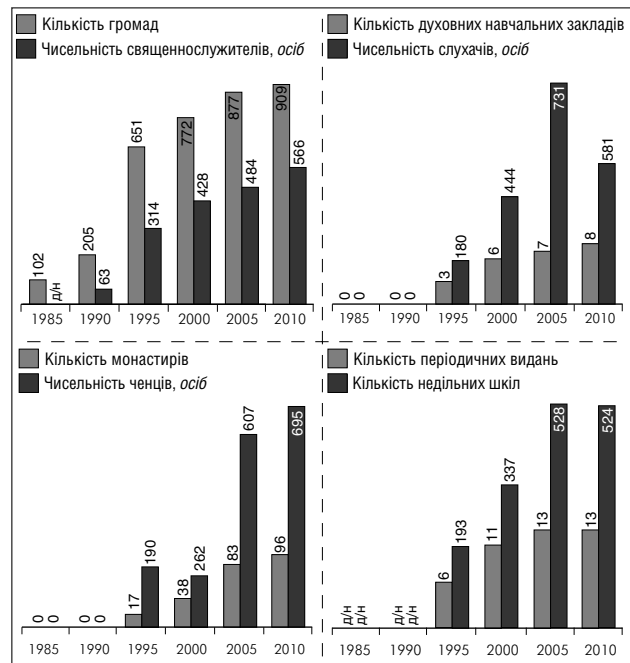
Станом на 1 січня 2010р., до складу РКЦ в Україні належали:

- 909 громад, що становить 2,7% загальної мережі релігійних громад в Україні;
- 566 священнослужителів;
- 8 духовних навчальних закладів, у яких навчалося 581 слухачів;
- 96 монастирів, де несли послух 695 ченців і черниць.

Протягом останнього десятиліття інституційна **мережа РКЦ помірно, проте сталими темпами зростає.** Порівняно з 2000р., кількість громад зросла на 17,7%, число священнослужителів – на 32,2%. Мережа духовних навчальних закладів збільшилася на дві одиниці, чисельність слухачів у них – на 30,9%. Кількість монастирів зросла у 2,5, а число ченців і черниць – у 2,7 рази. Мережа недільних шкіл збільшилася на 55,5%, співвідношення недільних шкіл і громад досягло показника 1:1,7 (проти 1:4 у 2000р.). Кількість періодичних видань збільшилося на два найменування (діаграма “Розвиток інституційної мережі РКЦ”).

Наведені дані свідчать про реальну турботу Церкви про відтворення як своєї інституційної мережі, так і числа вірних і прихильників.

Розвиток інституційної мережі РКЦ

Територіальний розподіл мережі громад РКЦ підтверджує збереження її регіонального характеру. 89,6% громад знаходяться у двох регіонах країни – в Центрі (45,4%) та на Заході (44,2%)²⁴, причому майже 40% усіх громад припадає лише на три центральні області – Вінницьку, Житомирську і Хмельницьку. В цих областях громади становлять відчутну частку загальної кількості релігійних громад: в Житомирській – 9%, Хмельницькій – 7,4%, Вінницькій – 5,8%. Близько 5% припадає на римо-католицькі громади також у Закарпатській, Львівській і Тернопільській областях (карта “Громади РКЦ в областях України”).

Географія спорудження РКЦ будівель релігійного призначення (загалом 71) відповідає нинішньому регіональному розподілу її громад: 73,2% споруджуваних будівель припадає на Центральний регіон, 22,5% – на Західний. Три будівлі РКЦ споруджує на Сході країни. Таким чином, як і в ситуації з православними Церквами та УГКЦ, **мережа римо-католицьких громад зберігатиме регіональний характер.**

Підсумовуючи, можна дійти таких висновків:

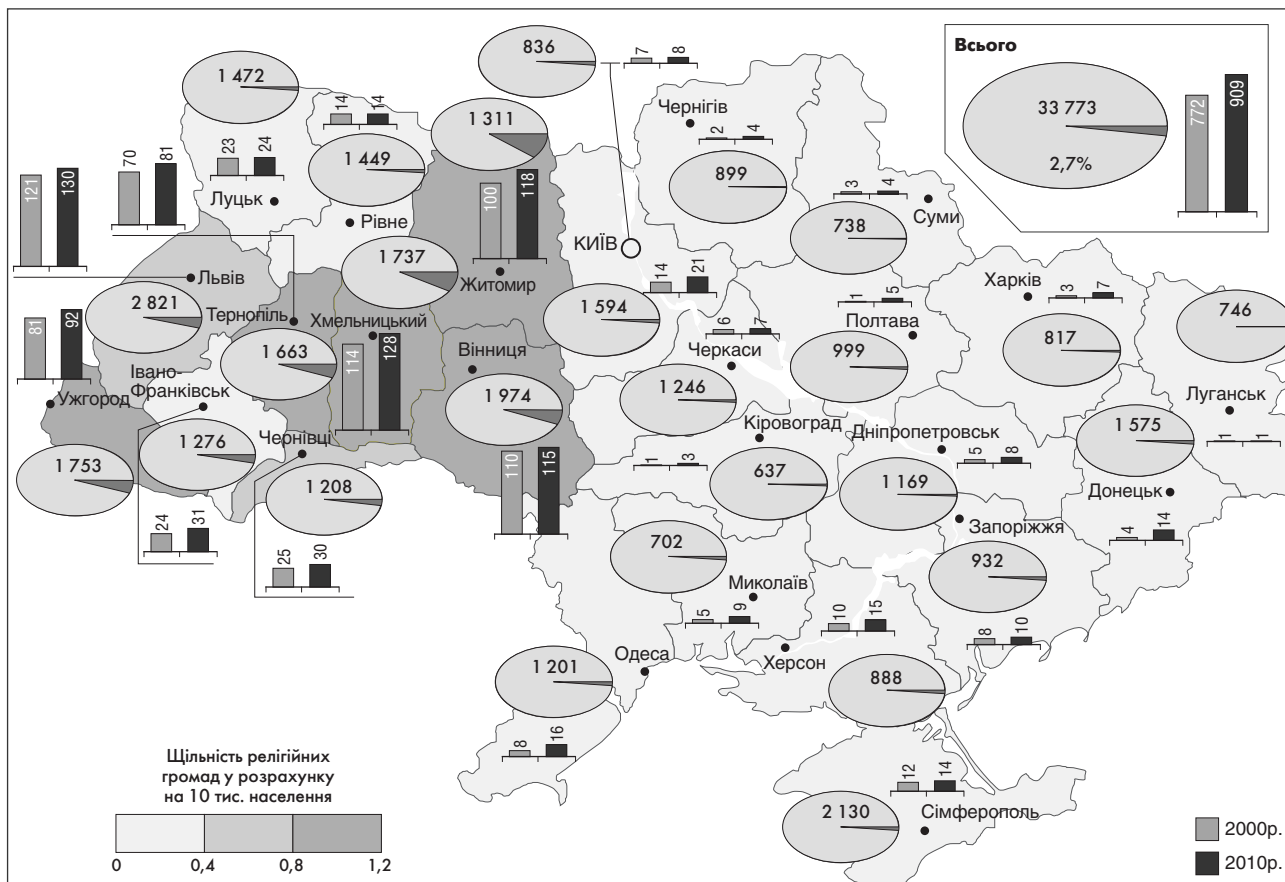
- за кількісними показниками інституційної мережі жодна з діючих в Україні чисельних ієрархізованих церков не має переваги в жодному з її регіонів. Громади УПЦ мають лише відносно більшість у Центрі, де вони становлять 45,2% загальної мережі громад, та на Півдні – 35,1%. На Сході відносна більшість належить протестантським громадам – 42,5% (громади УПЦ становлять тут 42%). На Заході відносна більшість громад належить УГКЦ (28,8%);
- судячи з динаміки розвитку інституційної мережі Церков і релігійних організацій останнього десятиліття та показників розвитку мережі будівель релігійного призначення на найближчий час, **регіональний характер зазначених Церков у ближчому майбутньому буде зберігатися.**

²³ Йдеться про відновлення Львівської архієпископії та дієцезіальних структур у Житомирі та Кам'янці-Подільському. Ці три дієцезії (епархії) склали єдину Львівську митрополію і охоплювали на той час усю територію України. Слід зазначити, що з 1993р. в Закарпатській області діяла автономна структура РПЦ – Апостольська Адміністрація РПЦ. У 2002р. вона стала Мукачівською дієцезією РКЦ в Україні.

²⁴ У Південному регіоні – 5,9% громад РКЦ, на Сході – 4,4%.

Громади РКЦ в областях України

ПРОТЕСТАНТИЗМ

Протестантизм представлений в Україні близько 40 напрямками. Серед них є чисельні течії, що нараховують десятки тисяч послідовників: євангелізм, баптизм, адвентизм, єговізм та ін.; є також дрібні групи, які не об'єдналися з єдиновірцями або сповідують специфічні версії протестантизму. Загалом, як зазначалося вище, частка протестантських громад, станом на 1 січня 2010р., становила 28,8% загальної мережі релігійних громад України (проти 26,5% у 2000р.). Інституційна мережа протестантських конфесій відрізняється від православної, греко- та римо-католицької відсутністю монастирів і досить високою часткою місій, а організація життя громад – фіксованим членством і, як правило, добровільним прийняттям хрещення у свідомому віці. Протестантські віровчення не оперують поняттям канонічної території, тому протестантські організації та об'єднання розглядають усю територію України як простір просування власних версій свідчення про Христа, а їх діяльність містить потужну місіонерську, євангелізаційну складову.

Станом на 1 січня 2000р., в окремих областях України протестантські громади або мали кількісну перевагу (Донецька область – 50,8% загальної мережі громад, Київ – 50,4%), або охоплювали понад 40% мережі (Запорізька, Кіровоградська, Чернівецька області). Лише в трьох областях (Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській) вони становили менше 10%.

Станом на 1 січня 2010р., як і раніше, найбільшу кількість громад мають євангельські християни-баптисти (2 563 проти 1 944 у 2000р.), християни

віри-євангельської-п'ятидесятники (1 593 проти 1 117) та адвентисти сьомого дня (1 052 проти 729). Значно збільшили мережу громад організації Свідків Єгови (1 056 проти 602).

Євангельсько-баптистські Церкви та об'єднання

До цього напрямку належать кілька чисельних, структурно оформлених угруповань, найбільшим із яких є Всеукраїнський Союз об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСО ЄХБ), Церква Христа, Братство незалежних церков і місій ЄХБ.

Всеукраїнський Союз об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСО ЄХБ). З 2006р. Головою ВСО ЄХБ є В'ячеслав Нестерук, який змінив на цьому посту Г.Коменданта.

Станом на 1 січня 2010р., до ВСО ЄХБ належали:

- 2 563 громади (7,6% загальної кількості релігійних громад країни);
- 2 998 священнослужителів;
- 42 духовних навчальних закладів, у яких навчалося 5 300 слухачів.

Протягом останнього десятиліття інституційна мережа ВСО ЄХБ демонструвала **сталу тенденцію зростання, хоча його динаміка, порівняно з попереднім періодом, відчутно уповільнилася**: так, якщо протягом 1990-2000рр. кількість громад збільшилася на 91%, то з 2000р. по 2010р. – лише на 31,8% (зокрема

Розвиток інституційної мережі ВСО ЄХБ

у 2009р. було створено лише 13 громад). Зниження темпів розвитку мережі громад зумовило зменшення кількісних показників тих інститутів, що забезпечують їх діяльність.

З даних, наведених на діаграмі “Розвиток інституційної мережі ВСО ЄХБ”, видно, що особливо відчутно темпи розвитку інституційної мережі знизилися між 2005р. і 2010р. (зменшення числа священнослужителів, кількості духовних навчальних закладів і чисельність слухачів)²⁵. Водночас, порівняння даних 2000р. і 2010р. свідчить про наступне. Число священнослужителів, порівняно з 2000р., збільшилося на 21,7%; рівень забезпеченості громад священнослужителями залишився на високому рівні – 117%.

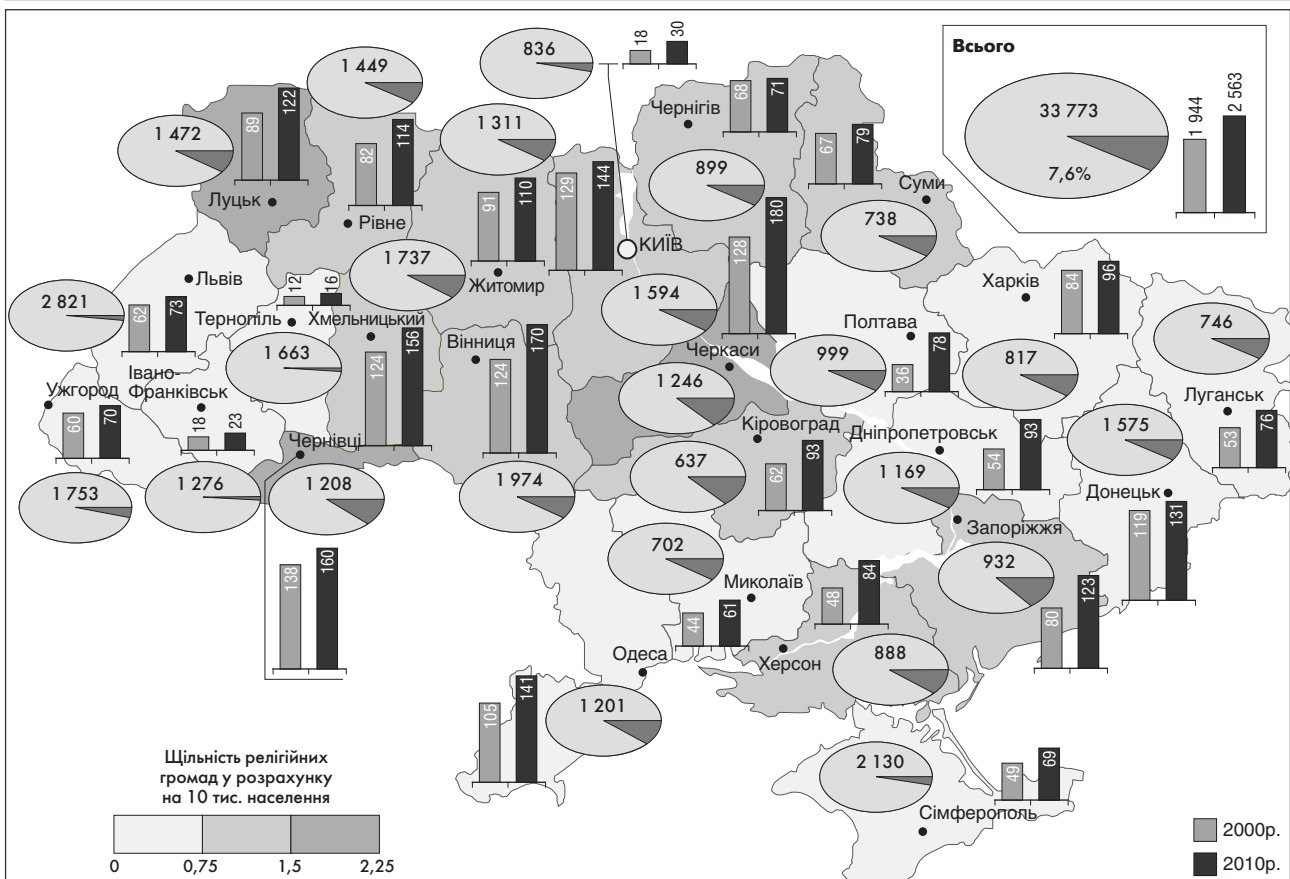
Кількість духовних навчальних закладів збільшилася майже на третину, число слухачів – на чверть. Більш помітно зросла кількість недільних шкіл – на 50%, що дозволило покращити їх співвідношення з

кількістю громад – 1:1,8 проти 1:2,1 у 2000р. Кількість періодичних видань збільшилося на п'ять найменш.

Як і раніше, найбільша щільність громад ВСО ЄХБ в розрахунку на 10 тис. осіб населення області зберігається у Вінницькій – 1,27 (проти 0,68 у 2000р.), Волинській – 1,53 (проти 0,84), Житомирській – 1,06 (проти 0,64), Кіровоградській – 1,12 (проти 0,53), Київській – 1,02 (проти 0,71), Рівненській – 1,30 (проти 0,69), Сумській – 0,80 (проти 0,50), Хмельницькій – 1,44 (проти 0,85), Черкаській – 1,68 (проти 0,88), Чернівецькій – 2,24 (проти 1,48) та Чернігівській – 0,77 (проти 0,53). У цих областях зосереджено 54,1% усіх громад Союзу (проти 56,7% у 2000р.) (карта “Громади ВСО ЄХБ в областях України”).

Громади ВСО ЄХБ мають у своєму розпорядженні 1 739 будівель релігійного призначення, з яких 953 – у власності, 103 – у користуванні. Споруджується

Громади ВСО ЄХБ в областях України

²⁵ Так, кількість громад у 2005р., порівняно з 2000р., збільшилася на 26%, а у 2010р., порівняно з 2005р., – лише на 4,7%.

Релігійні організації колишньої Ради церков євангельських християн-баптистів

Діють 49 релігійних організацій – громад; 48 священнослужителів (у т.ч. два – іноземці); 15 недільних шкіл. Громади діють у 12 областях та АР Крим.

Інші релігійні організації євангельських християн-баптистів

283 організації, у т.ч. 261 громада; 310 священнослужителів (у т.ч. 22 іноземці); 6 духовних навчальних закладів, де навчаються 328 слухачів; 135 недільних шкіл. Громади зосереджені переважно в Донецькій (39), Київській (36), Житомирській (25), Рівненській (17), Одеській (16) областях і в Києві (20).

Релігійні організації євангельських християн

316 організацій, в т.ч. 285 громад; 293 священнослужителів (в т.ч. 8 іноземних громадян); 8 духовних навчальних закладів, 465 слухачів; 104 недільні школи; 4 періодичні видання. Громади зосереджені переважно в Києві (54), в Київській (41), Донецькій (32), Запорізькій (30), Дніпропетровській (14) областях та АР Крим (17).

144 будівлі, найбільші частки споруджуваних об'єктів припадають на Вінницьку (12), Волинську (12), Донецьку (14), Київську (10), Полтавську (11), Рівненську (13) та Чернівецьку (16) області. Коефіцієнт забезпеченості громад будівлями релігійного призначення становить 0,68 (проти 0,63 у 2000р.).

Євангельсько-християнські (п'ятидесятницькі) Церкви та об'єднання

Цей напрям протестантизму представлений в Україні, як і раніше, потужним об'єднанням – Всеукраїнським союзом церков християн віри євангельської-п'ятидесятників, та низкою менш чисельних організацій (Союз вільних церков християн євангельської віри, Церква євангельських християн в душі апостолів в Україні, Союз Церкви Божої України та ін.).

Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської-п'ятидесятників (ВСЦ ХВЄП). З 1998р. Головою Союзу є Михайло Паночко.

Станом на 1 січня 2010р., до ВСЦ ХВЄП на лежали:

- 1 593 громади, що становить 4,7% мережі релігійних громад країни;
- 2 298 священнослужителів;
- 17 духовних навчальних заклади, в яких навчались 950 слухачів.

Протягом останнього десятиліття інституційна мережа Союзу демонструвала стійку висхідну динаміку розвитку, хоча темпи її, порівняно з попереднім періодом, знизилися (зокрема у 2009р. мережа громад збільшилася лише на 2,4%).

Загалом, порівняно з 2000р., кількість громад зростає на 42,6%, число священнослужителів – на 53,1%. Забезпеченість священнослужителями склала 144%.

Кількість духовних навчальних закладів зростає в 1,5 разу, число слухачів – на 14%; середнє число слухачів на один навчальний заклад склало 56.

Мережа недільних шкіл зростає на 65,9%, їх співвідношення з кількістю громад досягло 1:1,5. Кількість найменувань періодичних видань зростає у 2,5 разу (проте зменшилася, порівняно з 2005р.) (діаграма "Розвиток інституційної мережі ВСЦ ХВЄП").

Центр інституційної мережі Союзу залишається виразно зміщеним на Захід: у чотирьох західних областях – Волинській, Рівненській, Тернопільській і Чернівецькій зосереджено понад 40% його громад. Відповідно, найвищою тут є щільність громад Союзу та їх частка у загальній мережі релігійних громад. Так, у Волинській області щільність громад ВСЦ ХВЄП становить 2,37, а їх частка в обласній релігійній мережі – 12,8%; для Рівненської області ці показники становлять 2,88 і 17,5%, відповідно; для Тернопільської – 1,14 та 6%, для Чернівецької – 1,42 і 8,4%, відповідно.

Водночас, слід зазначити, що громади ВСЦ ХВЄП мають значну частку релігійної мережі областей інших регіонів України, зокрема – в Кіровоградській (8,2%), Миколаївській (6%), Одеській (6,2%), Херсонській (5,2%) областях (карта "Громади ВСЦ ХВЄП в областях України", с.20).

Громади ВСЦ ХВЄП мають у своєму розпорядженні 1 044 будівлі релігійного призначення, в т.ч. 553 – у власності. У процесі спорудження знаходиться 117 будівель, з яких 14,5% – на Сході та 56% – на Заході, зокрема: у Волинській (19), Рівненській (13), Тернопільській та Дніпропетровській (по 12), Закарпатській (11) областях.

Адвентистські об'єднання, Церкви і громади

Адвентизм представлений в Україні двома об'єднаннями: Українською Унією конференцій Церкви адвентистів сьомого дня та менш чисельною структурою – Церквою адвентистів сьомого дня реформаційного руху.

Українська Уніонна конференція Церкви адвентистів сьомого дня (УУК ЦАСД). З серпня 2010р. Президентом Конференції є Віктор Алексеєнко, який змінив на цьому посту Володимира Крупського.

Станом на 1 січня 2010р., до УУК ЦАСД належали:

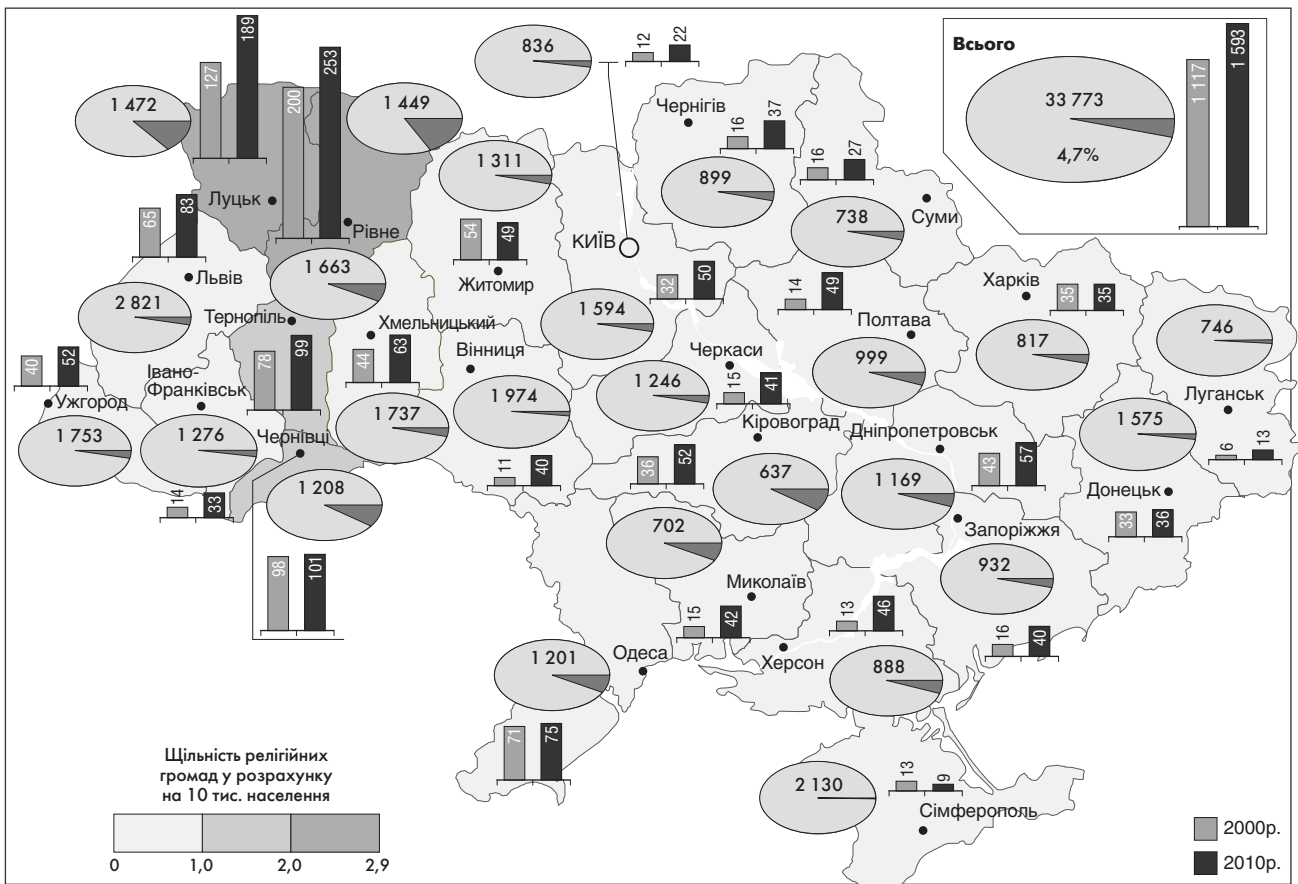
- 1 052 громади, що складає 3% загальної мережі релігійних громад;
- 1 170 священнослужителів;
- 4 духовних заклади, в яких навчались 143 слухачі.

Розвиток інституційної мережі ВСЦ ХВЄП

Громади ВСЦ ХВЄП в областях України

Протягом останнього десятиліття інституційна мережа УУК ЦАСД мала позитивну динаміку розвитку, однак його темпи, як і в інших протестантських об'єднаннях, порівняно з попереднім періодом, знизилися (так, зокрема у 2009р. було створено лише 8 громад). Так, якщо у 1990-2000рр. мережа громад Конференції зросла в 4,3 разу, а чисельність священнослужителів у 6 разів, то відповідні показники 2000-2010рр. склали 44,3% та 23,2%, відповідно.

Порівняно з 2000р., кількість духовних навчальних закладів зросла з двох до чотирьох, а число слухачів – зменшилося в 6,3 разу. Середнє число слухачів на один навчальний заклад склало 36.

Кількість недільних шкіл збільшилася на 73,6%, що забезпечило їх співвідношення з кількістю громад на рівні 1:1,5. Кількість найменувань періодичних видань збільшилося на три одиниці (діаграма "Розвиток інституційної мережі УУК ЦАСД").

Союз вільних церков християн євангельської віри: 199 організацій, у т.ч. 180 громад (з яких 69 не зареєстровані); 195 священнослужителів; 3 духовні навчальні заклади – 250 слухачів; 110 недільних шкіл; 6 періодичних видань.

Церква євангельських християн в дусі апостолів в Україні. 21 організація, в т.ч. 20 громад; 24 священнослужителі; 9 недільних шкіл. Громади зосереджені у Волинській (8), Одеській (7) областях і АР Крим (3). По одній громаді у Дніпропетровській і Львівській областях.

Союз Церкви Божої України. 92 організації, у т.ч. 88 громад (з яких 11 – не зареєстрованих); 90 священнослужителів; 53 недільні школи; 4 періодичні видання. Громади зосереджені в Херсонській (22), Донецькій (21), Закарпатській (15), Кіровоградській (12), Луганській (8), Чернівецькій (5), по 2 громади – в Харківській області та АР Крим, одна громада – в Полтавській області.

Центр Божої церкви християн віри євангельської в Україні (у пророцтвах). 84 організації, в т.ч. 76 громад; 82 священнослужителі (в т.ч. 1 іноземець); 2 духовні навчальні заклади – 25 слухачів; 31 недільна школа; 1 періодичне

видання. Громади зосереджені в Кіровоградській (25), Донецькій (10), Херсонській (7) областях; по 5 громад – в Івано-Франківській, Луганській і Чернігівській областях, по 4 – у Львівській і Полтавській, 3 – в Одеській, по 2 – у Сумській області та Києві, по одній – у Запорізькій, Київській, Рівненській і Хмельницькій областях.

Український центр об'єднаної церкви християн віри євангельської. 183 організації, в т.ч. 155 громад (з яких 127 не зареєстровані); 170 священнослужителів; 3 духовні навчальні заклади – 75 слухачів; 37 недільних шкіл; 3 періодичні видання. Громади зосереджені у Вінницькій (59), Чернівецькій (28) областях, АР Крим (26), а також у Дніпропетровській (15), Харківській (9), Чернігівській (6) і Херсонській (4) областях, по 2 громади в Київській, Тернопільській і Хмельницькій областях, по одній – у Миколаївській і Києві.

Інші релігійні організації християн віри євангельської. 511 організацій, у т.ч. 494 громади; 518 священнослужителів; 4 духовні навчальні заклади – 215 слухачів; 175 недільних шкіл; 12 періодичних видань. Громади зосереджені переважно в Харківській (60), Житомирській (51), Київській (51), Полтавській (38) областях, АР Крим (39) та в Києві (30).

Мережа громад УУК ЦАСД не має виразної регіональної визначеності. У 2010р. до чотирьох областей з найвищою щільністю її громад – Вінницької (0,75), Закарпатської (0,54), Черкаської (0,75) і Чернівецької (1,36) – приєдналася Волинська область, де коефіцієнт щільності досяг 0,58. В цих п'яти областях України зосереджено 35,6% загальної кількості громад УУК ЦАСД (карта “Громади УУК ЦАСД в областях України”).

Громади УУК ЦАСД мають у своєму розпорядженні 675 будівель релігійного призначення, в т.ч. 354 у власності. Споруджується 64 будівлі, з яких 27 (або 42,2%) – у названих вище п'яти областях. Крім того, по 4 будівлі споруджуються у Донецькій і Хмельницькій областях, 7 – у Полтавській. В інших областях по 1-3 будівлі.

Церква адвентистів сьомого дня реформаційного руху в Україні

44 організації, в т.ч. 43 громади; 48 священнослужителів; 8 недільних шкіл; 1 періодичне видання. Громади зосереджені в Чернівецькій (18), Закарпатській (11), Дніпропетровській (4), Одеській (3) і Київській (2) областях, по одній громаді – в АР Крим, Вінницькій, Запорізькій, Миколаївській областях і в Києві.

Організація Свідків Єгови в Україні

Організація Свідків Єгови (що її, як правило, відносять до “проблемних” через досить наступальний характер і не завжди прийнятні методи місіонерської діяльності, які охоплюють візити місіонерів до жител громадян без домовленості та попередження, дзвінки на приватні телефони тощо), облікується офіційною статистикою з 1999р. та, судячи за статистичними даними, розвивається динамічно.

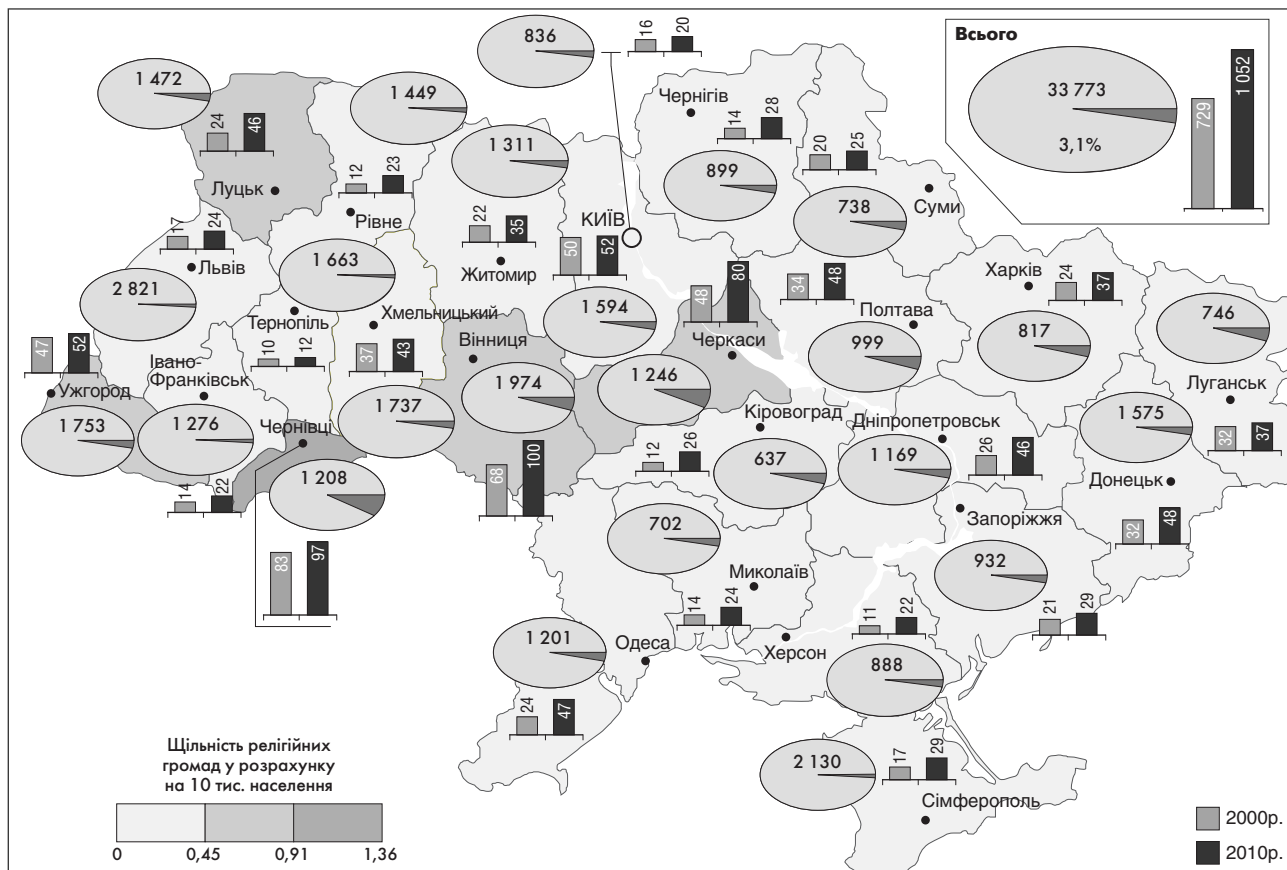
Станом на 1 січня 2010р., до організації Свідків Єгови належали: 1 центр; 1 056 громад (що складає 3,1% усієї мережі релігійних громад країни); 2 558 священнослужителів (у т.ч. 22 іноземних громадянина); 334 недільні школи. В мережі немає жодних місій, братств чи духовних навчальних закладів, немає також зареєстрованих в Україні періодичних видань.

При цьому, як видно з діаграми “Розвиток інституційної мережі організації Свідків Єгови” (с.22), кількість їх громад, порівняно з 2000р., збільшилася на 75,4%, число священнослужителів – на 67,3% (забезпеченість громад священнослужителями складає 242%).

Розвиток інституційної мережі УУК ЦАСД

Громади УУК ЦАСД в областях України

Громади Свідків Єгови діють у всіх областях України, АР Крим і Києві. Найбільша їх кількість – в Закарпатській (164), Харківській (90), Донецькій (86), Чернівецькій (63), Львівській (55), Черкаській (40) областях, у Києві (50) та АР Крим (85). У цих областях, як правило, є також найвищою щільність громад: так, в Закарпатській області коефіцієнт щільності складає 1,72, в Чернівецькій – 0,88; в АР Крим – 0,44; в Харківській області – 0,39.

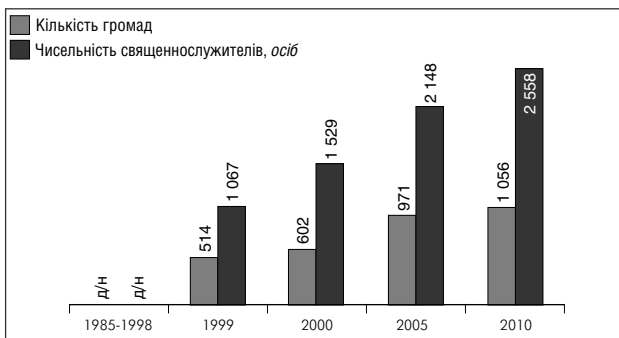
В окремих областях частка громад Свідків Єгови в загальній мережі є досить відчутною: в Харківській області ці громади складають 11% загальної кількості громад; у Закарпатській – 9,4%, Донецькій – 5,5%, Чернівецькій – 5,2%, у Києві – 6% загальної мережі релігійних громад міста (карта “Громади Свідків Єгови в областях України”).

У розпорядженні громад Свідків Єгови – 339 будівель релігійного призначення, в т.ч. 256 передані їм у власність. Споруджується 39 будівель, зокрема в Донецькій (11), Закарпатській (4), Івано-Франківській (4) і Черкаській (3) областях.

Новітні релігійні рухи

З початку 1990-х років в Україні поширюються новітні релігійні рухи (НРР, неорелігії) – тобто течії і напрями, що виникають, як правило, на основі існуючих релігій як їх синтез (синкрет) або модернізовані версії. Розрізняють неоорієнталістські (або східні) течії, побудовані на основі східних релігій (буддизму, індуїзму та ін.), нехристиянські, неязичницькі та синтетичні (синкретичні) течії. На цей час

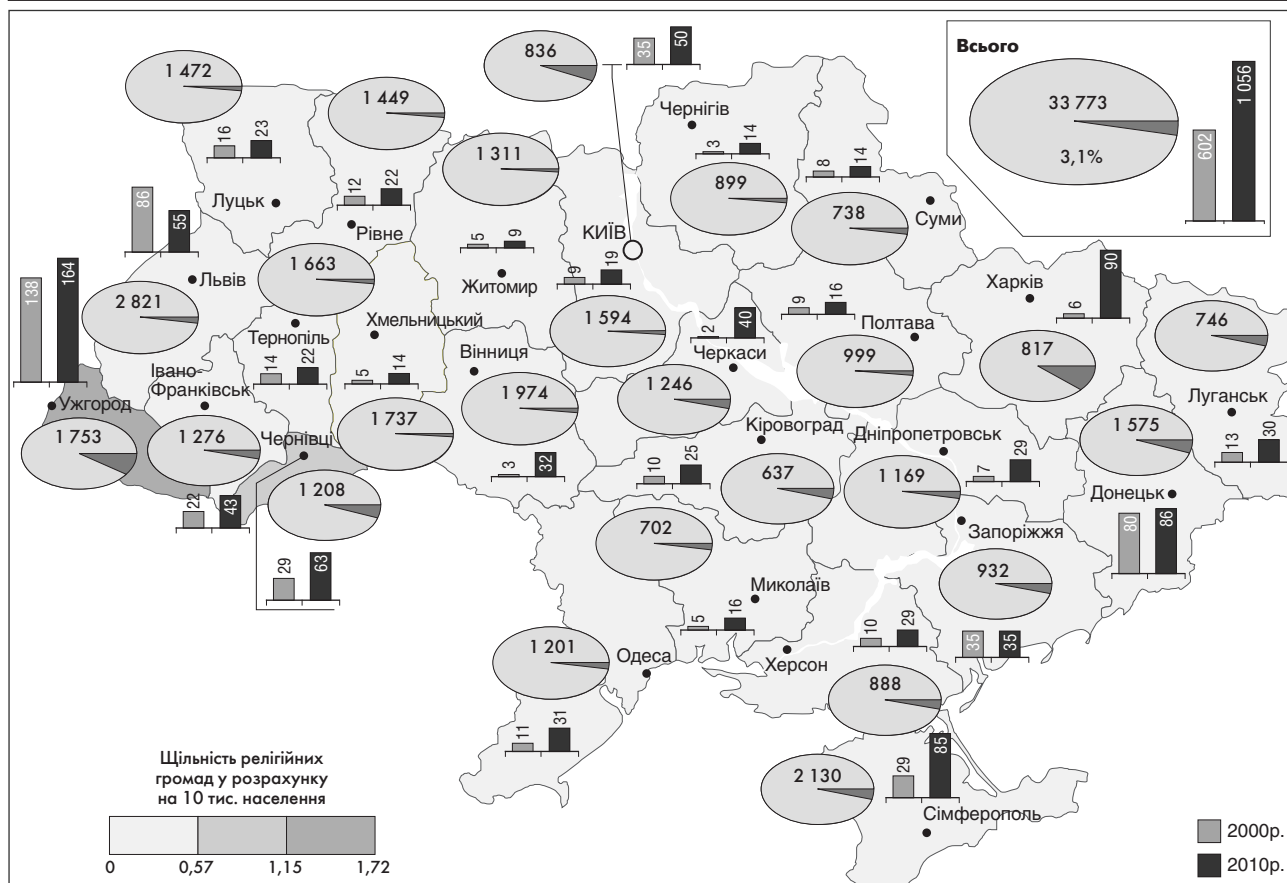
Розвиток інституційної мережі організації Свідків Єгови

в Україні представлений увесь їх спектр: діють релігійні громади східного спрямування, неохристиянського, синкретичного та неязичницького характеру, в т.ч. й на основі слов'янської міфології. Однак, найбільшого поширення набувають нехристиянські течії харизматичного характеру.

Харизматичні церкви та релігійні організації. Поширення харизматичних рухів мало в Україні стрімкий характер: якщо на початок 1992р. було зареєстровано 27 громад харизматичного напрямку, то на початку 2000р. їх було у 18 разів більше; число священнослужителів зросло з 40 у 1993р. до 636 у 2000р., тобто майже в 16 разів. З 2000р. по 2010р. темпи зростання інституційної мережі знизилися, проте залишаються в цілому вищими, порівняно з іншими церквами та релігійними організаціями.

Громади Свідків Єгови в областях України

Товариство Свідомості Крішни. 48 організацій, у т.ч. 39 громад; 43 священнослужителі (в т.ч. 1 – іноземний громадянин); 3 духовні навчальні заклади – 205 слухачів; 11 недільних шкіл; два періодичні видання. Громади зосереджені в Донецькій (5) і Запорізькій (4) областях та АР Крим (4), по 3 громади – в Одеській і Херсонській областях, по 2 – в Житомирській, Кіровоградській, Луганській, Харківській, по одній – у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Львівській, Миколаївській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській областях і в Києві.

Релігійні організації буддистів. 57 організацій, в т.ч. 54 громади; 41 священнослужитель (у т.ч. 1 – іноземний громадянин); 1 монастир – 5 ченців; 2 недільні школи; одне періодичне видання. Громади зосереджені в Донецькій (12), Харківській (8), Луганській (6) областях, по 4 громади – в Запорізькій, Одеській областях і в Києві, по 3 – в АР Крим, Закарпатській і Черкаській областях, 2 – в Херсонській, по одній – в Дніпропетровській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській і Чернігівській областях.

Інші релігійні організації східного напрямку. 52 організації – громади; 43 священнослужителі (в т.ч. 1 – іноземний громадянин). Громади зосереджені в Запорізькій (12) і Донецькій (7) областях, Києві (7), АР Крим (5), Чернівецькій (4) і Вінницькій (3) областях, по 2 громади – у Волинській, Житомирській, Харківській і Черкаській областях, по одній – в Луганській, Львівській, Одеській, Сумській, Херсонській і Хмельницькій областях.

Так, на початок 2010р., порівняно з 2000р., кількість громад харизматичних напрямів зросла у 2,6 разу, чисельність священнослужителів – удвічі. Мережа духовних навчальних закладів поповнилася п'ятьма новими закладами, в яких навчалися 1 047 слухачів, що майже на третину менше, ніж у 2000р. Середнє число слухачів у розрахунку на один навчальний заклад знизилось з 220 до 87 (діаграма “Розвиток інституційної мережі церков харизматичного напрямку”, с.24).

Кількість недільних шкіл зросла у 2,6 разу, проте їх співвідношення з кількістю громад не змінилось і становить 1:2,5. Кількість найменувань періодичних видань збільшилась у 3,5 разу.

Станом на початок 2010р., в Україні діяли три об'єднання церков та організацій харизматичних напрямів: Церква Повного Євангелія, Церква Живого Бога та Українська християнська євангельська церква; діють також близько 500 незалежних релігійних організацій.

Громади харизматичного напрямку мають у своєму розпорядженні 350 будівель релігійного призначення (проти 124 у 2000р.), в т.ч. 41 (проти 18, відповідно) – у власності. Споруджується лише 13 будівель у різних областях України. Як зазначалося вище, організації харизматичного напрямку видають перевагу оренді: так, на початок 2010р. вони орендували загалом 969 приміщень (проти 412 у 2000р.). Водночас, за 1992-2009рр. цими організаціями споруджено лише 27 будівель релігійного призначення.

Громади харизматичного напрямку діють у всіх областях України, проте **центр їх зосередження зміщений на Схід (38% громад) і Центр (33,6%)**

Рідна українська національна віра (РУН-віра). 54 організації, в т.ч. 53 громади (з яких 1 не зареєстрована); 43 священнослужителі; 3 недільні школи; 3 періодичні видання. Громади зосереджені в Києві (10) і Київській області (3), Полтавській (8), Черкаській і Львівській (по 5 громад) та Одеській (4) областях, по 2 громади – у Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській і Херсонській областях, по одній – в Донецькій, Луганській, Рівненській і Харківській.

Інші релігійні організації язичників. 70 організацій, в т.ч. 59 громад (з яких 2 не зареєстровані); 54 священнослужителі; 3 духовні навчальні заклади – 127 слухачів; 9 недільних шкіл, 3 періодичні видання. Громади зосереджені у Вінницькій і Запорізькій (по 10), Хмельницькій (9) областях, в Києві (8) та в Чернівецькій області (4), по 3 громади – в АР Крим, у Київській і Харківській областях, по одній – у Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Луганській, Львівській, Одеській, Херсонській, Черкаській і Чернігівській областях.

країни. На Захід припадає 10,2%, на Південь – 18,4% загальної кількості громад харизматичного напрямку. Що стосується східних областей, то, як і раніше, найбільше (212) громад зосереджено в Донецькій області, де вони становлять 13,5% загальної мережі релігійних громад (проти 11,7% у 2000р.). Значним є сегмент харизматичних громад також у Луганській (9,1%), Запорізькій (8,5%) та Дніпропетровській (8,3%) областях регіону (карта “Громади церков харизматичного напрямку в областях України”, с.24).

Загалом, громади харизматичного напрямку на початок 2010р. становили 3,9% загальноукраїнської мережі релігійних громад – проти 2,2% у 2000р.

Церкви Повного Євангелія. 655 організацій, у т.ч. 635 громад; 614 священнослужителів (у т.ч. 8 – іноземні громадяни); 5 духовних навчальних закладів – 569 слухачів; 209 недільних шкіл; 20 періодичних видань. Громади діють в усіх областях України, АР Крим і Києві, їх найбільша кількість – в АР Крим (68), Київській (55), Донецькій (53), Дніпропетровській (50), Херсонській (49), Чернігівській (40), Вінницькій (40) областях та Києві (46).

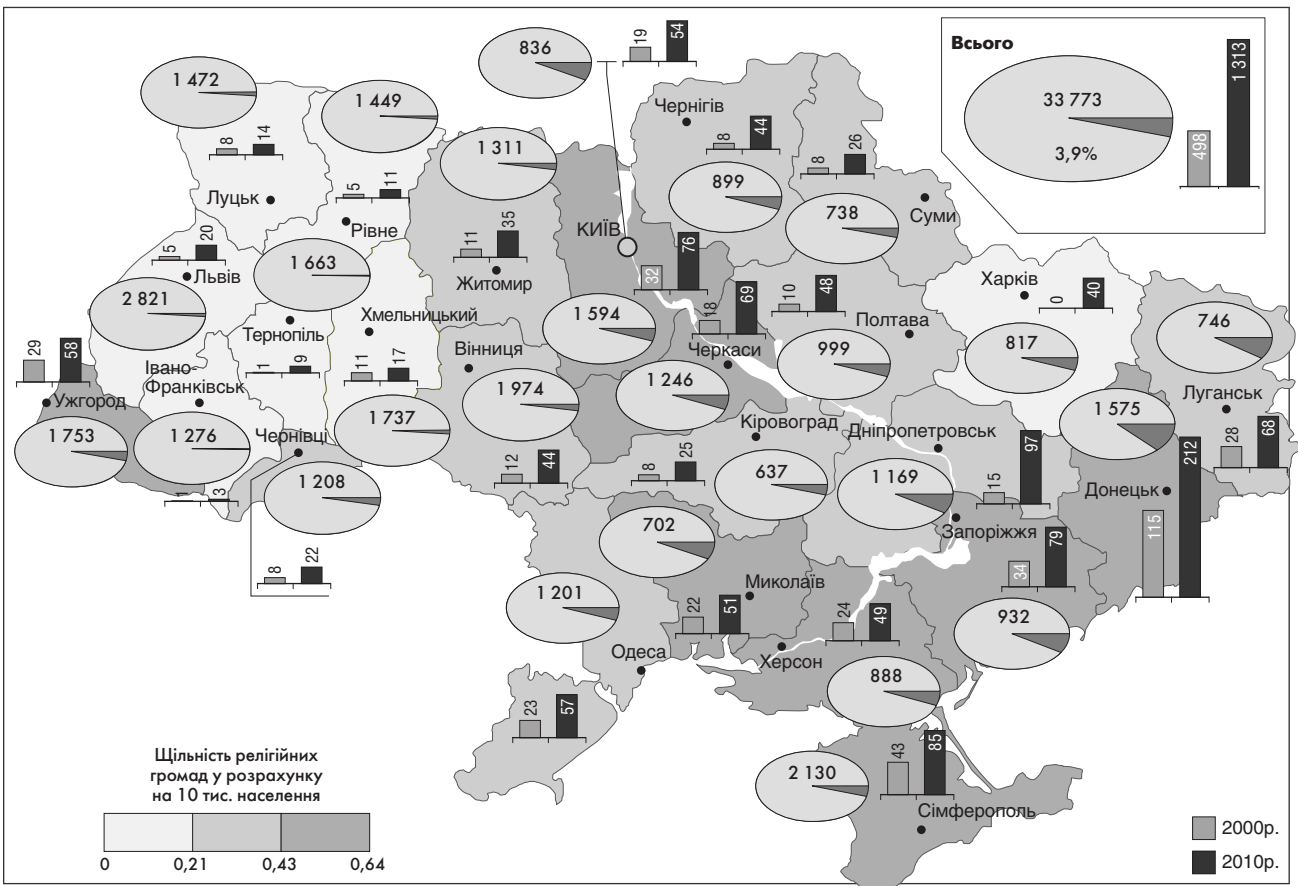
Українська християнська євангельська церква. 182 організації, у т.ч. 166 громад; 207 священнослужителів (у т.ч. двоє – іноземні громадяни); 3 духовних навчальних заклади – 400 слухачів; 115 недільних шкіл; 9 періодичних видань. Громади діють у дев'яти областях України, АР Крим і Києві. Найбільша кількість громад: Донецька (103), Луганська (22), Полтавська (11) області.

Релігійні організації Церкви Живого Бога. 50 організацій, у т.ч. 49 громад; 32 священнослужителі; 33 недільні школи; одне періодичне видання. Громади діють у чотирьох областях: Закарпатській (43), Львівській (3), Вінницькій (2) і Рівненській (1).

Інші харизматичні релігійні організації. 492 організації, у т.ч. 463 громади; 433 священнослужителів (у т.ч. двоє – іноземні громадяни); 4 духовні навчальні заклади – 78 слухачів; 160 недільних шкіл; 15 періодичних видань. Громади зосереджені переважно в Донецькій (56), Запорізькій і Черкаській (по 50), Дніпропетровській (47), Миколаївській (41), Харківській (29), Житомирській (23), Київській (20), Луганській (19), Одеській (17) областях.

Громади церков харизматичного напрямку в областях України

Україна залишається багатонаціональною, багатокультурною країною. На її території діють різноманітні християнські церкви, напрями, течії, у т.ч. притаманні країнам, вихідці

з яких є громадянами України. Також в Україні діють різні нехристиянські конфесії, серед яких найбільшого поширення набули іудаїзм та іслам.

Новоапостольська церква: 59 організацій, у т.ч. 58 громад; 90 священнослужителів (у т.ч. 24 – іноземні громадяни); 19 недільних шкіл. Громади діють практично в усіх областях України (по 1-3) та АР Крим (2). Найбільша кількість громад: Миколаївська (7), Запорізька (6), Херсонська (5), Кіровоградська і Хмельницька (по 4) областях.

Релігійні організації Церкви Христа: 118 організацій, у т.ч. 110 громад; 151 священнослужитель (у т.ч. 3 – іноземні громадяни); 3 духовних навчальних закладів – 110 слухачів; 70 недільних шкіл; 3 періодичні видання. Громади діють у 12 областях України (переважно східних) та Києві; найбільша кількість громад: Донецька (61) і Дніпропетровська (10) області, Київ (11).

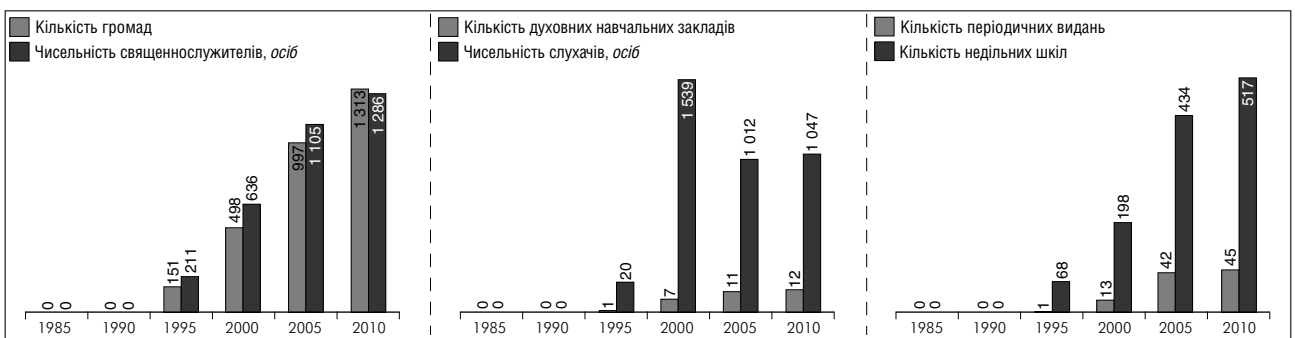
Церква Ісуса Христа святих останніх днів: 55 організацій, у т.ч. 54 громади; 436 священнослужителів (у т.ч.

135 – іноземні громадяни); 46 недільних шкіл. Громади діють практично в усіх областях України (по 1-2), їх найбільша кількість – у Києві (13) та в Донецькій (9) та Харківській (6) областях.

Релігійні організації пресвітеріанської церкви

76 організацій, в т.ч. 71 громада (з яких одна не зареєстрована); 74 священнослужителі (в т.ч. 9 іноземці); 2 духовні навчальні заклади – 7 слухачів; 24 недільні школи; 1 періодичне видання. Громади зосереджені в Миколаївській (11) області, Києві (9), а також у Київській і Кіровоградській (по 8), Одеській і Херсонській (по 7) областях. По 6 громад в АР Крим і Дніпропетровській області, 3 – у Черкаській, 2 – у Харківській, по одній – у Донецькій, Запорізькій, Львівській і Чернігівській областях.

Розвиток інституційної мережі церков харизматичного напрямку

Вірменська апостольська церква: 29 організацій, в т.ч. 28 громад; 19 священнослужителів (у т.ч. 12 – іноземці); 4 недільні школи. Громади зосереджені в АР Крим (8), по 2 громади – в Донецькій, Одеській, Полтавській і Херсонській областях, по одній – у Вінницькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Луганській, Львівській, Миколаївській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій областях і в Києві.

Закарпатська реформатська церква: 118 організацій, у т.ч. 114 громад – 113 у Закарпатській області, одна – в Києві. 76 священнослужителів (у т.ч. 7 іноземці); 107 недільних шкіл; 2 періодичні видання.

Німецька євангелічно-лютеранська церква: 40 організацій, у т.ч. 39 громад; 30 священнослужителів (у т.ч. 10 – іноземні громадяни); 19 недільних шкіл. Громади діють у 16 областях України, АР Крим та Києві, найбільше громад – в АР Крим (9) та Одеській області (5).

Релігійні організації караїмів. 13 організацій, в т.ч. 12 громад (8 – в АР Крим, 2 – в Києві, по 1 – у Дніпропетровській і Харківській областях; 7 священнослужителів.

Українська лютеранська церква: 43 релігійні організації, у т.ч. 41 громада; 36 священнослужителів (у т.ч. 1 іноземний громадянин); 1 духовний навчальний заклад – 4 слухачі; 19 недільних шкіл; 2 періодичні видання. Громади діють у 14 областях України, АР Крим і Києві. Найбільша кількість: АР Крим (10), Житомирська (5), Миколаївська і Тернопільська (по 4) області, Київ (4).

Інші лютеранські церкви: 19 організацій, у т.ч. 17 громад; 13 священнослужителів; 1 духовний навчальний заклад; 5 недільних шкіл. Громади діють в АР Крим (3), Миколаївській та Одеській (по 5), Львівській, Херсонській, Черкаській (по 1) областях і Києві (1).

Об'єднання іудейських організацій України. 84 організації, в т.ч. 79 громад; 45 священнослужителів (у т.ч. 15 іноземних громадян); 2 духовні навчальні заклади – 16 слухачів; 17 недільних шкіл; 5 періодичних видань. Громади зосереджені у Вінницькій (13), Хмельницькій (12), Черкаській (9), Сумській (8), Чернігівській (7) областях, по 5 громад – у Кіровоградській і Львівській областях, по 3 – у Закарпатській, Івано-Франківській, Одеській, Чернівецькій, Тернопільській областях і в Києві, по 1 – в Житомирській і Харківській областях.

Об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських організацій України. 123 організації, в т.ч. 106 громад; 72 священнослужителів (в т.ч. 46 – іноземні громадяни); 4 духовні навчальні заклади – 166 слухачів; 32 недільні школи; 18 періодичних видань. Громади зосереджені в Донецькій (16), Дніпропетровській (15), Київській і Луганській (по 12), Житомирській (10), Полтавській (8), Херсонській (7), Запорізькій (6), Одеській, Рівненській, Харківській (по 4), Чернівецькій (3), Черкаській (2) областях, по 1 громаді – в АР Крим, Вінницькій і Волинській областях.

Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних організацій. 13 організацій, у т.ч. 10 громад (7 – у Миколаївській області, 2 – у Києві, 1 – в Полтавській області); 7 священнослужителів (у т.ч. 6 іноземні громадяни); 1 духовний навчальний заклад – 21 слухач; 8 недільних шкіл; 2 періодичні видання.

Релігійні організації прогресивного іудаїзму. 51 організація, в т.ч. 49 громад; 26 священнослужителів (у т.ч. 3 – іноземні громадяни); 9 недільних шкіл; 2 періодичні видання. Громади зосереджені в Вінницькій області (10) і АР Крим (9); по 3 громади – у Дніпропетровській, Львівській, Харківській, Черкаській областях, по 2 – в Житомирській, Кіровоградській, Одеській, Чернівецькій областях і в Києві; по 1 – у Волинській, Закарпатській, Запорізькій, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Тернопільській і Хмельницькій областях.

Інші іудейські релігійні організації. 26 організацій – громад; 19 священнослужителів (у т.ч. 4 – іноземні громадяни); 8 недільних шкіл; 2 періодичні видання. Громади зосереджені в Закарпатській (7) області та в АР Крим (5), по 2 громади – в Житомирській, Київській, Кіровоградській областях і в Києві, по 1 – у Львівській, Одеській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській і Чернівецькій областях.

Іудаїзм

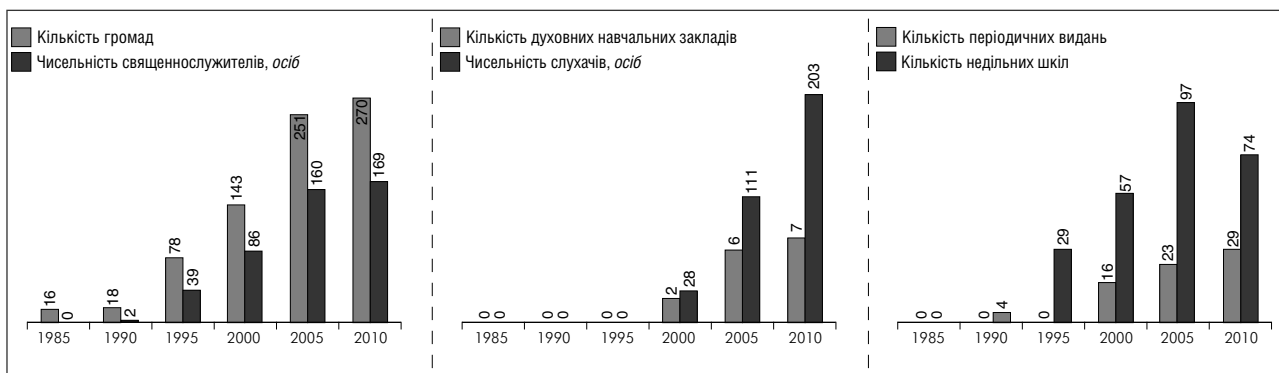
Як і раніше, іудаїзм представлений в Україні кількома інституційними структурами та напрямками. Найбільш чисельними є Об'єднання іудейських релігійних організацій в Україні, Об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних організацій в Україні і Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних організацій. Існують також громади різноманітних реформаторських напрямів, які умовно відносять до іудаїзму.

Протягом останнього десятиліття інституційна мережа іудейських організацій виявила сталу тенденцію зростання. Так, кількість громад збільшилася на 88,8%, число священнослужителів – на 96,5% (забезпеченість громад священнослужителями склала 62,6%). Кількість духовних навчальних закладів

збільшилася з двох до семи, чисельність слухачів – у 7,3 разу. Кількість недільних шкіл зросла на 29,8%, однак співвідношення з кількістю громад досягло лише 1:3,6. Кількість назв періодичних видань збільшилася майже вдвічі (діаграма “Розвиток інституційної мережі іудаїзму”).

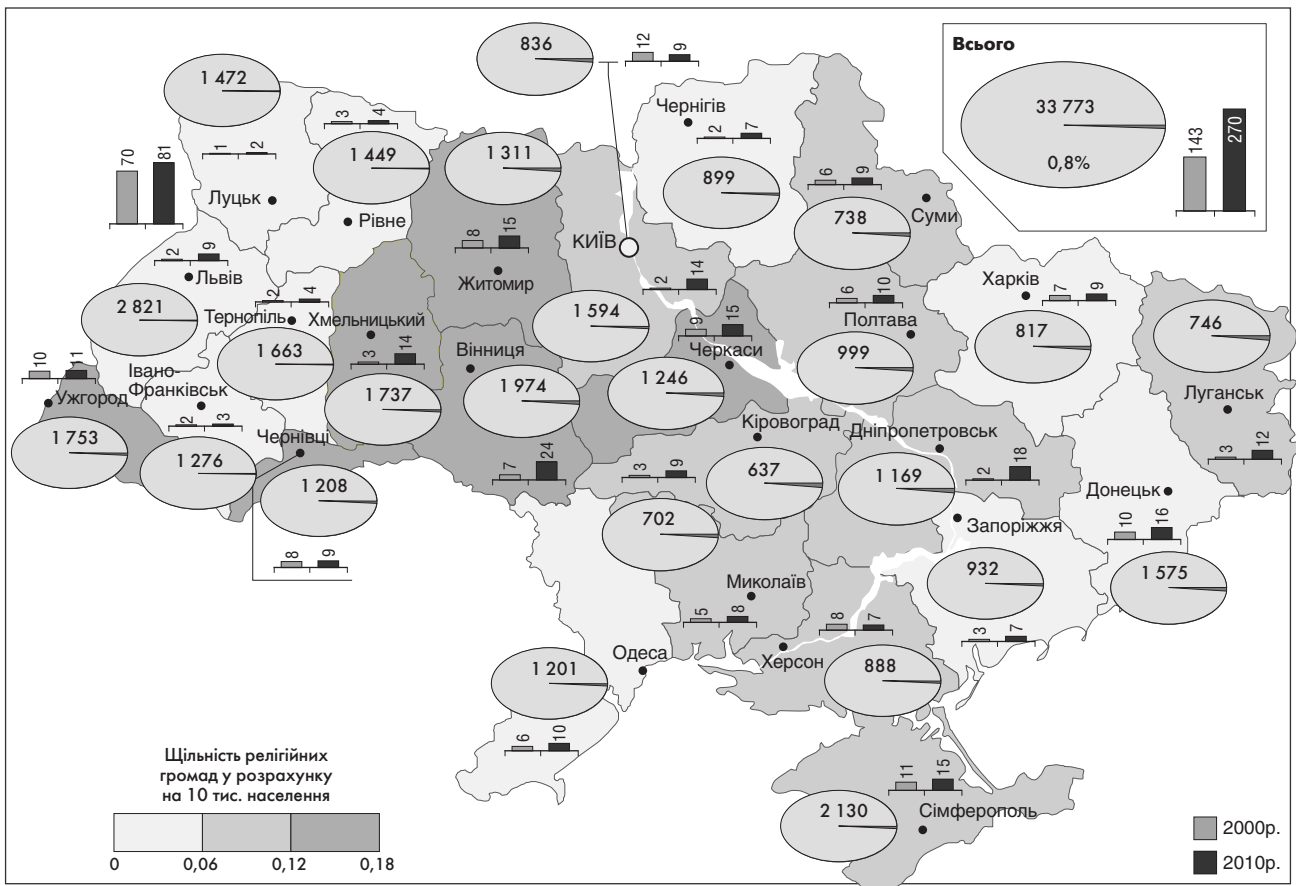
Іудейські громади діють в усіх областях України та АР Крим, проте ніде вони не становлять значимої

Розвиток інституційної мережі іудаїзму

Громади іудаїзму в областях України

частки загальної мережі релігійних громад. У загальноукраїнській мережі їх частка складає 0,8% (карта "Громади іудаїзму в областях України").

У розпорядженні громад 134 будівлі релігійного призначення (в т.ч. 62 у власності), споруджується – лише дві.

Іслам

Динамічний розвиток мусульманських інституцій в Україні започатковано в 1993-1996рр., наперед – з поверненням на батьківщину кримських татар. Єдиного інституційного оформлення конфесія не має: діють три чисельні об'єднання – Духовне управління мусульман України (ДУМУ), Духовне управління мусульман Криму (ДУМК) і Незалежний духовний центр мусульман України (НДЦМУ). Останнім

часом засновано також Релігійне управління незалежних мусульманських громад України "Київський муфтіят" (2007р.; голова Управління – Канафія Хуснутдінов, імам – Ільдар затрат Хузін) та Духовне управління мусульман України "Умма" (2008р., муфтії – Саїд Ісмаїлов). Водночас, діють незалежні релігійні організації мусульман.

Як і раніше, мережа мусульманських інституцій демонструє високу динаміку розвитку. Станом на 1 січня 2010р., налічувалося 1 168 мусульманських громад, якими опікувалися 503 священнослужителі, а також 8 духовних навчальних закладів, де навчалися 292 слухачі.

Порівняно з 2000р., кількість громад зросла у 3,5 разу, число священнослужителів – на 53,8%. Кількість духовних навчальних закладів збільшилося на п'ять одиниць і досягло восьми; чисельність слухачів – зросла більш ніж удвічі. Кількість недільних шкіл збільшилася майже втричі, проте їх співвідношення з кількістю громад не покращилось і становить 1:9,3 (діаграма "Розвиток інституційної мережі ісламу").

Загалом, з 2000р. частка мусульманських громад у загальноукраїнській мережі зросла з 1,5% до 3,5%. При цьому, іслам зберігає виразний регіональний характер: 94% його громад зосереджено в АР Крим (проти 78% у 2000р.). Водночас, якщо у 2000р. мусульманських громад не було в 10 областях України, то у 2010р. – в шести (карта "Громади ісламу в областях України").

Громади мусульман мають у своєму розпорядженні лише 310 будівель релігійного призначення, в т.ч. лише 48 у власності. Громади змушені використовувати

Інші, окремі, незалежні релігійні організації. 318 організацій, у т.ч. 296 громади (з яких 45 – не зареєстровані); 276 священнослужителів (у т.ч. 18 – іноземці); 1 духовний навчальний заклад – 32 слухачі; 53 недільні школи; 4 періодичні видання. Громади представлені в усіх (крім Івано-Франківської) областях країни та в АР Крим, найбільшою мірою – в Києві (66), Закарпатській (47), Запорізькій (25) областях та в АР Крим (18).

Міжконфесійні релігійні організації. 12 організацій, переважно – управління, місії і братства (загалом 7), лише 3 громади (2 – у Львівській, 1 – у Вінницькій області); 5 священнослужителів, 2 духовні навчальні заклади.

Закордонні релігійні організації. 2 організації – місії, по 1 – в Києві та в Черкаській області.

переважно приміщення, пристосовані під молитовні (загалом – 244). Протягом 1992-2009рр. споруджено лише 89 будівель релігійного призначення; споруджуються – 14 (з них 10 – в АР Крим). Таким

чином, забезпеченість мусульманських громад будівлями релігійного призначення залишається недостатньою, однією з найнижчих серед церков і релігійних організацій України.

Розвиток інституційної мережі ісламу

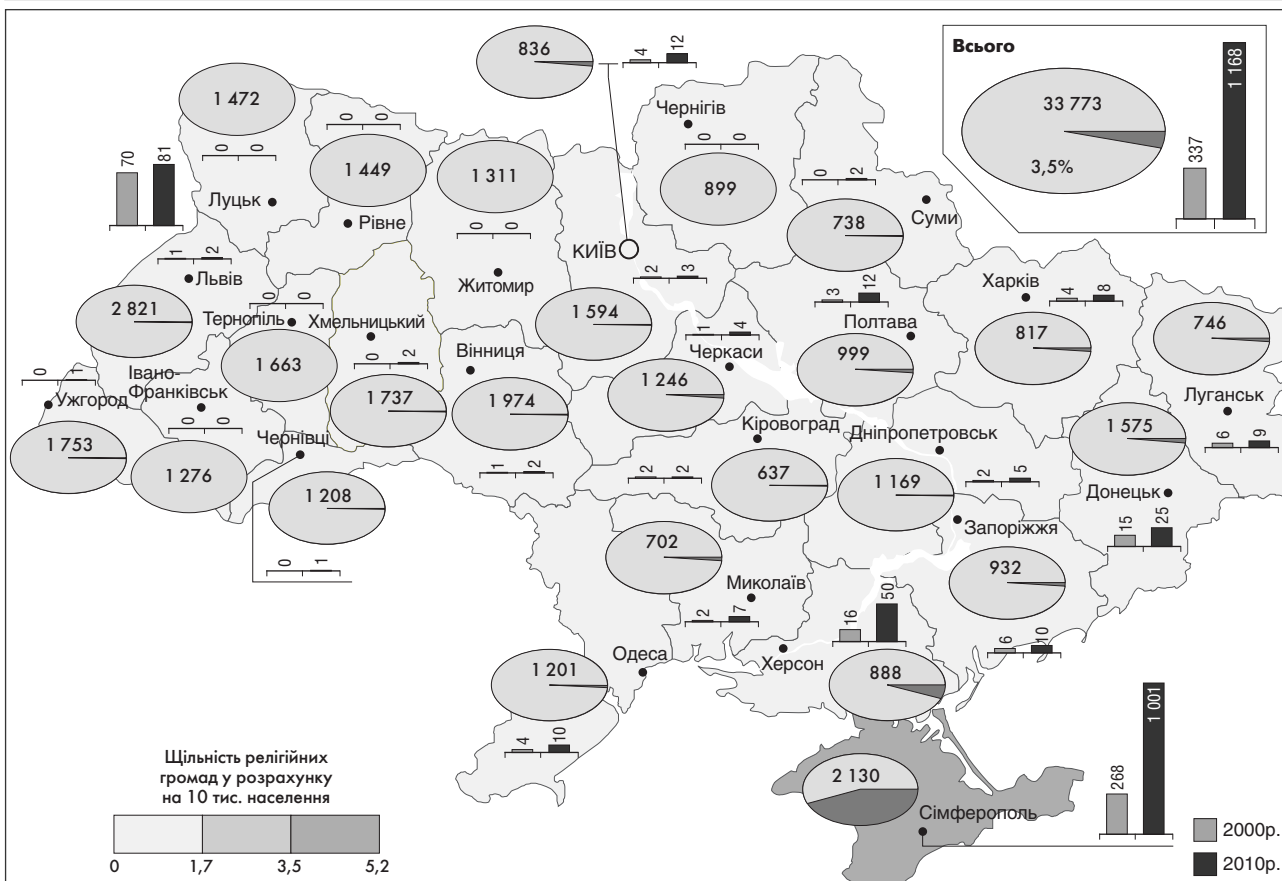
Духовне управління мусульман Криму. 966 організацій (у т.ч. 610 не зареєстровані), 960 громад (952 – в АР Крим, 5 – у Херсонській області, 2 – в Одеській, 1 – в Запорізькій); 349 священнослужителів (у т.ч. 26 – іноземці); 5 духовних навчальних закладів – 189 слухачів; 69 недільних шкіл; 2 періодичні видання.

Духовне управління мусульман України. 96 організацій, в т.ч. 94 громади; 52 священнослужителі (в т.ч. 8 – іноземці); 1 духовний навчальний заклад – 79 слухачів; 38 недільних шкіл; 3 періодичні видання. Громади зосереджені переважно в Херсонській області (45), по 9 громад – в Донецькій і Полтавській областях, по 5 – в Запорізькій, Миколаївській, Одеській областях, по 3 – в Київській області і в Києві, по 2 – в Сумській, Хмельницькій, Черкаській областях, по 1 – в Закарпатській, Кіровоградській, Львівській і Харківській областях.

Незалежний духовний центр мусульман України. 22 організації, в т.ч. 19 громад (9 – у Донецькій області, 7 – у Луганській, 2 – у Вінницькій, 1 – в Харківській області); 24 священнослужителі (в т.ч. 5 – іноземці); 1 духовний навчальний заклад; 13 недільних шкіл.

Незалежні релігійні організації мусульман. 98 організацій, у т.ч. 95 громад (у т.ч. 1 не зареєстрована); 78 священнослужителів (у т.ч. 9 – іноземці); 1 духовний навчальний заклад – 24 слухачі; 5 недільних шкіл, 2 періодичні видання. Громади зосереджені переважно в АР Крим (49), а також: 9 громад – у Києві, 7 – у Донецькій, 6 – у Харківській, 5 – у Дніпропетровській, 4 – в Запорізькій областях, по 3 – в Одеській і Полтавській, по 2 – в Луганській, Миколаївській і Черкаській, по 1 – в Кіровоградській, Львівській і Чернівецькій областях.

Громади ісламу в областях України

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЗРІЗ

Аналіз показників розміщення релігійних організацій в регіонах України свідчить, що, порівняно з 2000р., ситуація загалом змінилася незначним чином. Можна зробити висновки про те, що:

(1) існують виразні відмінності між регіонами у щільності релігійних громад; (2) центр церковно-релігійного життя зосереджено в Західному та Центральному регіонах країни; (3) в Україні немає моноконфесійних зон (областей, районів); (4) в окремих областях існують виразно домінуючі конфесії і водночас (5) в Україні немає конфесії (Церкви), яка б утримувала домінуючі позиції не лише в усіх регіонах, а хоча в одному із них.

Водночас слід відзначити, що продовжуються виявлені у 2000р. тенденції до більш рівномірного розподілу релігійної мережі. Так, якщо у 2000р. 42,9% загальної кількості релігійних громад країни було зосереджено в Західному регіоні, то на початок 2010р. цей показник знизився до 34,5%. Дещо підвищилися частки громад у Центрі (з 33% до 35,4%), на Півдні (з 11% до 14,6%) та на Сході (з 13,1% до 15,5%). Таким чином, центр релігійного життя дещо змістився із Заходу країни в напрямі Центрального регіону. На початок 2010р. в цих двох регіонах, де проживає 51,9% населення країни, було зосереджено 70% загальноукраїнської мережі релігійних громад.

Відповідно, щільність релігійних громад (кількість громад у розрахунку на 10 тис. дорослого населення) варіює від 15,9 на Заході до 4,2 – на Сході (у Центрі – 9,8, на Півдні – 8,6). Середній показник по Україні – 9 громад на 10 тис. населення (проти 6 у 2000р.).

Найвищими є показники щільності в Тернопільській (19,1), Волинській (18,4), Закарпатській (18,4) областях, де вони вдвічі перевищують середньо український показник, а також у Чернівецькій (16,9), Рівненській (16,5), Хмельницькій (16,1) і Вінницькій (14,8%) областях, найнижчими – в Києві (3,6) та в Харківській (3,5), Луганській (3,8), Донецькій (4,2) і Дніпропетровській (4,2) областях.

Показник щільності громад збільшився в усіх регіонах, найбільшою мірою (майже подвоївся) – на Півдні (з 4,4 до 8,6) і Сході (з 2,3 до 4,2). На Заході він зріс з 13,6 до 15,9, у Центрі – з 6,1 до 9,8.

Відповідно, зменшилася різниця показників між Заходом і Сходом країни. Так, якщо у 2000р. показники щільності громад цих двох регіонів відрізнялися майже в шість разів, то у 2010р. – в чотири. Дещо зменшилася різниця й між Центром і Півднем (карта “Кількість і щільність релігійних громад у регіонах України”).

Західний регіон

У регіоні діє 11 642 громади, що складає 34,5% загальноукраїнської мережі релігійних громад. Показник щільності громад становить 15,9 і є найвищим в Україні.

Регіон залишається конфесійно неоднорідним. При тому, що тут зосереджено 93,3% громад УГКЦ, лише у Львівській та Івано-Франківській областях греко-католицизм зберігає домінуючі за кількісними

показниками релігійної мережі позиції, які, однак, порівняно з 2000р., послабилися: так, частка греко-католицьких громад складає у Львівській області 53% релігійної мережі (проти 55,5% у 2000р.), в Івано-Франківській – 50,9% (проти 55,1%). В Тернопільській області громади УГКЦ зберігають відносно більшість – 46,2% (проти 48,6% у 2000р.).

У Волинській і Рівненській областях відносна більшість зберігається за громадами УПЦ: у Волинській області вони становлять 42,5% загальної мережі релігійних громад (проти 47,3% у 2000р.), в Рівненській – 42,6% (проти 44,8%). У Закарпатській області частка громад УПЦ теж залишилася відносно найбільшою, але складає тільки 33,4% (проти 36,5% у 2000р.) і лише дещо переважає масив протестантських громад (32,6%).

У Чернівецькій області пріоритетні позиції зберігає масив протестантських громад (44,7% проти 42% у 2000р.), друга позиція залишається за громадами УПЦ (34,1% проти 39,8%).

За показником щільності громад, перша позиція належить УГКЦ (4,57), друга – масиву протестантських громад (3,53); найнижчою є щільність громад УАПЦ (1,14).

Південний регіон

У регіоні діє 4 921 громада, що становить 14,6% загальноукраїнської мережі релігійних громад. Показник щільності громад – 8,6.

Порівняно з 2000р., відчутно – з 52,8% до 43,8% – зменшилася частка православних громад і зросла – з 11,7% до 21,7% – частка громад ісламу (зокрема, частка громад УПЦ зменшилася з 46% до 35,1%; водночас, частка громад УПЦ-КП збільшилася з 5,8% до 7,3%; УАПЦ – з 0,9% до 1,4%). Частка протестантських громад змінилася незначним чином. Присутність громад УГКЦ у регіоні є незначною (1,4%).

В АР Крим відносна більшість (47%) належить мусульманським громадам; частка православних громад становить 29,2%; зокрема громад УПЦ – 26,5%.

У Миколаївській області 60,1% релігійної мережі становлять православні громади; відносна більшість загальної кількості громад належить УПЦ (39,7%), другу позицію посідає масив протестантських громад (34,2%).

В Одеській області так само більшість (57,7%) громад становлять православні. При цьому, за церковною належністю відносно більшість (44,4%) становлять громади УПЦ. На другому місці – масив протестантських громад (35,6%).

У Херсонській області православні громади становлять 53,6%; у т.ч. 40,2% – громади УПЦ. Друга позиція – за протестантськими громадами (33,2%).

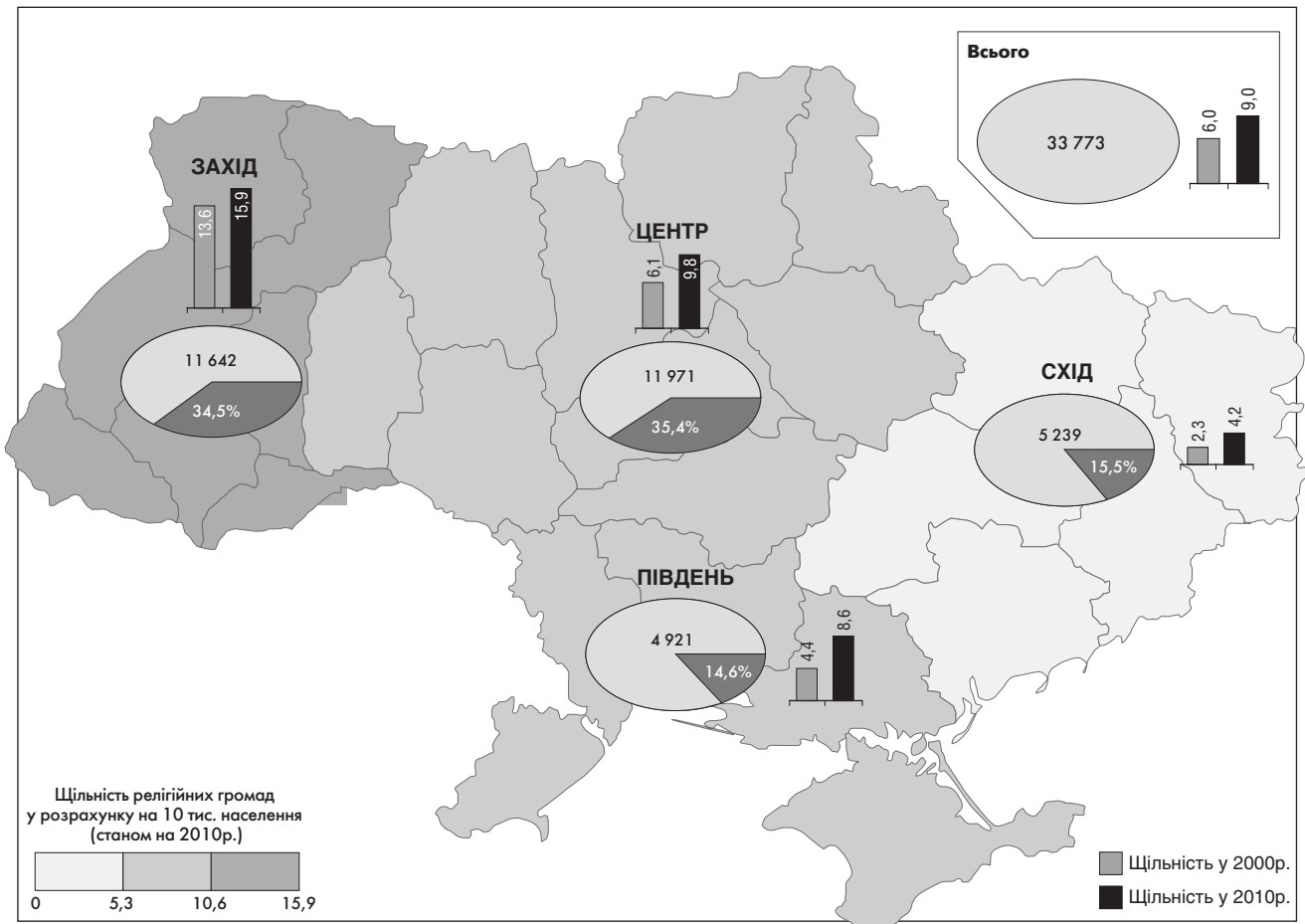
За показником щільності громад, першість належить православним. Православні громади мають показник 3,75 (у т.ч. УПЦ – 3,0; УПЦ-КП – 0,63; УАПЦ – 0,12).

Центральний регіон

У регіоні діє 11 971 громада – 35,4% загальноукраїнської мережі релігійних громад. Показник

Кількість і щільність релігійних громад у регіонах України

щільності громад становить лише 9,8, тобто є дещо вищим за середній по Україні.

У Центрі, найбільшою, порівняно з іншими регіонами країни, є частка православних громад – 62%, у т.ч. громад УПЦ – 45,2%. Громади УПЦ мають кількісну перевагу в Сумській (52,6%), Хмельницькій (52,4%) та Чернігівській (59,6%) областях. У Чернігівській області є найвищою з-поміж областей України частка православних громад – 72,7%.

Водночас, у Кіровоградській області переважає частка протестантських громад: 48% проти 47,7% православних, зокрема 33,6% громад УПЦ.

Присутність УПЦ-КП в регіоні представлена 14,7% громад, УАПЦ – 2,1%, УГКЦ – 1%. Загалом, друге місце після УПЦ належить частці протестантських громад – 29,5%.

За показником щільності громад, перша позиція за УПЦ (4,43), друга – за протестантськими громадами (2,89).

Східний регіон

У регіоні діє 5 239 громад, що становить 15,5% загальноукраїнської мережі релігійних громад. Показник щільності громад складає 4,2 і є найнижчим в Україні.

Відносну більшість (49,3%) громад регіону становлять православні громади, в т.ч. до УПЦ належить 42% регіональної мережі громад. Друге місце посідає частка протестантських громад – 42,5%.

Кількісну перевагу мають громади УПЦ лише в Луганській області, де вони становлять 50,4% загальної кількості громад (православні громади загалом – 55,8%). Відносну більшість становлять громади УПЦ у Дніпропетровській (47,5%) і Запорізькій (35,7%) областях.

Натомість у Донецькій і Харківській областях відносну більшість мають протестантські громади: у Донецькій області вони становлять 46% мережі, в Харківській – 51%.

УПЦ-КП представлена в регіоні часткою у 6,6%: від 10,7% громад у Дніпропетровській області до 2,1% – у Харківській. Представництво громад УГКЦ є найнижчим з-поміж усіх регіонів – їй належить лише 0,9% мережі.

За показником щільності громад, першу позицію посідають православні громади – 2,09 (зокрема, громади УПЦ – 1,77), другу – масив протестантських громад (1,80).

ВИСНОВКИ

Аналіз наведених вище даних свідчить про завершення в Україні екстенсивного розвитку релігійної мережі, уповільнення темпів її розширення. Водночас, зберігаються особливості та тенденції, що відзначалися експертами у 2000р.: переважання православних релігійних осередків у загальній релігійній мережі країни; випереджаюче, порівняно з православ'ям, зростання кількості протестантських і харизматичних релігійних організацій; регіональний характер поширеності основних конфесій. Однак, уже спостерігається тенденція до усунення виразного зміщення центру релігійного життя в західні області країни. На цей час умовний центр охоплює два регіони – Західний і Центральний, в яких зосереджено 70% усієї мережі релігійних громад країни.

1. Розподіл *релігійних організацій* за конфесійною ознакою свідчить про збереження у країні переваги православ'я, до якого належить 51,8% загальної релігійної мережі країни (проти 52,7% у 2000р.; отже, мережа православних організацій зросла на 44,7%, проте її питома частка в загальному масиві дещо зменшилася).

За кількісними показниками, православні громади переважають лише в Центрі України, де вони становлять 62% загальної кількості релігійних громад регіону, на Сході становлять 49,3%. В інших двох регіонах частки православних громад складають відносно більшість (на Півдні та Заході по 43,8%).

2. Порівняно з 2000р., у загальному масиві православних організацій збільшилася частка організацій УПЦ-КП (з 20,8% до 24,6%), відповідно – зменшилися частки УПЦ (з 70% до 67,3%) та УАПЦ (з 8,2% до 6,9%).

Як і раніше, друге місце, після православних, за кількістю *релігійних організацій* посідає Українська греко-католицька церква (УГКЦ), проте відсоток її організацій в загальному масиві зменшився з 14,3% у 2000р. до 10,7% на цей час.

3. Порівняльний аналіз темпів зростання кількості *релігійних громад* свідчить про збереження вищих темпів зростання мережі громад протестантських напрямів, порівняно з православними. Особливо високі темпи демонструє мережа релігійних громад харизматичних напрямів і течій: з 2000р. їх кількість зросла у 2,6 рази.

Водночас, темпи зростання загальної мережі протестантських інституцій протягом останнього десятиріччя, порівняно з попереднім, значно знизилися. Можна припустити, що можливості протестантизму до екстенсивного розвитку вичерпуються, його інституційна мережа досягає меж достатності для задоволення потреб вірних протестантських церков.

4. Рівень забезпеченості громад будівлями релігійного призначення залишається недостатнім – що актуалізує проблему повернення Церкві будівель. Найвищий рівень має Закарпатська реформатська церква (89,8%), досить високим цей рівень є УПЦ (82,7%), РКЦ (76,4%) та УГКЦ (74,7%). Гірше забезпечені УПЦ-КП – 62,9% та УАПЦ – 60,1%. Найчисельніші протестантські організації забезпечені будівлями релігійного призначення в середньому на 65-66%, організації мусульман на 54%, іудеїв – на 45%.

Привертає увагу та обставина, що організації харизматичного напрямку, попри високі темпи розширення мережі громад, досить рідко вдаються до будівництва, віддаючи перевагу оренді приміщень.

5. Коефіцієнт забезпеченості релігійних громад священнослужителями, як і раніше, є вищим у протестантських громад, ніж у православних (1,5 та 0,9, відповідно проти 1,4 та 0,8 у 2000р.). Найвищим є названий коефіцієнт у релігійних організаціях Церкви Ісуса Христа святих останніх днів – 2,5 та Свідків Єгови – 2,4; найнижчим (0,4) – у громад, що належать до Духовного управління мусульман Криму (ДУМК).

Це залишає актуальною проблему підготовки відповідних кадрів у духовних навчальних закладах. Протягом десятиріччя їх кількість збільшилася на 64,5%, але чисельність слухачів у них – лише на 8,6%. Відповідно, зменшилася наповнюваність духовних навчальних закладів. Якщо у 2000р. середнє число слухачів у розрахунку на один духовний навчальний заклад становило дещо більше 131, то у 2010 – менше 93.

Зменшення числа слухачів між 2005р. і 2010р. торкнулося навчальних закладів фактично всіх конфесій та релігійних об'єднань, за винятком ісламських, іудейських навчальних закладів і закладів окремих протестантських релігійних об'єднань. Значно змінилося також співвідношення слухачів стаціонарної і заочної форм навчання на користь останньої. Нового поштовху для розвитку духовної освіти саме як богословської (теологічної) могло б надати її визнання державою нарівні із світською. Однак, цей процес досі повною мірою не завершено.

6. Кількість недільних шкіл і динаміка розвитку їх мережі свідчить, зокрема, про ступінь активності релігійної організації у забезпеченні свого відтворення. Станом на 1 січня 2010р., в середньому на кожну релігійну громаду припадало 0,4 недільних школи. Найбільше шкіл має УПЦ – третину їх загальної кількості.

Однак, співвідношення кількості недільних шкіл і кількості громад є кращим у протестантських організацій: у ВСО ЄХБ на кожні дві громади припадає одна недільна школа, у ВСЦ ХВЄП це співвідношення є ще вищим (1 недільна школа : 0,6 громади), УКК ЦАСД – 1:0,7, відповідно.

7. Кількість релігійних періодичних видань за 10 років зросла майже вдвічі. Однак, порівняно з 1990-ми роками, темпи зростання є значно повільнішими. Водночас, релігійні організації активно збільшують свою присутність в інформаційному просторі через створення власних телепрограм, сайтів у мережі Інтернет, а також через більш активну участь у світських друкованих та електронних засобах масової інформації.

Узагальнюючи наведені дані, можна стверджувати, що етап екстенсивного розвитку релігійного життя в Україні завершився, поступившись місцем помірному розвитку церковно-релігійної мережі із середнім темпом збільшення релігійних інституцій у межах 2% на рік. Подальший розвиток церковно-релігійної мережі визначальним чином залежатиме від здатності Церкви відповідати вимогам пастирського служіння в умовах сучасного світу загалом та в обставинах суспільного життя в Україні зокрема.

2. РІВЕНЬ І ХАРАКТЕР РЕЛІГІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Важливою складовою (чинником) церковно-релігійної ситуації у країні є рівень і характер релігійності суспільства. Як правило, ці характеристики визначаються шляхом соціологічних опитувань, які дозволяють з'ясувати особливості релігійності (в параметрах віри та конфесійної належності) за самовизначенням громадян.

Соціологічна служба Центру Разумкова здійснює моніторинг стану та тенденцій релігійності українського суспільства з 2000р. У цьому розділі наводяться дані основних тематичних загальнонаціональних опитувань та їх порівняльний аналіз, який дозволяє відзначити головну тенденцію останніх років – підвищення рівня маніфестованої релігійності та активізацію процесів самовизначення віруючих у координатах церковно-конфесійної належності.

Однак, слід мати на увазі, що таке самовизначення далеко не завжди пов'язане з реальним залученням громадянина до діяльності однієї з релігійних громад. Воно часто є складовою соціокультурної, етнічної чи навіть ідеологічної самоідентифікації – як відповіді на суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що відбуваються в суспільстві і створюють той контекст, у якому, власне, і самовизначається людина.

Беручи до уваги ці обставини, можна припустити, що йдеться не стільки про духовне наближення суспільства до Церкви, скільки про реакцію на використання церковно-релігійного чинника в політичних процесах (включно з виборчими кампаніями), позиціонування влади стосовно Церкви загалом та окремих церков і релігійних організацій, зовнішні впливи на ситуацію у країні загалом і церковно-релігійне середовище зокрема.

Останнє за часом загальнонаціональне соціологічне опитування, результати якого наводять тут, проведено в листопаді 2010р.¹

Самовизначення громадян у параметрах релігійної віри та конфесійної належності

Самовизначення в параметрах релігійної віри. Станом на кінець 2010р., порівняно з 2000р., число громадян, які визнають себе віруючими, зросло з 58% до 71%. Відповідно, зменшилося число тих, хто вагається між вірою і невір'ям (з 23% до 12%), і невіруючих (з 12% до 8%)². Зміни часток переконаних атеїстів, байдужих до питань віри і громадян, які не змогли визначитися в цьому питанні, є статистично не значимими через невелику чисельність цих груп.

Як видно з діаграми “Незалежно від того, чи відвідуєте Ви церкву...”, (с.32-33) протягом 2000-2007рр. відсоток опитаних у групі віруючих та інших групах за самовизначенням у параметрах релігійної віри залишалося практично незмінним. Помітне підвищення рівня маніфестованої релігійності українського суспільства сталося протягом останніх трьох років, насамперед – за рахунок тих, хто вагається між вірою і невір'ям.

Як і раніше, найвищий рівень релігійності виявляють жителі Заходу країни, де 89% опитаних віднесли себе до віруючих, найнижчий – на Сході (66%) і в Центрі (67%). Відповідно, частки тих, хто вагається, та невіруючих є найменшими на Заході (6% і 2%, відповідно) і найбільшими – на Сході (12% і 13%) та в Центрі (13% і 8%). На Півдні рівень релігійності становить 70%, частки тих, хто вагається, і невіруючих – 13% і 5%, відповідно³.

Водночас, зростання числа віруючих відбулося саме за рахунок Півдня, де їх число збільшилося з 49% у 2000р. до 70% у 2010р., а також – Сходу (з 48% до 66%, відповідно) та Центру (з 55% до 67%, відповідно). На Заході рівень релігійності залишається стабільно високим (у 2000р. – 88%, у 2010р. – 89%).

Таким чином, зростання числа віруючих відбувалося в тих регіонах, де на 2007р. їх число було відносно невеликим. Однак, навіть після такого істотного зростання число віруючих на Півдні,

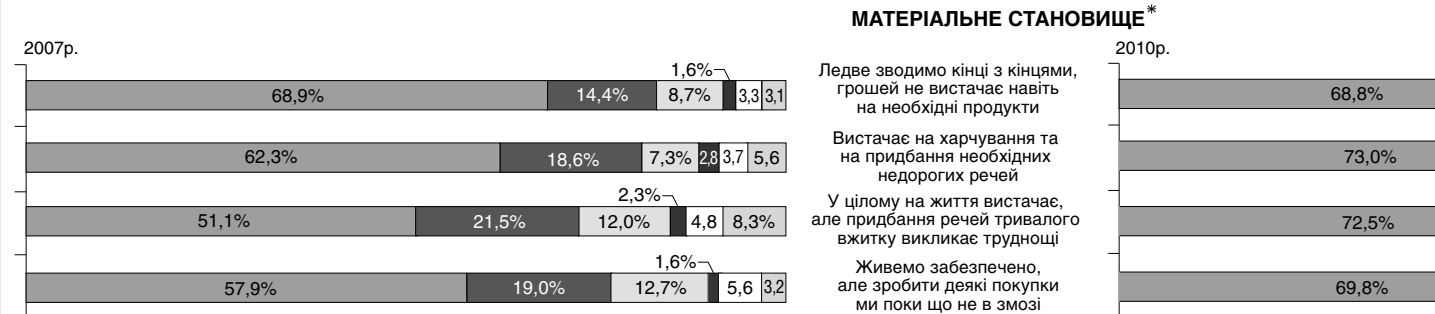
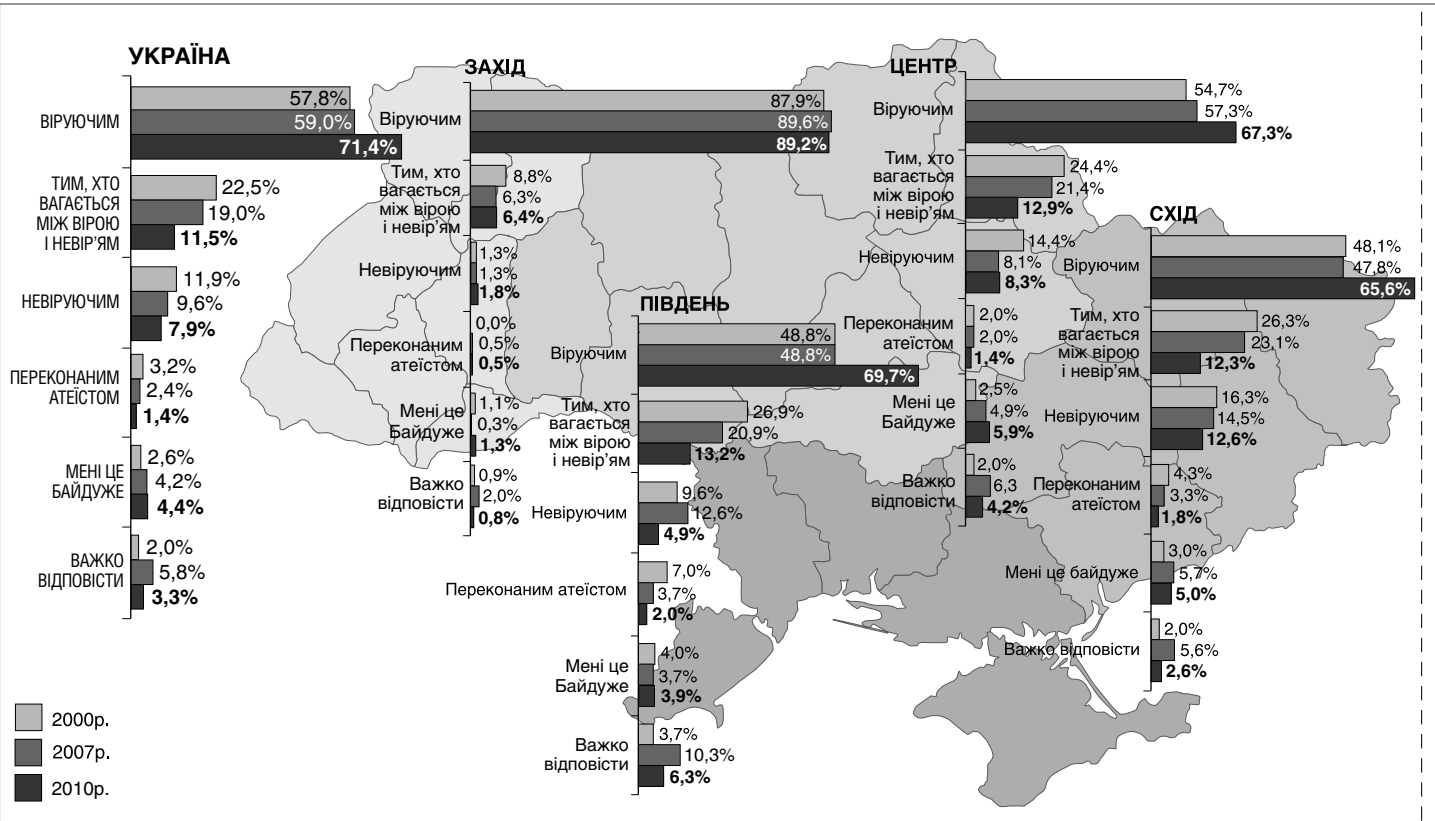
¹ Дослідження проведене з 18 по 22 листопада 2010р. в усіх регіонах України. Опитаний 2 001 респондент віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Результати порівнюються з результатами попередніх досліджень Центру, що проводилися у червні 2000р., жовтні 2002р., серпні 2005р., травні 2006р., березні 2007р. та у вересні 2008р.

² Тут і далі терміни “віруючі”, “невіруючі”, “ті, що вагаються між вірою і невір'ям”, а також “православні”, “греко-католики”, “протестанти”, “вірні УПЦ” та інших церков означають групи опитаних під час дослідження, які віднесли себе до відповідних категорій.

³ Тут і далі застосовується наступний розподіл областей за регіонами: **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр:** м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь:** АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід:** Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

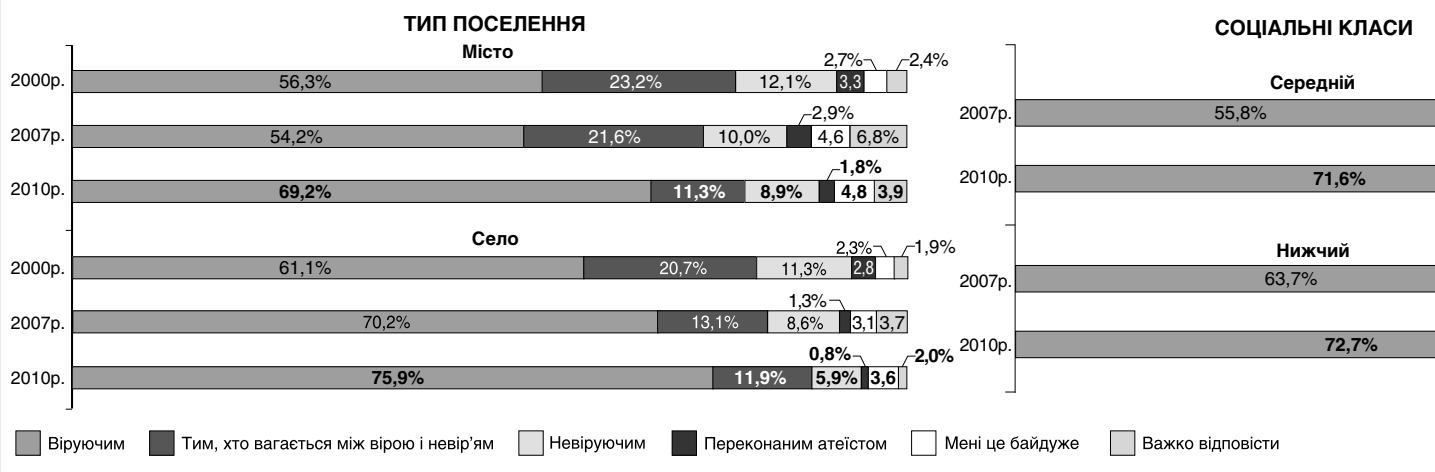

Незалежно від того, відвідуєте Ви

* Розподіл відповідей респондентів, матеріальний стан яких відповідає категорії "ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо" на діаграмі не наведений через незначне число респондентів.

Віруючим | Тим, хто вагається між вірою і невір'ям | Невіруючим | Переконаним атеїстом | Мені це байдуже | Важко відповісти

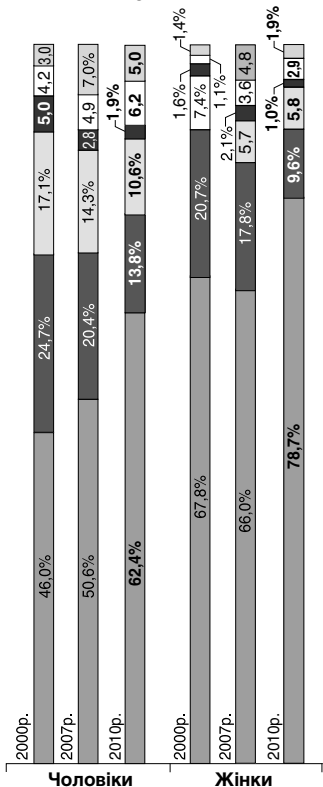

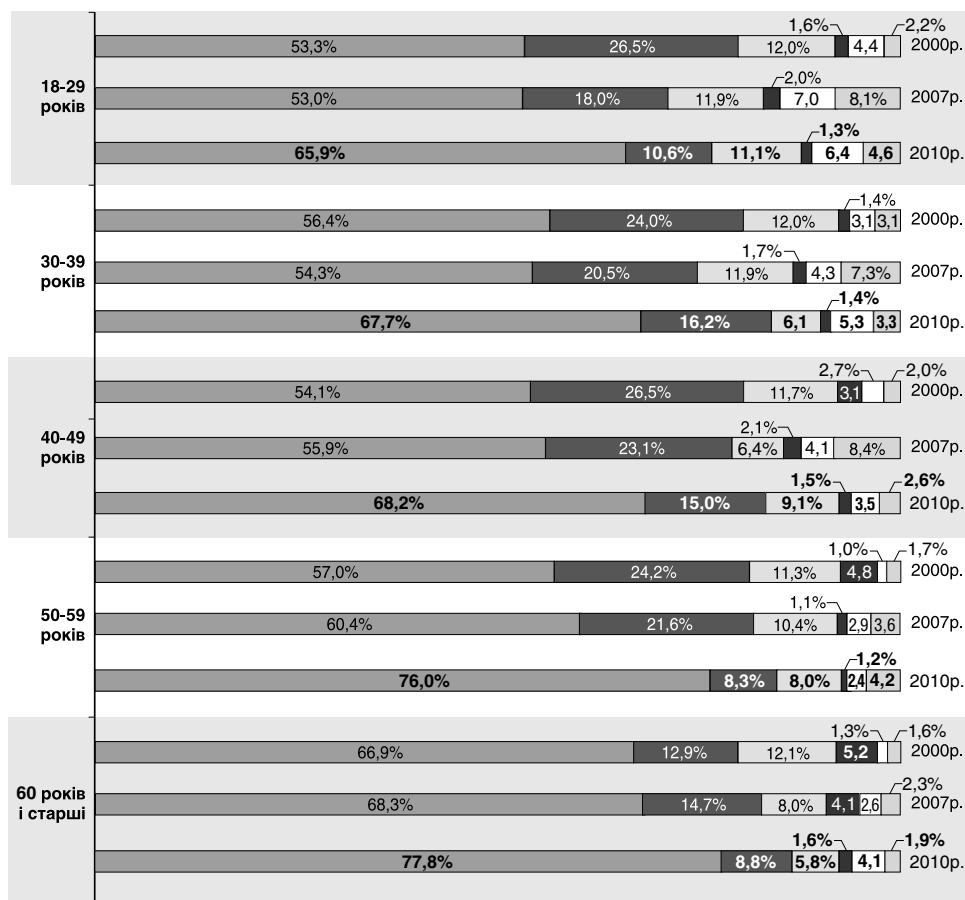
церкву чи ні, ким Ви себе вважаєте?

% опитаних

СТАТЬ

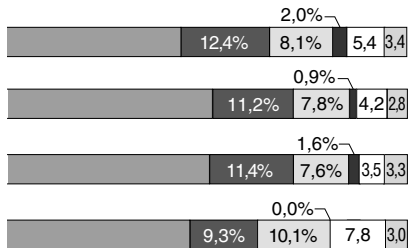

ВІК

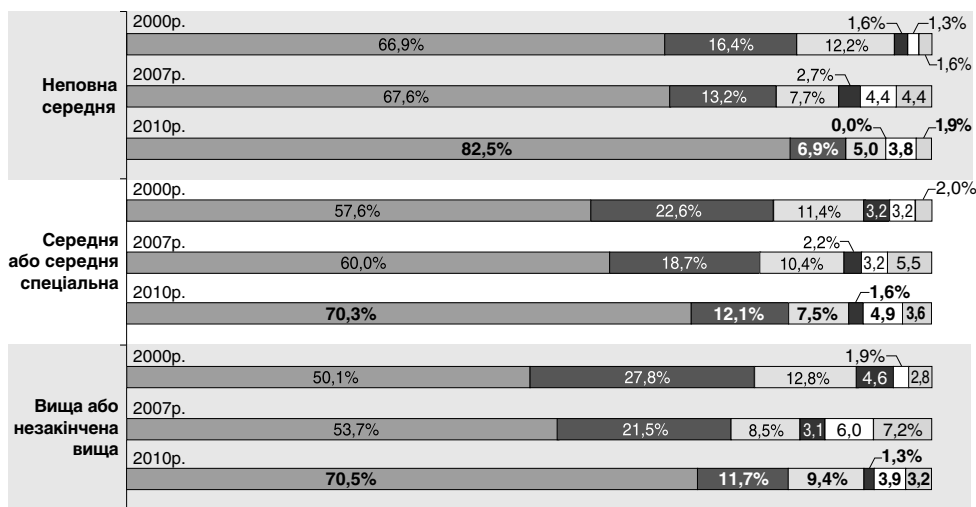

Віруючим
 Тим, хто вагається між вірою і невір'ям
 Невіруючим
 Переконаним атеїстом
 Мені це байдуже
 Важко відповісти

які обрали цей варіант відповіді.

ОСВІТА

Віруючим
 Тим, хто вагається між вірою і невір'ям
 Невіруючим
 Переконаним атеїстом
 Мені це байдуже
 Важко відповісти

в Центрі та на Сході залишається помітно нижчим, ніж на Заході країни.

Соціально-демографічні ознаки. Результати дослідження засвідчили збереження таких закономірностей, як залежність рівня релігійності від:

- **статі** (рівень релігійності серед жінок є вищим, ніж серед чоловіків: 79% і 62%, відповідно);
- **віку** (рівень релігійності зростає з віком: від 66% у наймолодшій групі до 78% – у найстаршій);
- **місця проживання** в координатах місто/ село (рівень релігійності серед жителів села є вищим, ніж серед жителів міста: 76% і 69%, відповідно);
- **освіти** (рівень релігійності знижується мірою підвищення рівня освіти: так, серед осіб з неповною середньою освітою віднесли себе до віруючих 83% опитаних, з середньою і середньою спеціальною – 70%, з вищою та неповною вищою освітою – 71%).

Водночас, не виявлено зв'язку між рівнем релігійності та матеріальним становищем респондентів, а також між релігійним самовизначенням і самовизначенням у параметрах соціальних класів (вищий / середній / нижчий). Так, з числа найменш забезпечених респондентів (за самооцінкою “*ледве зводимо кінці з кінцями...*”) до віруючих віднесли себе 69% опитаних, з числа порівняно заможних (“*живемо забезпечено...*”) – 70%; невіруючими визнали себе 8% і 10%, відповідно⁴. Серед опитаних, які внесли себе до середнього класу, засвідчили релігійність 72%; серед тих, хто відніс себе до нижчого класу, – 73%. Невіруючими визнали себе по 8% опитаних з обох “класів”⁵.

Віросповідне та конфесійне самовизначення

Як видно з діаграми “*До якої релігії Ви себе відносите?*”, більшість (68%) опитаних ідентифікують себе з православ'ям, близько 8% – з греко-католицизмом. 7% опитаних віднесли себе до “просто християн”, 13% – засвідчили, що не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань.

Віросповідне самовизначення має виразну регіональну специфіку. Так, найбільше число православних є характерним для Півдня (76%), Центру

Протягом 2000-2010рр. показники конфесійного самовизначення залишалися практично незмінними. Лише у 2005р. знизилася частка тих, хто відніс себе до православних (за рахунок чого зросла частка тих, хто відповів “я просто християнин”), однак, у 2010р. вона повернулася до рівня, що спостерігався у 2000-2002рр.

Це можна пояснити особливостями суспільної ситуації 2005р. Зниження частки тих, хто ідентифікував себе з православ'ям, відбулося тоді лише в Західному та Центральному регіонах, жителі яких найбільш активно підтримали на президентських виборах 2004р. В.Ющенка. Частина жителів цих регіонів, які раніше відносили себе до православних, могли таким чином відреагувати на відкриті підтримку однією з найбільших православних Церков кандидата на пост Президента В. Януковича – політичного суперника В.Ющенка.

(74%) і Сходу (72%), тоді як на Заході їх частка становить лише 46%. Натомість, 37% жителів Заходу відносять себе до греко-католицизму, тоді як в інших регіонах – менше 1% (на Сході – 0,8%, у Центрі – 0,3%). Послідовники ісламу становлять 5% жителів Півдня і 0,3% – Сходу.

Тих, хто вважає себе “просто християнином”, однакова частка в усіх регіонах країни (по 7%). Тих, хто не відносить себе до жодного з релігійних віросповідань, найменше на Заході (4%), найбільше – в Центрі (17%) і на Сході (16%).

З огляду на те, що православ'я представлене в Україні трьома чисельними Церквами, відчутне значення для церковно-релігійної ситуації у країні має самовизначення громадян у координатах цих Церков (врізка “*Самовизначення громадян у параметрах православних Церков*”).

Вплив виховання в сім'ї на релігійне самовизначення. На зростання рівня релігійності певною мірою впливає релігійне виховання в сім'ї. Однак, порівняно з 2000р., число громадян, які засвідчили виховання в релігійному дусі вдома, зросло загалом незначним чином – з 31% до 37%, що може також свідчити на користь припущення про те, що чинники підвищення рівня релігійності та конфесійної і церковно-конфесійної визначеності знаходяться радше в суспільно-політичних і соціально-економічних площинах.

До якої релігії Ви себе відносите?
% опитаних

	УКРАЇНА			РЕГІОНИ											
				ЗАХІД			ЦЕНТР			ПІВДЕНЬ			СХІД		
	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.
Православ'я	66,0	60,8	68,1	52,3	44,2	45,9	69,0	59,1	73,8	68,8	64,9	76,4	69,7	70,0	71,8
Римо-Католицизм	0,5	1,6	0,4	1,3	1,9	1,0	0,8	2,4	0,5	0,0	0,3	0,3	0,0	1,0	0,2
Греко-Католицизм	7,6	7,6	7,6	38,4	38,4	37,2	0,6	0,5	0,3	0,0	0,0	0,0	0,4	0,6	0,8
Протестантські та Євангелічні Церкви	2,0	1,3	1,9	0,8	2,6	3,8	2,9	0,9	0,5	1,7	1,3	0,0	1,9	0,9	3,2
Іудаїзм	0,3	0,2	0,1	0,5	0,0	0,0	0,2	0,5	0,2	0,0	0,3	0,3	0,4	0,0	0,0
Іслам	0,7	0,4	0,9	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	3,0	2,3	4,9	0,4	0,1	0,3
Буддизм	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,2	0,3	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Індуїзм	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Язичництво	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Я просто християнин	6,9	15,8	7,2	2,7	10,8	6,9	7,8	24,4	7,7	4,0	10,3	7,2	9,9	12,6	7,0
Інше	0,5	0,2	0,2	0,0	0,5	0,8	0,5	0,2	0,0	0,7	0,3	0,0	0,6	0,0	0,0
Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань	15,3	11,8	13,2	4,0	1,3	4,1	18,2	11,8	17,0	20,9	19,9	10,2	16,6	14,2	16,3
Не відповіли	-	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,4	0,5

⁴ Група респондентів, матеріальних стан яких відповідає категорії “*ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо*” є недостатньо чисельною для статистичного аналізу.

⁵ Група респондентів, які відносять себе до “*вищого класу*” є недостатньо чисельною для статистичного аналізу.

САМОВИЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯН У ПАРАМЕТРАХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ

Як видно з діаграми "До якої саме православної Церкви Ви себе відносите?", ситуація із самовизначенням громадян у зазначеному питанні почала змінюватися після 2007р. Соціологічними опитуваннями зафіксоване зростання в період між березнем 2007р. і вереснем 2008р. числа тих, хто відніс себе до двох найбільших православних Церков – УПЦ та УПЦ-КП⁶. У період між 2008р. і кінцем 2010р. статистично значимих змін на загальнонаціональному рівні не спостерігалось.

Загалом, порівняно з 2000р., частка вірних УПЦ серед дорослого населення України зросла з 9,2% до 23,6% (тобто у 2,6 разу), а вірних УПЦ-КП – з 12,1% до 15,1%. Це сталося переважно за рахунок зниження частки тих, хто вважає себе православним, але не відносить себе до жодної Церкви (з 38,6% до 25,9%).

Зростання після 2007р. частки тих, хто відносить себе до УПЦ і УПЦ-КП, може бути пояснено, зокрема зростанням у цей період суспільного інтересу до ситуації в українському православ'ї. Цьому сприяло святкування влітку 2008р. 1020 річниця Хрещення Київської Русі та візиту до України Вселенського Патріарха Варфоломія, Патріарха Московського і всієї Русі Алексія, що відбувалися в рамках цього святкування⁷.

У 2010р., порівняно з 2007р., частка вірних УПЦ зросла в усіх регіонах, найбільшою мірою – на Півдні (з 7% у 2007р. до 34% – у 2008р.), найменшою – на Сході (з 13% до 15%, відповідно). Частка вірних УПЦ-КП зросла на Заході (з 18% до 27%), в Центрі (з 16% до 24%) та на Півдні (з 4% до 8%).

Загалом, аналізуючи ситуацію в питанні церковного самовизначення, слід зазначити, що зростання числа прихильників УПЦ відбувається не за рахунок вірних УПЦ-КП. Обидві Церкви збільшують число вірних, зокрема за рахунок тих, хто відніс себе до "просто православних" (число останніх зменшилося з 37% у 2000р. до 26% у 2010р.).

Зважаючи на те, що останнім часом до проблем православ'я і православних Церков в Україні привертається дедалі більша увага суспільства (в т.ч. і через позиціювання влади в цих проблемах), можна прогнозувати подальші зміни в церковному самовизначенні громадян. Водночас, слід мати на увазі, що політизація цих проблем таїть у собі ризики не лише самовизначення, але й поляризації православного середовища та міжрегіональної напруженості.

До якої саме православної Церкви Ви себе відносите?

% опитаних

	УКРАЇНА			РЕГІОНИ											
				ЗАХІД			ЦЕНТР			ПІВДЕНЬ			СХІД		
	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.	2000р.	2005р.	2010р.
Українська православна церква - Московський патріархат	9,2	10,6	23,6	11,0	9,5	14,4	10,6	9,0	22,2	9,9	13,0	42,6	6,6	11,4	21,6
Українська православна церква - Київський патріархат	12,1	14,0	15,1	20,3	23,0	20,3	17,6	16,7	17,4	10,3	8,3	8,5	3,0	9,0	12,5
Українська Автокефальна православна церква	1,3	0,8	0,9	3,5	1,1	3,1	1,5	1,1	0,8	0,3	0,7	0,0	0,3	0,3	0,2
Руська православна Церква	–	–	0,8	–	–	0,0	–	–	0,5	–	–	0,0	–	–	2,0
Я просто православний	38,6	33,4	25,9	15,8	10,1	7,7	35,2	30,2	29,6	38,7	38,7	22,3	54,5	47,3	34,8
Не знаю	4,6	1,9	1,6	0,8	0,3	0,8	4,0	2,1	2,5	9,6	3,7	2,6	5,1	1,9	0,6

Згідно з отриманими даними, найбільшою мірою релігійне виховання притаманне сім'ям Західного регіону країни (79% проти 16% тих, хто не отримав релігійного виховання в сім'ї),

найменшою – Східного регіону (21% проти 76%). Серед жителів Центру на отримання релігійного виховання в сім'ї вказали 31% опитаних (проти 59%), Півдня – 28% (проти 67%).

Чи виховувалися Ви вдома у релігійному дусі?

% опитаних

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ ВІК (2010р.)								
			ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	
Так	31,1	36,5	75,5	78,9	25,1	31,3	20,9	27,8	16,5	20,7	
Ні	65,6	57,4	19,7	16,2	71,7	59,0	72,4	66,7	82,1	76,0	
Важко відповісти	3,3	6,1	4,8	4,9	3,2	9,7	6,6	5,6	1,3	3,3	
	КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)					ВІК (2010р.)					
	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	41,4	48,2	27,4	94,7	18,6	4,5	30,3	35,8	31,2	36,4	46,3
Ні	51,4	46,2	66,2	2,0	71,7	90,5	63,5	58,9	60,0	58,0	48,6
Важко відповісти	7,2	5,6	6,4	3,3	9,7	5,0	6,2	5,3	8,8	5,6	5,1

⁶ Частка вірних УПЦ зросла більш помітно – з 12% до 21,9%, тоді як частка вірних УПЦ-КП – з 13% до 16,8% дорослого населення. Відсотки вказані від числа всіх опитаних.

⁷ Одним із підтверджень такого припущення може бути підвищення частки тих, хто у 2008р. відніс себе до УПЦ і УПЦ-КП на Заході та в Центрі країни. У 2010р. ці частки знизилися до рівня 2007р.

Наскільки важливими є для Вас у Вашому житті наведені аспекти?/ Наскільки Ви задоволені своїм життям у наведених аспектах? середній бал*						
	Важливість			Задоволеність		
	2000	2005	2010	2000	2005	2010
Здоров'я	4,91	4,93	4,91	3,14	3,26	3,29
Стосунки з сім'єю	4,84	4,86	4,86	4,01	4,02	4,08
Рівень добробуту	4,76	4,72	4,83	2,26	2,78	2,73
Можливість отримувати те, що заробив своєю працею	4,79	4,75	4,76	2,36	2,82	2,75
Мир, спокій в країні	4,73	4,76	4,74	3,73	3,64	3,31
Рівність прав і можливостей	4,55	4,55	4,66	2,45	2,62	2,62
Дружба	4,58	4,47	4,60	4,10	3,90	4,01
Внутрішня гармонія, порозуміння з самим собою	4,36	4,49	4,54	3,49	3,60	3,57
Рівень культури	4,41	4,36	4,48	3,17	3,15	3,11
Законоступність	4,23	4,25	4,47	4,13	4,02	4,15
Допомога з боку держави	4,17	4,20	4,37	1,76	2,19	1,98
Цікава робота	4,40	4,30	4,33	2,91	2,91	2,84
Самореалізація, самоствердження	4,18	4,23	4,24	3,18	3,15	3,18
Суспільне визнання, пошана	3,88	3,95	4,02	3,37	3,22	3,15
Кар'єра	3,65	3,78	3,92	2,53	2,62	2,57
Релігія	3,37	3,49	3,87	3,32	3,28	3,58
Хобі	3,44	3,35	3,79	3,03	2,91	3,03
Громадська діяльність**	-	3,18	3,62	-	2,60	2,72
Політика	3,14	3,11	3,13	2,86	2,68	2,74

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає мінімальну важливість аспекту / незадоволеність, а "5" – надзвичайну важливість аспекту / максимальну задоволеність.
** В анкеті 2000р. такого варіанту відповіді не було.

СТАВЛЕННЯ ДО РЕЛІГІЇ І РЕЛІГІЙНОСТІ: РЕЛІГІЯ ЯК ЖИТТЄВА ЦІННІСТЬ

Попри високий рівень маніфестованої релігійності, релігія не посідає перших позицій у системі життєвих цінностей українських громадян.

Загальні дані. Ступінь важливості релігії в житті громадян протягом десятиліття дещо зріс – за п'ятибальною шкалою оцінки, з 3,37 у 2000р. до 3,87 у 2010р. Однак, у загальному переліку життєвих цінностей вона, як і раніше, посідає одне з останніх місць: у 2000р. – 17 місце з 19 запропонованих аспектів життя, у 2005р. та у 2010р. – 16 місце з 19 перелічених аспектів⁸.

Які з наведених якостей, що їх можна виховати в сім'ї, є найбільш важливими? % опитаних			
	2000р.	2005р.	2010р.
Працелюбність	85,6	78,3	74,8
Почуття відповідальності	70,2	62,1	58,6
Терпимість та повага до інших людей	58,6	55,5	57,3
Рішучість, наполегливість	38,2	44,3	45,1
Бережливість (обачне ставлення до грошей і речей)	51,0	38,2	42,2
Вміння тримати себе в товаристві	47,4	43,6	42,1
Незалежність	35,1	33,6	32,6
Слухняність	27,6	26,9	20,5
Релігійність	10,8	16,6	16,8
Вміння ділитися	20,9	17,4	16,0
Уява	9,5	7,3	7,7
Важко відповісти	1,4	0,9	1,8

Важливість релігійності								
РЕГІОНИ				ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ	
Захід	Центр	Південь	Схід	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Місто	Село
4,31	3,76	4,06	3,63	4,35	3,87	3,75	3,74	4,14
СТАТЬ		ВІК						
Чоловіки	Жінки	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші		
3,72	3,99	3,63	3,87	3,76	3,96	4,09		

Водночас, ступінь важливості релігії має регіональні особливості: найвищим він є для жителів Заходу країни (4,31), найнижчим – для жителів Сходу (3,63). Для Центру відповідний показник становить 3,76; для Півдня – 4,06. Відповідно, на Заході в рейтингу життєвих цінностей релігія посідає дев'яту позицію, на Півдні – 16, а на Сході і в Центрі – 17 позицію з 19 складових переліку.

Важливість релігії зростає з підвищенням віку респондентів: від 3,63 у наймолодшій віковій групі до 4,09 – у найстаршій. Відповідно, в наймолодшій групі релігія посіла 18 позицію (випередивши лише політику), в найстаршій – 12 позицію. Релігія є більш важливою для жінок – 3,99 (14 позиція), ніж для чоловіків – 3,72 (17 позиція); для жителів села – більш важливою, ніж для жителів міста (4,14 позиція 14 проти 3,74 позиція 17, відповідно); для осіб з неповною середньою освітою – 4,35 (10 позиція) проти 3,75 для групи осіб з вищою освітою (18 позиція).

Не посідає релігійність перших позицій і в переліку важливих якостей, що їх слід виховувати у дітей в сім'ї. Як видно з таблиці "Які з наведених якостей...?", протягом 10 років рейтинг таких якостей залишається фактично незмінним. Перші три позиції посідають: працелюбність (75% проти 86% у 2000р.), почуття відповідальності (59% проти 70%) і толерантність та повага до інших (57% проти 59%). У 2000 та 2005рр. релігійність залишалася на передостанньому, десятому місці (11% і 17%, відповідно). У 2010р.

Релігійність								
РЕГІОНИ				ВІК				
Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
38,3	12,7	11,5	10,4	12,9	15,8	14,4	18,7	21,1
СТАТЬ		КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ						
Чоловіки	Жінки	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії	
13,7	19,2	17,7	17,9	10,3	53,9	8,3	4,2	

важливість релігійності відзначили також 17% опитаних, проте вона перемістилася з десятої позиції на дев'яту, незначно випередивши таку якість, як уміння ділитися (16%).

Примітно, що для віруючих виховання релігійності дітей є ненабагато більш важливим, ніж

⁸ Питання задавалося також у серпні 2002р. та в липні 2004р. За результатами першого із згаданих опитувань релігія з оцінкою важливості 3,42 посіла 17 позицію з 19 запропонованих, другого – 16 позицію з 19 з оцінкою 3,54.

для інших груп. Як найбільш важливу якість релігійність відзначили лише 22% віруючих, відповідно, вона посіла восьму позицію у рейтингу для цієї групи опитаних проти 11 у групах тих, хто вагається (6%), і невіруючих (5%).

Більш важливим є виховання релігійності у дітей

- для жителів Заходу країни, де ця якість посіла п'яту позицію; в інших регіонах вона виявилася на 10 (Центр і Схід) або 11 позиціях (Південь);
- для найстаршої і старшої вікових груп (сьома та дев'ята позиції, відповідно); в інших групах релігійність посіла 10 позицію;
- для жінок (восьма позиція); для чоловіків – 10 позиція;
- для вірних УГКЦ (третя позиція); для вірних УПЦ – восьма; УПЦ-КП та інших православних – дев'ята; для “просто християн” – 10; для тих, хто не відносить себе до жодної релігії – 11, остання позиція.

ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ І РЕЛІГІЙНОЇ ПРАКТИКИ

Загалом, релігійні переконання віруючих, хоч і відрізняються від переконань тих, хто вагається, та/або невіруючих, є непослідовними й досить розмитими. Відносно більш послідовними є у своїх переконаннях і дотриманні вимог релігійної практики послідовники УГКЦ.

Як видно з таблиці “Чи вірите Ви...?”, на питання “Чи вірите Ви в Бога?” однозначну відповідь “так” обрали лише 72% віруючих, ще 25% – відповіли “скоріше так”⁹. Віру в існування душі однозначно підтвердили 50% віруючих (ще 30% “скоріше вірять”). У життя після смерті вірять беззастережно лише 36% з числа віруючих, ще 25% так само обрали відповідь “скоріше так”. А 27% громадян, які відносять себе до віруючих, засвідчили відсутність такої віри повністю (10%) або “скоріше ні” (16%). Досить сильною є віра в чудотворну силу святих реліквій (45% – “так”, 30% – “скоріше так”).

Чи вірите Ви в що-небудь з наведеного? % опитаних																		
	УКРАЇНА						ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ (2010р.)											
	Так*		Ні**		Важко відповісти		Віруючі			Вагаються між вірою і невір'ям			Невіруючі					
	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти			
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.												
У Бога	77,4	82,7	20,3	13,2	2,3	4,1	96,9	2,0	1,1	74,1	11,3	14,7	16,0	80,9	3,1			
В існування гріха	66,8	70,4	26,2	19,3	7,0	10,3	83,5	8,5	8,0	55,3	23,1	21,7	20,8	72,3	6,9			
В існування душі	64,9	68,1	28,2	22,8	6,9	9,1	79,4	13,1	7,4	53,9	27,4	18,7	18,1	75,9	5,9			
У чудотворну силу святих реліквій (мощі, ладанки, ікони, тощо)	43,8	63,1	45,8	22,8	10,4	14,1	75,5	12,6	11,8	51,3	22,6	26,1	11,7	77,6	10,6			
В існування раю	41,9	50,8	46,8	33,4	11,3	15,8	63,6	22,3	14,1	30,8	43,4	25,7	4,8	86,1	9,1			
В існування пекла	38,4	50,1	49,9	34,4	11,7	15,5	63,2	23,0	13,8	29,1	43,9	27,0	3,2	87,7	9,1			
У життя після смерті	41,7	48,8	47,5	37,9	10,8	13,3	60,4	26,8	12,8	31,6	47,6	20,8	5,3	89,8	4,8			
В існування диявола	46,1	48,2	43,9	36,7	10,0	15,1	60,1	26,0	13,9	30,7	44,6	24,7	4,3	88,8	7,0			
У переселення душ, тобто в те, що після смерті люди знову народжуються в іншому втіленні	28,0	34,3	57,3	43,3	14,7	22,4	40,5	35,7	23,7	28,7	45,2	26,1	7,4	83,5	9,0			
КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)																		
	УПЦ (МП)			УПЦ-КП			Інші православні			УГКЦ			Я просто християнин			Не відносять себе до жодної релігії		
	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти	Так*	Ні**	Важко відповісти
У Бога	94,9	3,6	1,5	94,7	2,0	3,3	86,6	7,8	5,6	98,7	1,3	0,0	64,1	22,8	13,1	35,2	59,1	5,7
В існування гріха	84,5	9,8	5,7	82,7	7,3	10,0	66,9	19,3	13,9	91,4	3,9	4,6	57,1	29,0	19,3	33,0	56,8	10,2
В існування душі	73,6	20,9	5,5	83,7	8,3	8,0	67,2	18,8	14,0	87,5	9,9	2,6	50,7	34,0	15,3	34,2	58,2	7,6
У чудотворну силу святих реліквій (мощі, ладанки, ікони, тощо)	79,3	10,7	10,0	70,2	12,9	16,9	64,1	20,0	15,9	80,8	9,9	9,3	44,8	26,9	28,3	27,7	62,1	10,2
В існування раю	55,3	33,4	11,3	67,5	15,6	16,9	45,0	34,0	21,0	80,9	10,5	8,6	30,6	43,1	26,4	22,3	67,0	10,6
В існування пекла	62,5	26,9	10,7	60,8	20,9	18,3	43,7	36,5	19,8	75,5	14,6	9,9	30,6	45,1	24,3	20,8	68,6	10,6
У життя після смерті	52,1	35,1	12,8	64,1	25,6	10,3	45,1	38,7	16,2	71,1	14,5	14,5	31,9	47,9	20,1	22,3	69,7	8,0
В існування диявола	53,9	33,0	13,0	57,8	25,9	16,3	44,2	35,5	20,3	71,1	21,7	7,2	33,8	44,8	21,4	23,1	68,2	8,7
У переселення душ, тобто в те, що після смерті люди знову народжуються в іншому втіленні	40,2	34,9	24,9	41,1	37,7	21,2	38,1	43,5	24,7	32,9	38,8	28,3	21,5	50,0	28,5	26,5	62,9	10,6

* Сума відповідей “так” і “скоріше так”.

** Сума відповідей “ні” і “скоріше ні”.

⁹ Для порівняння: За даними досліджень Інституту соціології РАН, зроблених у 2009-2010рр., послідовниками тієї чи іншої релігії назвали себе 75% росіян, проте лише 58% засвідчили віру в Бога, зокрема: серед тих, хто відніс себе до мусульман, – 84%, серед православних – 72%. Див.: “84% російських мусульман верять в Бога” – Інститут соціології РАН, 8 декабря 2010г.

З яким із наведених тверджень Ви найбільше згодні?
% опитаних

	УКРАЇНА		ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ (2010р.)			КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)					
	2000р.	2010р.	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії
Людина може бути просто віруючою і не сповідувати якоїсь конкретної релігії	64,4	55,9	51,5	70,6	66,8	38,4	57,1	67,9	36,8	72,9	70,7
Віруюча людина повинна обов'язково сповідувати ту чи іншу релігію	25,6	32,4	40,5	17,7	5,3	52,5	34,9	21,8	54,6	10,4	4,9
Важко відповісти	10,0	11,7	7,9	11,7	27,8	9,1	8,0	10,3	8,6	16,7	24,4

Водночас понад 40% віруючих тією чи іншою мірою вірять у переселення душ (реінкарнація): 20% – беззастережно, 20% – “скоріше вірять”.

За конфесійно-церковною належністю, беззастережну віру в Бога засвідчили найбільшою мірою вірні УГКЦ (99%), найменшою – “просто християни” (64%); віру в існування душі відповідно 88% і 34%. У життя після смерті вірять 71% вірних УГКЦ, 64% – УПЦ-КП, 52% – УПЦ і лише 32% “просто християн”. Водночас, у реінкарнацію вірять 40% вірних УПЦ, 41% – УПЦ-КП і 33% вірних УГКЦ.

Релігійність і релігійна визначеність. Більшість (56%) громадян упевнені в тому, що людина може бути просто віруючою і не сповідувати ту чи іншу релігію; необхідність релігійної визначеності засвідчили 32%. Однак, порівняно з 2000р., частка впевнених у тому, що віруюча людина обов'язково має сповідувати ту чи іншу релігію збільшилася з 26% до 32% (таблиця “З яким із наведених тверджень Ви найбільшою мірою згодні?”).

Серед віруючих частка впевнених, що людина може бути “просто віруючою” і не сповідувати певної конкретної релігії становить 52%; необхідність релігійної визначеності підтримали 41% віруючих. Серед тих, хто вагається, це співвідношення становить 71% проти 18%, відповідно.

Найбільшою мірою впевненість у необхідності релігійної визначеності властива прихильникам УГКЦ (55%) та УПЦ (53%). Серед прихильників УПЦ-КП,

групи “інших православних”, та “просто християн” більшість складають упевнені в тому, що “людина може бути просто віруючою”.

Релігійна практика. Більшість (53%) громадян засвідчили або незнання жодної (21%), або знання однієї (32%) молитви (причому друга група, порівняно з 2000р., збільшилася на 6%).

Як видно з таблиці “Скільки приблизно молитов Ви знаєте?”, серед віруючих майже дві третини знають лише одну-три молитви (одну – 32%, дві – 17%, три – 13%), ще 9% – не знають жодної. Серед прихильників УПЦ найбільшу групу складають ті, хто знає 1-3 молитви, складають 63% прихильників УПЦ (не знають жодної – 8%); 67% прихильників УПЦ-КП (не знають жодної – 10%). Натомість серед прихильників УГКЦ тих, хто не знає жодної молитви, – менше 1%; майже 8% – тих, хто засвідчив знання однієї молитви, а найбільшу групу (71%) складають ті, хто знає 2-5 молитов.

Відвідування релігійних служб, зібрань. Порівняно з 2000р., число тих, хто відвідує релігійні служби збільшилося з 49% до 59%. Практика відвідування служб має виразну регіональну визначеність: їх відвідують від 85% жителів Заходу країни до 47% жителів Сходу. Найбільшою мірою – прихильники УГКЦ (91%), найменшою – “просто християни” (37%) (таблиця “Чи відвідуєте Ви релігійні служби...?”). Відвідують релігійні служби 73% віруючих, 43% тих, хто вагається, і 6% невіруючих.

Скільки приблизно молитов Ви знаєте?
% опитаних

	УКРАЇНА		ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ (2010р.)			КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)					
	2000р.	2010р.	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії
0	23,1	20,9	9,2	28,6	71,8	8,1	9,9	19,3	0,7	29,4	70,6
1	25,5	31,8	32,4	40,3	21,3	28,6	36,6	43,0	7,8	32,2	22,5
2	8,8	14,9	17,3	14,7	2,7	21,2	16,8	12,5	15,0	16,8	3,1
3	8,1	11,3	13,4	9,1	3,7	12,7	13,5	10,2	20,3	11,9	2,7
4	3,2	5,2	6,9	1,3	0,0	6,1	5,3	3,9	17,0	4,9	0,4
5	4,9	5,9	7,8	2,6	0,0	6,8	7,6	4,6	19,0	2,1	0,0
6	0,9	2,1	2,9	0,0	0,0	2,8	1,7	1,5	7,8	0,0	0,0
7	0,9	1,4	1,9	0,4	0,0	1,7	1,7	1,2	3,9	0,7	0,0
8	0,7	0,5	0,8	0,0	0,0	1,3	0,7	0,0	2,0	0,0	0,0
9	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,7	0,0	0,0
10	2,6	2,5	3,1	2,6	0,0	4,0	3,6	1,7	5,2	1,4	0,0
Понад 10	3,0	1,4	2,0	0,0	0,0	2,7	1,6	0,7	0,7	0,7	0,4
Не відповіли	18,0	2,0	2,2	0,4	0,5	4,0	0,7	1,4	0,1	0,0	0,3

Чи відвідуєте Ви релігійні служби, зібрання, служіння?
% опитаних

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (2010р.)				ВІК (2010р.)				
	2000р.	2010р.	ЗАХІД	ЦЕНТР	ПІВДЕНЬ	СХІД	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	49,4	58,9	85,3	55,2	55,6	48,6	52,2	59,4	59,0	60,9	63,1
Ні	50,6	41,1	14,7	44,8	44,4	51,4	47,8	40,6	41,0	39,1	36,9
	КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)						ОСВІТА (2010р.)				
	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші право-славні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії	Неповна середня	Середня або середня спеціальна	Вища або незакінчена вища		
Так	80,6	72,4	53,6	90,7	36,6	4,2	61,6	59,1	57,9		
Ні	19,4	27,6	46,4	9,3	63,4	95,8	38,4	40,9	42,1		

Як видно з таблиці “Як часто Ви відвідуєте релігійні служби...?”, майже половина (48%) віруючих відвідують служби тільки на релігійні свята; 44% роблять це значно частіше, в т.ч. 4% – частіше, ніж раз на тиждень, 17% – щотижня, а 23% – щомісяця. Найбільшою є частка тих, хто відвідує служби щотижня, серед вірних УГКЦ (36%), серед вірних УПЦ таких 16%, серед вірних УПЦ-КП – 12%. Примітно, що серед вірних обох православних Церков більшість (і майже однакові частки – 54-55%) становлять ті, хто відвідує служби тільки на релігійні свята.

Для віруючих головною причиною відвідувань релігійних служб є спілкування з Богом (52%); 29% віруючих відзначили також таку причину, як “данина традиції мого народу”; третю позицію посіла відповідь “відвідую, коли відчуваю душевний неспокій” (27%) (таблиця “З яких причин Ви відвідуєте релігійні служби?”, с.40)

Привертає увагу, що більшість (64%) невіруючих і тих, хто вагається між вірою і невір’ям (62%), відвідують служби саме на релігійні свята. Це певним чином корелює з головною причиною відвідувань – “данина традиції мого народу” (46% тих, хто вагається, і 50% невіруючих). Для тих, хто вагається, другою за значимістю причиною є “роковини смерті близьких” (23%), третьою – “за компанію з друзями, родичами” (21,2%); “спілкування з Богом” відзначили лише 18% опитаних цієї групи.

Для невіруючих другу позицію посів чинник “зараз так прийнято” (27%), третю – поділили “спілкування з Богом” і “роковини смерті близьких” (по 17%).

Матеріальна підтримка Церкви. Як видно з таблиці “Чи підтримуєте Ви Церкву матеріально?” (с.40), частки тих, хто матеріально підтримує Церкву “регулярно” або “зрідка”, порівняно з 2000р., практично

Як часто Ви відвідуєте релігійні служби, зібрання, служіння?
% тих, хто відвідує релігійні служби, зібрання, служіння

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (2010р.)				ВІК (2010р.)				
	2000р.	2010р.	ЗАХІД	ЦЕНТР	ПІВДЕНЬ	СХІД	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Частіше, ніж раз на тиждень	4,4	3,5	6,3	1,1	0,6	5,0	2,1	2,8	4,0	2,4	5,3
Раз на тиждень	15,9	15,7	28,0	11,4	7,7	11,6	8,9	10,3	11,5	19,0	24,8
Раз на місяць	13,1	20,8	27,1	17,5	20,1	18,2	23,2	22,9	22,5	20,0	16,8
На релігійні свята	52,0	50,4	28,9	61,0	62,1	54,2	50,6	53,7	54,5	51,2	45,3
Раз на рік	8,1	5,4	5,4	4,2	4,7	7,5	10,1	5,6	5,0	3,9	2,8
Рідше, ніж раз на рік	3,0	2,2	2,1	2,5	2,4	1,9	1,7	3,3	1,5	2,4	2,5
Ніколи, майже ніколи	0,3	0,9	0,6	1,1	0,6	1,3	1,7	0,9	0,5	0,0	0,9
Інше	2,9	0,6	1,5	0,8	0,0	0,0	1,7	0,0	0,5	0,5	0,6
Важко відповісти	0,3	0,5	0,1	0,4	1,8	0,3	0,0	0,5	0,0	0,6	1,0
	ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ (2010р.)			КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)							
	Віруючі	Вагаються між вірою і невір’ям	Невіруючі	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії*		
Частіше, ніж раз на тиждень	4,0	0,0	0,0	2,4	1,4	1,6	5,1	1,9	0,0		
Раз на тиждень	17,2	7,0	0,0	15,8	11,9	9,4	35,8	3,8	0,0		
Раз на місяць	22,7	8,0	9,1	20,8	22,8	15,4	29,2	9,4	16,7		
На релігійні свята	48,2	62,0	63,6	54,4	54,8	58,5	21,9	73,6	41,7		
Раз на рік	4,3	14,0	18,2	3,2	4,6	10,1	4,4	5,7	8,3		
Рідше, ніж раз на рік	1,8	5,0	9,1	1,3	3,2	2,2	2,2	3,8	25,0		
Ніколи, майже ніколи	0,7	3,0	0,0	0,5	0,5	1,9	0,7	0,0	8,3		
Інше	0,8	0,0	0,0	0,8	0,8	0,3	0,7	1,8	0,0		
Важко відповісти	0,4	1,0	0,0	0,8	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0		

* Група недостатньо чисельна для статистичного аналізу.

З яких причин Ви відвідуєте релігійні служби?*
% тих, хто відвідує релігійні служби, зібрання, служіння

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (2010р.)				ВІК (2010р.)				
	2000р	2010р	ЗАХІД	ЦЕНТР	ПІВДЕНЬ	СХІД	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так я спілкуюся з Богом	45,3	47,1	64,2	41,3	43,2	37,9	43,2	44,9	41,0	49,5	53,6
Вважаю, що це данина традиції мого народу	29,1	30,9	28,9	33,0	25,9	33,5	37,7	31,3	29,0	29,8	27,9
Відвідую, коли відчуваю душевний неспокій	19,2	24,9	32,8	14,2	27,1	27,6	23,4	24,3	22,0	24,8	28,5
Відвідую, коли я почуваю необхідність відчувати полегшення тощо	20,1	23,8	32,2	13,6	21,8	27,6	18,2	21,0	24,4	28,3	26,6
Щоб сповідатися, причаститися	23,7	21,2	38,6	7,0	11,8	24,1	20,8	16,4	18,5	20,4	26,9
Це данина традиціям моєї сім'ї	18,1	18,7	26,5	21,8	7,6	12,9	22,9	22,0	18,0	16,0	15,5
Нині відвідування релігійних служб є прийнятим, я роблю, як усі люди	13,0	12,9	11,7	18,4	7,6	10,7	14,8	13,1	13,0	13,7	10,5
За компанію з друзями, родичами, приятелями	6,6	9,4	5,7	14,2	3,5	11,0	11,1	9,4	11,5	7,3	7,7
Там я відчуваю естетичне задоволення	8,4	9,4	8,4	5,3	10,1	14,7	10,6	7,0	8,5	9,8	10,2
Відвідую лише у роковини смерті моїх близьких, друзів тощо	10,8	8,4	3,9	5,6	9,5	15,4	6,4	7,0	10,4	7,8	9,9
Просто, заради цікавості	1,7	1,4	0,9	0,8	3,5	1,3	3,4	0,5	0	1,0	1,5
Інше	4,2	1,4	1,8	1,7	0,0	1,3	0,4	2,3	2,0	1,0	1,5
Важко відповісти	0,8	1,2	1,2	0,3	1,2	1,9	0,8	2,3	1,5	1,0	0,6
	ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ (2010р.)			КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)						СТАТЬ (2010р.)	
	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії**	Чоловіки	Жінки
Так я спілкуюся з Богом	51,5	18,4	16,7	44,2	47,2	39,7	67,9	26,4	16,7	42,8	49,8
Вважаю, що це данина традиції мого народу	29,0	45,5	50,0	28,9	32,6	33,1	34,3	28,8	36,4	32,5	30,0
Відвідую, коли відчуваю душевний неспокій	27,1	9,1	0,0	25,3	29,7	19,9	30,7	28,3	16,7	18,1	29,3
Відвідую, коли я почуваю необхідність відчувати полегшення тощо	25,9	11,2	0,0	21,8	29,4	22,1	29,2	23,1	9,1	19,4	26,6
Щоб сповідатися, причаститися	23,4	8,1	0,0	17,4	26,6	17,0	39,9	13,2	9,1	18,8	22,7
Це данина традиціям моєї сім'ї	19,2	16,3	8,3	13,7	24,8	16,1	29,9	15,4	9,1	20,5	17,5
Нині відвідування релігійних служб є прийнятим, я роблю, як усі люди	13,0	10,1	27,3	13,2	14,2	13,2	11,6	11,5	9,1	12,7	13,0
За компанію з друзями, родичами, приятелями	7,8	21,2	8,3	9,5	8,2	12,9	4,3	11,5	9,1	12,9	7,2
Там я відчуваю естетичне задоволення	9,6	8,1	9,1	6,6	9,6	11,4	8,8	19,2	0,0	7,9	10,4
Відвідую лише у роковини смерті моїх близьких, друзів тощо	6,8	23,2	16,7	5,8	6,8	12,3	5,8	21,2	9,1	8,1	8,6
Просто, заради цікавості	1,2	1,0	9,1	2,1	0,5	0,6	0,0	5,8	0,0	1,5	1,2
Інше	1,1	1,0	8,3	0,5	0,9	1,3	0,7	3,8	9,1	1,5	1,2
Важко відповісти	1,1	2,0	0,0	0,5	2,3	1,3	0,0	3,8	9,1	1,5	1,0

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

** Група недостатньо чисельна для статистичного аналізу.

не змінилися. Зменшилася група тих, хто не робив цього "ніколи" (з 36% до 29%) і за рахунок цього – збільшилося (з 16% до 24%) число тих, хто робить пожертви у дні великих свят та оплачує виконання треб (обрядів).

Відносна більшість (42%) віруючих підтримують Церкву матеріально лише "зрідка", 26% – роблять пожертви у дні великих свят та оплачують виконання треб, лише 15% – надають допомогу "регулярно", а 16% – не роблять цього ніколи. Найбільша частка тих, хто підтримує Церкву "регулярно" – серед вірних УГКЦ (32%), найменша – серед "просто християн" (2%).

Серед тих, хто вагається, відносна більшість (42%) ніколи не роблять пожертви, а 57% роблять це "зрідка" (28%) або ж "у дні великих свят..." (28%).

Серед невіруючих переважна більшість (87%) не підтримують Церкву матеріально, близько 12% роблять це "зрідка" (8%) або "у дні великих свят..." (4%).

РЕЛІГІЯ, ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО

Протягом усіх років досліджень (2000-2010рр.) Церква незмінно посідала першу позицію за рівнем довіри серед усіх суспільних інститутів. Так, за результатами останнього за часом дослідження, довіру до Церкви засвідчили 72,5% опитаних (повністю – 29,1%; скоріше довіряють – 43,4%), не довіряють – лише 20,4% (повністю – 10,1%, скоріше не довіряють – 10,3%).

Для порівняння: у 2000р. довіряли – 63,1% (повністю – 33,7%; скоріше довіряли – 29,4%), не довіряли – 29,2% (повністю – 14,9%, скоріше не довіряли – 14,3%).

Чи підтримуєте Ви Церкву матеріально?
 % опитаних

	УКРАЇНА		ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ (2010р.)			КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)					
	2000р.	2010р.	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії
Регулярно	9,1	11,3	15,3	0,9	1,1	14,3	9,3	6,8	31,8	2,1	0,4
Зрідка	38,4	34,9	41,8	28,3	8,0	45,3	46,2	31,6	51,0	22,9	11,4
Ніколи	36,0	29,1	16,3	42,2	86,6	9,6	18,3	30,6	3,3	51,4	80,3
Роблю пожертви в дні великих свят та оплачую виконання треб (обрядів)	16,3	24,3	26,3	28,7	3,7	30,0	26,2	30,8	13,9	23,6	7,2
Не відповіли	0,2	0,4	0,4	0,0	0,5	0,8	0,0	0,2	0,0	0,0	0,8

Слід відзначити, що порівняно з 2000р., відчутно підвищилися оцінки ролі релігії, релігійних організацій та релігійних діячів у житті суспільства. Так, з даних, наведених у таблиці “Оцінюючи роль релігії в житті суспільства...?”, видно: якщо у 2000р. лише 13% опитаних погодилися із твердженням про те, що “релігія підвищує моральність і духовність людей”, то у 2010р. – 79%; із твердженням, що “релігійні організації беруть слабку участь у соціальній роботі...” – 52% і 36%, відповідно; із твердженням, що “релігійні діячі стоять осторонь соціальних проблем...” – 87% і 26%, відповідно.

Зменшилося, проте залишається значимим, число тих, хто вважає, що релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини: у 2000р. так вважали близько третини опитаних, у 2010р. – 21%. Привертає увагу, що таку позицію поділяють і частина тих, хто ідентифікує себе з певною Церквою: вірні УПЦ (14%), УПЦ-КП (17%) та УГКЦ (15%). Проте, найбільше прихильників такої точки зору – серед “просто християн” (29%) і тих, хто не відносить себе до жодної релігії (39%).

Церква як моральний авторитет у сучасному суспільстві

Рівень суспільного визнання Церкви як морального авторитету є нижчим, ніж рівень маніфестованої релігійності суспільства (71%) і становить 56%. Дещо більше чверті (27%) громадян не вважають Церкву моральним авторитетом; 17% – не змогли визначитися в цьому питанні (діаграми “Чи є для Вас сьогодні Церква моральним авторитетом?”, с.42).

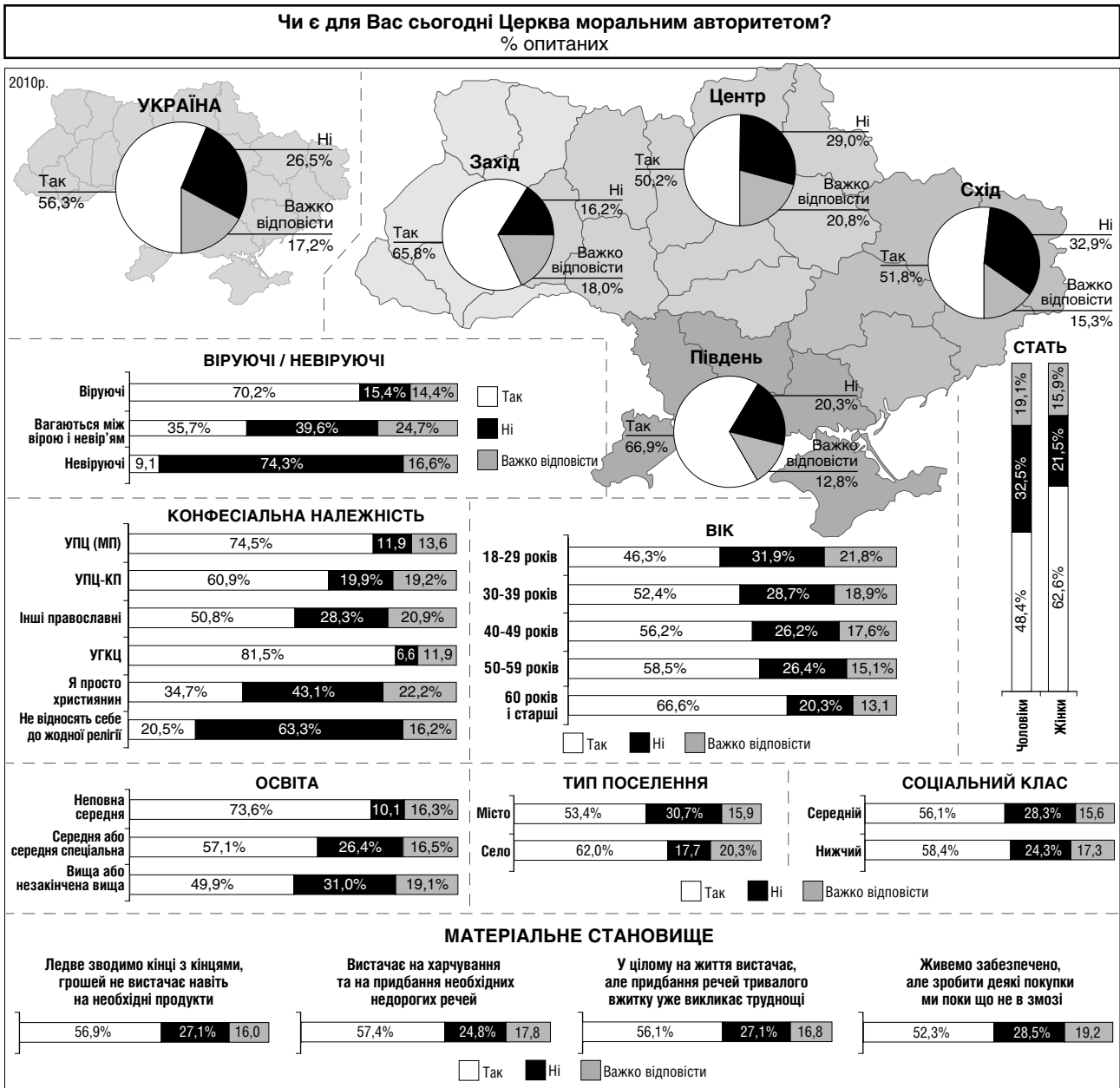
Водночас, як видно з наведених діаграм, визнання морального авторитету Церкви значною мірою залежить від:

- **самовизначення громадян у параметрах релігійної віри:** так, серед віруючих визнають Церкву як моральний авторитет 70% опитаних, серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям, – 36%, серед невіруючих – 9%. Відповідно, не визнають Церкву в такій якості: серед віруючих – 15%, серед тих, хто вагається, – 40%, серед невіруючих – 73%;

Оцінюючи роль релігії в житті суспільства, чи згодні Ви з наведеними твердженнями?

% опитаних

	Згоден		Не згоден		Не маю уявлення	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Релігія підвищує моральність і духовність людей	13,4	78,5	69,8	8,8	16,8	12,7
Релігійні діячі повинні ставати на захист найбільш вразливих прошарків громадян у разі прийняття владою рішень, які знижують життєвий рівень населення	63,6	78,3	17,0	9,8	19,4	11,9
Релігія є одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури	78,3	70,8	10,4	12,7	11,3	16,5
Релігія є одним з чинників демократичного суспільства	46,0	55,8	28,6	22,7	25,4	21,5
Релігія є елементом політичного життя	47,7	42,4	30,1	38,6	22,2	19,0
Релігійні організації беруть слабку участь у соціальній роботі: допомога нужденним, інвалідам, хворим, літнім тощо	51,7	36,4	29,7	39,9	18,6	23,7
Релігійні діячі стоять осторонь таких соціальних проблем сучасності, як запобігання вагітності, аборт, СНІД, сексуальне виховання тощо	87,1	26,4	5,7	53,0	7,2	20,6
Релігія не впливає на життя суспільства	29,6	22,5	60,0	66,6	10,4	10,9
Релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини	31,3	21,1	47,0	58,4	21,7	20,5
Релігія робить людей неактивними, байдужими до того, що відбувається у суспільстві	13,4	12,5	69,8	71,8	16,8	15,7
Релігія шкідлива, оскільки роз'єднує людей на різні конфесії	14,7	12,5	67,3	71,5	18,0	16,0
Релігія відмирає і в майбутньому зникне зовсім	7,7	8,5	75,9	73,6	16,4	17,9
Релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини						
	КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)					
	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії
Згоден	14,3	17,0	21,8	15,1	29,0	38,5
Не згоден	70,6	66,0	52,6	78,3	40,7	33,2
Важко відповісти	15,1	17,0	25,6	6,6	30,3	28,3

- **конфесійно-церковного самовизначення:** найвищим є рівень визнання Церкви як морального авторитету серед вірних УГКЦ (82% проти 7% тих, хто має протилежну думку), УПЦ (75% проти 12%) та УПЦ-КП (61% проти 20%), відчутно нижчим – серед “інших православних” (51% проти 28%) і критично низьким – серед “просто християн” (35% проти 43%).

Залежність від соціально-демографічних чинників є тотальною залежністю від цих чинників рівня релігійності: так само рівень визнання Церкви як морального авторитету підвищується з віком (із 46% серед молодшої вікової групи до 67% серед найстаршої) і знижується з підвищенням рівня освіти (з 74% серед осіб з неповною середньою освітою до 50% – з вищою освітою); так само воно властиве жінкам більшою мірою, ніж чоловікам (63% проти 48%, відповідно), жителям села – більшою мірою, ніж жителям міста (62% проти 53%, відповідно).

При цьому, моральний авторитет Церкви як інституту не отожднюється в суспільній свідомості

з моральним авторитетом священнослужителів. Як видно з таблиці “З яким твердженням Ви найбільшою мірою згодні...?”, моральний авторитет священнослужителів визнають 26,2% опитаних, вважають їх “такими самими, як більшість із нас” 44%, а 16,8% думають, що більшість священнослужителів піклуються насамперед про гроші, а не про духовне.

Примітно, що лише серед прихильників УПЦ відносна більшість (42%) погодилися з тезою про те, що “більшість священнослужителів – глибоко моральні й духовні особи”. Серед інших груп відносна більшість опитаних обрали тезу “священнослужителі – такі самі, як більшість із нас...”: серед прихильників УГКЦ – 52%, УПЦ-КП – 43%, серед “інших православних” – 51%, “просто християн” – 45%. І лише у групі тих, хто не відносить себе до жодної релігії, голоси розділилися майже порівну між цією тезою (35%) і твердженням, що “більшість священнослужителів думають насамперед про гроші...” (34%).

Церква і політичні позиції громадян. Як видно з таблиці “Чи впливає на Ваші політичні

З яким твердженням Ви найбільшою мірою згодні?
 % опитаних, залежно від конфесійної належності

	УКРАЇНА	КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
		УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії
Священнослужителі – такі самі, як більшість із нас, – з усіма достоїнствами і гріхами	44,0	37,2	43,0	50,9	52,3	45,1	34,7
Більшість священнослужителів – глибоко моральні й духовні особи	26,2	42,3	30,5	19,3	29,1	11,1	10,2
Більшість священнослужителів думають насамперед про гроші, а не про духовне	16,8	10,9	13,6	16,8	10,6	23,6	33,6
Важко відповісти	13,0	9,6	12,9	13,0	8,0	20,2	21,5

переконання...?”, рівень впливу релігійних організацій на політичні переконання громадян, за їх оцінками, порівняно з 2000р., практично не змінився (відповідь “зовсім не впливає” як у 2000р., так і у 2010р. обрали по 12% опитаних; відповідь “частково впливає” – 3% і 4%, відповідно).

Серед віруючих, які відносять себе до певної релігійної організації, ту чи іншу міру впливу релігійної організації на їх політичні переконання засвідчили лише близько 9% опитаних; серед тих, хто вагається, – 5%. 12% віруючих повідомили, що в їх релігійних організаціях не порушуються й не обговорюються політичні питання.

У всіх цих групах відносна більшість опитаних заявили, що вони самостійно формують свої

політичні погляди (серед віруючих – 32%; тих, хто вагається, – 28%, невіруючих – 25%). Другу позицію посів такий чинник впливу, як телебачення і преса (серед віруючих – 13%, тих, хто вагається, – 19%, невіруючих – 10%)².

Ставлення до участі священнослужителів у виборах до Верховної Ради та місцевих рад. Половина громадян не підтримують практику участі священнослужителів у виборах. Так, упевнені, що участь у виборах суперечить місії священнослужителів, 50% віруючих, 48% тих, хто вагається, і 52% невіруючих.

Водночас, як видно з таблиці “Як Ви ставитеся до того, що деякі священнослужителі...?”, визнають право на участь священнослужителів, як і всіх громадян на таку участь, від 24% віруючих до 13% невіруючих.

Чи впливає на Ваші політичні переконання позиція релігійної організації, до якої Ви себе відносите?
 % опитаних

	УКРАЇНА		КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)					
	2000р	2010р	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Не відносять себе до жодної релігії
Я сам формую свої політичні погляди	25,1	30,4	36,0	27,6	34,3	34,0	25,0	16,3
На мої політичні переконання найбільше впливають телебачення, преса тощо	7,8	13,1	13,6	14,6	13,9	11,1	19,4	8,0
На мої політичні переконання зовсім не впливає позиція моєї релігійної організації	11,9	11,5	14,0	21,9	9,3	14,4	4,9	1,1
Політичні питання не порушуються та не обговорюються в моїй релігійній організації	5,3	8,5	16,0	11,6	3,0	17,0	0,7	0,0
На мій політичний вибір частково впливає позиція моєї релігійної організації	2,8	3,7	6,4	3,3	1,9	7,8	0,0	0,0
Так, я прислухаюся до тих політичних думок та ідей, що пропагуються в моїй релігійній організації	4,5	3,1	4,5	3,3	2,0	6,5	0,7	0,0
Інше	1,2	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,4
Важко відповісти	4,3	3,2	1,7	2,0	3,9	7,2	4,2	3,4
Не відношу себе до жодної релігійної організації	37,1	26,4	7,9	15,6	31,6	2,0	45,1	70,5

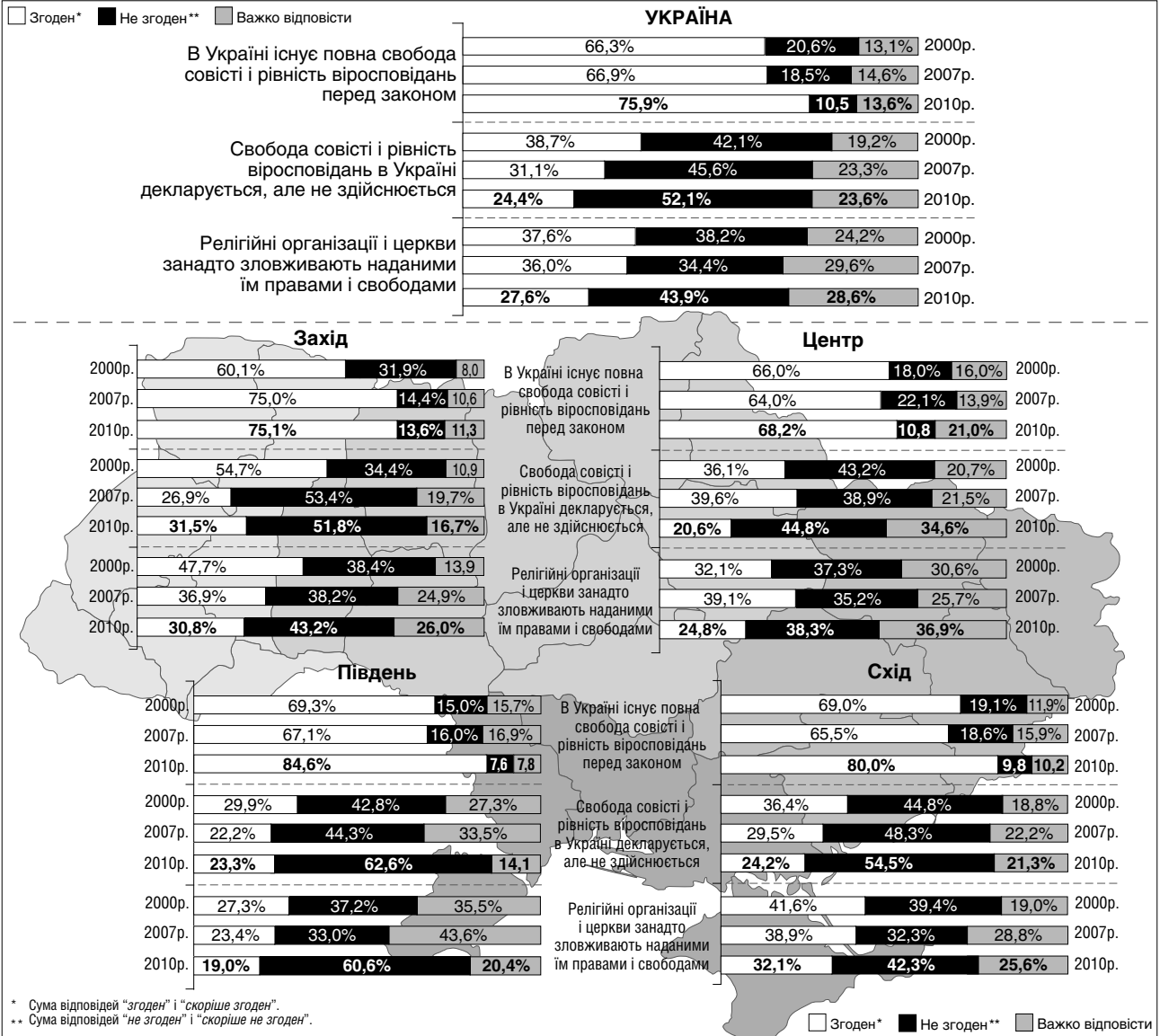
Як Ви ставитеся до того, що деякі священнослужителі балотуються до Верховної та місцевих рад?
 % опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ		
		ЗАХІД	ЦЕНТР	ПІВДЕНЬ	СХІД	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Вважаю, що це суперечить їх місії	49,8	60,5	50,5	33,8	50,2	50,1	47,8	52,1
Священники, як і всі громадяни, мають право балотуватися на виборах	22,0	19,0	17,9	28,9	24,8	23,9	22,0	13,3
Чим більше священників піде у владу, тим більш справедливою буде влада	8,9	5,4	8,5	14,4	8,8	10,2	6,0	5,9
Важко відповісти	19,2	15,1	23,1	23,0	16,1	15,9	24,1	28,7

² Примітно, що, відповідаючи на питання “Чи повинна Церква впливати на думку своїх вірних...?”, переважна більшість опитаних заявили, що “Церква не повинна втручатися у виборчий процес”: серед віруючих – 82%, серед тих, хто вагається, і невіруючих – по 84%.

3 якими із перерахованих нижче тверджень Ви згодні?
% опитаних

В Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом

	УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Згоден*	70,6	86,1	65,0	73,4	65,7	78,4	57,3	76,3	73,4	58,6	79,1	80,6	63,9	62,8
Не згоден**	21,2	8,1	21,8	13,7	19,4	8,1	36,6	9,9	20,8	20,7	12,3	11,1	16,5	11,3
Важко відповісти	8,2	5,8	13,2	12,9	14,9	13,5	6,1	13,8	5,8	20,7	8,6	8,3	19,6	25,9

Свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не здійснюється

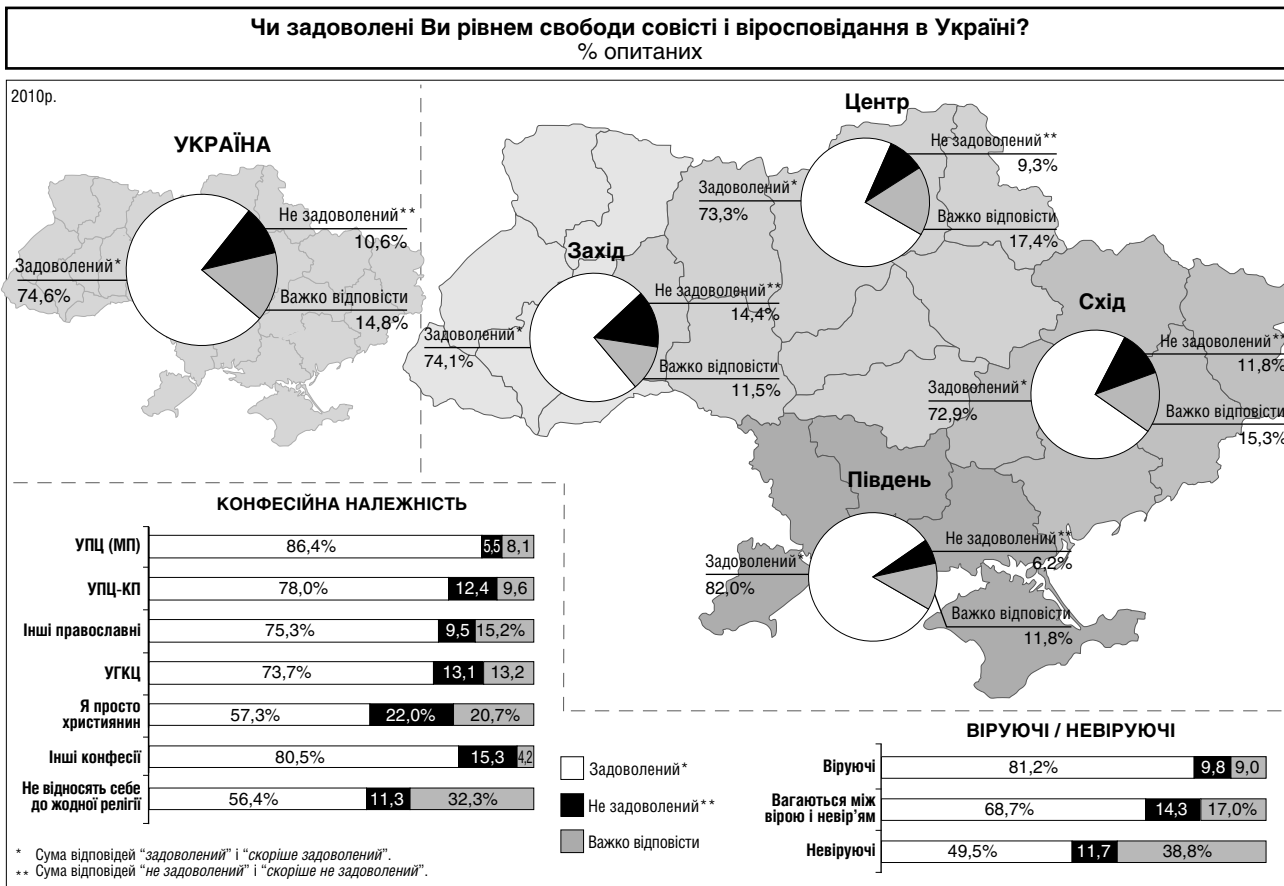
	УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Згоден*	44,3	26,1	39,4	24,3	36,6	22,5	57,9	19,2	46,8	41,0	38,8	19,4	27,2	19,8
Не згоден**	39,5	58,8	44,4	50,8	40,8	53,1	32,9	59,6	46,0	29,9	47,6	68,1	46,6	43,0
Важко відповісти	16,2	15,1	16,2	24,9	22,6	24,4	9,2	21,2	7,2	29,1	13,6	12,5	26,2	37,3

Релігійні організації і церкви занадто зловживають наданими їм правами і свободами

	УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Згоден*	36,1	23,2	38,0	29,2	36,7	27,1	56,7	21,2	24,8	41,0	35,8	26,4	37,2	31,4
Не згоден**	42,1	57,4	40,9	41,2	36,4	42,3	32,0	51,0	60,6	26,4	49,4	55,6	28,2	28,8
Важко відповісти	21,8	19,4	21,1	29,6	26,9	30,6	11,3	27,8	14,6	32,6	14,8	18,0	34,6	39,8

* Сума відповідей "згоден" і "скоріше згоден".

** Сума відповідей "не згоден" і "скоріше не згоден".

А думку про те, що "чим більше священників піде у владу, тим більш справедливою вона буде", підтримали лише 10% віруючих і по 6% із груп невіруючих і тих, хто вагається.

ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА

Стан забезпечення свободи совісті. Як видно з даних, наведених на діаграмі "З яким із тверджень Ви найбільшою мірою згодні...?", більшість (76%) опитаних тією чи іншою мірою згодні з твердженням, що "в Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом", причому число тих, хто так думає, порівняно з 2000р., майже на 10% зросло.

Так само більшість (75%) опитаних засвідчили задоволеність рівнем свободи совісті та віросповідання в Україні (діаграма "Чи задоволені Ви...?"). Однак, ця оцінка має певні регіональні та конфесійні особливості: так, найбільшою мірою задоволені рівнем свободи совісті жителі Півдня – 82% (не задоволені –

лише 6%); в інших регіонах частки задоволених практично однакові – 73-74%, проте незадоволених на Заході – 14%, на Сході – 12%, у Центрі країни – 9%.

За конфесійною ознакою, найбільше задоволених рівнем свободи совісті – серед вірних УПЦ – 86% (незадоволених – лише 6%). Незадоволених серед вірних УГКЦ та УПЦ-КП – 13% і 12%, відповідно.

Таким чином, на тлі високих оцінок стану забезпечення свободи совісті у країні, спостерігаються водночас вияви невдоволення зазначеним станом, які мають досить виразну регіональну та церковно-конфесійну локалізацію.

Церква і державна влада. Більшість громадян упевнені в тому, що "Церква не повинна втручатися у відносини між людиною і владою": таку точку зору поділяють 62% віруючих; 63% тих, хто вагається; 71% невіруючих (таблиця "З яким твердженням Ви згодні більшою мірою?").

З яким твердженням Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				ВІРУЮЧІ / НЕВІРУЮЧІ		
		ЗАХІД	ЦЕНТР	ПІВДЕНЬ	СХІД	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Церква не повинна втручатися у відносини між людиною і владою	62,9	53,5	67,7	72,1	59,4	61,8	62,6	70,6
Залежно від ситуації Церква повинна або підтримувати, або критикувати владу	10,4	14,1	6,5	7,5	13,7	11,5	10,9	5,9
Церква зобов'язана критикувати владу, оскільки її місія – викривати неправду і зловживання	7,5	6,4	8,5	3,6	8,8	7,9	9,6	5,3
Церква зобов'язана підтримувати державну владу, оскільки немає влади не від Бога	7,1	11,8	5,1	5,9	7,0	8,6	3,9	2,7
Важко відповісти	12,0	14,1	12,3	10,8	11,1	10,2	13,0	15,5

Чи підтримуєте Ви запровадження інституту державної церкви в Україні? % опитаних											
	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (2010р.)				ВІК (2010р.)				
	2000р.	2010р.	ЗАХІД	ЦЕНТР	ПІВДЕНЬ	СХІД	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	19,9	9,8	13,1	9,6	7,2	9,3	8,2	9,2	8,2	10,1	12,7
Ні	52,1	45,7	53,1	41,9	31,1	51,8	46,9	50,8	46,8	46,3	39,8
Важко відповісти	28,0	44,5	33,8	48,5	61,7	38,9	44,9	40,0	45,0	43,6	47,5
КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)											
	УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Не відносять себе до жодної релігії
Так	10,0		19,2		9,5		12,4		4,1		1,9
Ні	39,2		43,4		46,3		55,6		37,9		55,3
Важко відповісти	50,8		37,4		44,2		32,0		58,0		42,8

Водночас, від 12% віруючих до 6% невіруючих вважають, що залежно від ситуації Церква повинна або підтримувати, або критикувати владу.

Ту позицію, що "Церква зобов'язана критикувати владу, оскільки її місія – викривати неправду і зловживання", підтримують 8% віруючих, 10% тих, хто вагається, і 6% невіруючих. Протилежну позицію – "Церква зобов'язана підтримувати державну владу, оскільки немає влади не від Бога" – поділяють 9% віруючих, 4% тих, хто вагається, 3% невіруючих.

Ставлення до інституту державної церкви. Як видно з таблиці "Чи підтримуєте Ви запровадження державної церкви в Україні?", ідея такого запровадження протягом 2000-2010рр. постійно втрачала прихильників, число яких зменшилося за цей час удвічі – з 20% у 2000р. до 10% у 2010р. Однак, привертає увагу також певне зменшення числа її противників – з 52% до 48%. Водночас значно (з 28% до 45%) збільшилося число тих, хто не може визначитися в цьому питанні.

На цей час серед віруючих запровадження інституту державної церкви підтримують лише 12%, не підтримують – 44%. Серед тих, хто вагається, відповідні показники становлять 8% проти 48%, серед невіруючих – 4% проти 53%. За церковно-конфесійною ознакою, найбільша частка прихильників ідеї державної церкви – серед вірних УПЦ-КП (19,2%), найменша – серед "просто християн" (4,1%).

З числа незгодних із запровадженням інституту державної церкви більшість або відносна більшість опитаних цих трьох груп (віруючі/ невіруючі/ ті, хто вагається) мотивують свою позицію насамперед тим, що це "суперечить праву на свободу совісті і призведе до дискримінації віруючих інших церков" (таблиця "Чому Ви не згодні...?").

Серед віруючих таку позицію підтримують 51%, серед тих, хто вагається, – 56%, серед невіруючих – 45% (відносна більшість). 35% віруючих, 21% тих, хто вагається, і 26% невіруючих – упевнені в тому, що "Україна історично є багатоконфесійною країною

Чому Ви не згодні із запровадженням інституту державної церкви в Україні? % не згодних із запровадженням державної церкви											
	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (2010р.)				ВІК (2010р.)				
	2010р.	2010р.	ЗАХІД	ЦЕНТР	ПІВДЕНЬ	СХІД	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Це суперечить праву на свободу совісті і призведе до дискримінації віруючих інших церков	49,4	50,3	44,2	50,4	50,0	54,0	58,0	54,1	50,9	48,1	40,2
Україна історично є багатоконфесійною країною і надання пріоритету будь-якій церкві викличе лише додаткову напруженість у міжцерковних і церковно-державних відносинах	29,6	31,5	40,4	22,8	32,3	32,8	24,5	32,2	30,2	33,3	37,3
Інше	12,8	8,3	6,3	14,0	5,2	5,9	7,1	7,1	8,2	9,0	10,3
Важко відповісти	8,2	9,9	9,1	12,8	12,5	7,3	10,4	6,6	10,7	9,6	12,2
КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (2010р.)											
	УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Не відносять себе до жодної релігії
Це суперечить праву на свободу совісті і призведе до дискримінації віруючих інших церков	50,3		45,8		49,1		48,2		48,1		55,5
Україна історично є багатоконфесійною країною і надання пріоритету будь-якій церкві викличе лише додаткову напруженість у міжцерковних і церковно-державних відносинах	36,1		35,1		31,1		43,5		25,9		21,2
Інше	6,6		8,4		9,5		3,5		14,8		7,5
Важко відповісти	7,0		10,7		10,3		4,8		11,2		15,8

і надання пріоритету будь-якій церкві викличе додаткову напруженість в між церковних і церковно-державних відносинах”.

РІВЕНЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИНАХ

Про рівень релігійної толерантності можна, зокрема, судити за часткою тих, хто вважає, що будь-яка релігія має право на існування³. У 2010р. ця частка була такою ж, як і у 2000р. (76,1% і 76%, відповідно), і вищою, ніж у 2002р. і 2007р. (коли вона становила 71,3% і 67,8%, відповідно)⁴. Водночас, слід відзначити, що кожен десятий з опитаних (10,1%) – а з числа віруючих кожен восьмий (12,5%) – обрали твердження “істинною є лише та релігія, яку я сповідаю” (діаграма “Яке з наведених тверджень найбільше відповідає Вашим переконанням?” с.48). Ще 11,1% опитаних (11,2% з числа віруючих) переконані в тому, що право на існування мають “лише традиційні для України релігії”. Ці показники, порівняно з 2000р., не змінилися.

Рівень толерантності є дещо нижчим серед респондентів з високим рівнем релігійності⁵. Чим частіше респонденти відвідують релігійні служби, тим нижчою серед них є частка тих, хто вважає, що всі релігії мають право на існування, і тим вищою – серед тих, хто дотримується думки, що “істинною є лише та релігія, яку я сповідаю”. Хоча навіть серед респондентів, які відвідують релігійні служби щонайменше раз на місяць, майже дві третини (65,3%) вважають, що всі релігії мають право на існування.

Рівень толерантності є високим серед представників усіх великих церков. Слід зазначити, що серед представників дрібних конфесій вищою, ніж загалом по масиву опитаних (45,2% і 10,1%, відповідно), є частка тих, хто вважає, що “істинною є лише та релігія, яку я сповідаю”. Це може бути пов'язано з особливістю становища представників цих конфесій як релігійної меншини, що вимагає від них високого рівня переконаності в істинності саме їх релігії (як засобу мотивації належності до конфесії, яка перебуває у меншості). Однак, слід звернути увагу на те, що в цій групі частка тих, хто вважає, що істинною є лише та релігія, яку вони сповідають, зросла, порівняно з 2000р., з 26,3% до 45,2%. Серед представників православних Церков рівень релігійної толерантності зріс, порівняно з 2000р.

Ставлення до окремих релігій та релігійних течій

Ставлення до православ'я. На загальнонаціональному рівні ставлення до православ'я за останні 10 років не змінилося та залишається позитивним (78,2% у 2010р. і 77,2% у 2000р.). Частка тих, хто ставиться до нього позитивно, стала дещо нижчою в Західному регіоні, і вищою – в Центральному (при цьому частка тих, хто ставиться негативно, у цих двох регіонах залишається вкрай низькою, таблиця “Як Ви ставитеся до наведених релігій та релігійних течій?” с.49-50).

Позитивне ставлення до православ'я рідше, ніж загалом по масиву опитаних, висловлюють

представники дрібних конфесій, однак і серед них 32,9% ставляться позитивно, тоді як негативно – лише 6,8%. Найрідше ж позитивно до православ'я ставляться ті, хто не відносить себе до жодного віросповідання (26,1%), хоча негативно серед них ставляться лише 5,7%. Позитивне ставлення до інших релігій представники цієї групи висловлюють ще рідше (від 1% до 6%), негативно ставлення – від 6% до 16%.

Греко-католики, більшість (70,2%) яких висловили позитивне ставлення до православ'я, є єдиною з великих церков України, відносна більшість (44,1%) представників якої негативно ставиться до намірів Патріарха Кирила щорічно здійснювати візити до України (позитивне ставлення до цього висловили лише 20,4%, таблиця “Патріарх Московський і всієї Русі Кирил висловлював намір щорічно здійснювати візити до України...” с.51).

Якщо ставлення до православ'я є переважно позитивним, то стосовно всіх інших релігій і релігійних течій відносна більшість опитаних вказує на байдуже ставлення. При цьому стосовно більшості релігій і релігійних течій частка тих, хто ставиться позитивно, перевищує частку тих, хто ставиться негативно. Лише у ставленні до ісламу ці частки статистично значуще не відрізняються, а частка тих, хто негативно ставиться до євангелічних і харизматичних церков, дещо перевищує частку тих, хто ставиться позитивно.

Ставлення до греко-католицизму. Порівняно з 2000р., ставлення до греко-католицизму дещо покращилося (частка тих, хто ставиться позитивно, зросла з 31,4% до 34,4%, тоді як частка тих, хто ставиться негативно, знизилася з 6,5% до 3,6%). Покращення ставлення до греко-католицизму відбулося переважно за рахунок Центрального регіону (зростання з 28,1% до 34,1%), а зниження частки тих, хто ставиться негативно – за рахунок Центрального (зниження з 6,1% до 3,2%) і Південного (зниження 5,6% до 1,6%) регіонів. Загалом же ставлення до греко-католицизму істотно відрізняється в Західному регіоні – тут 68,0% ставляться до нього позитивно, тоді як в інших регіонах – від 20,7% до 34,4% (на Сході, Півдні і в Центрі переважає байдуже ставлення).

Ставлення представників православних Церков до греко-католицизму більш стримане, ніж ставлення греко-католиків до православ'я. При цьому вірні УПЦ-КП частіше висловлюють позитивне ставлення до цієї конфесії, ніж вірні УПЦ (43,9% і 34%, відповідно). Частка тих, хто ставиться до греко-католицизму негативно, серед представників обох зазначених Церков є дуже незначною (2% і 4%, відповідно). До того ж, ця частка серед представників обох Церков стала меншою, порівняно з 2000р.

Ці дані свідчать про те, що ставлення до греко-католицизму у жителів Півдня і Сходу асоціативно пов'язане зі ставленням до жителів Західного регіону загалом. Тоді як, за даними попередніх досліджень Центру Разумкова, для жителів Півдня і Сходу України властивий високий рівень соціального дистанціювання від жителів Заходу країни при порівняльній оцінці звичаїв, традицій, характеру жителів різних регіонів України⁶.

³ Сумарна частка респондентів, які обрали варіанти відповіді “будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування” та “всі релігії мають право на існування, як різні шляхи до Бога”.

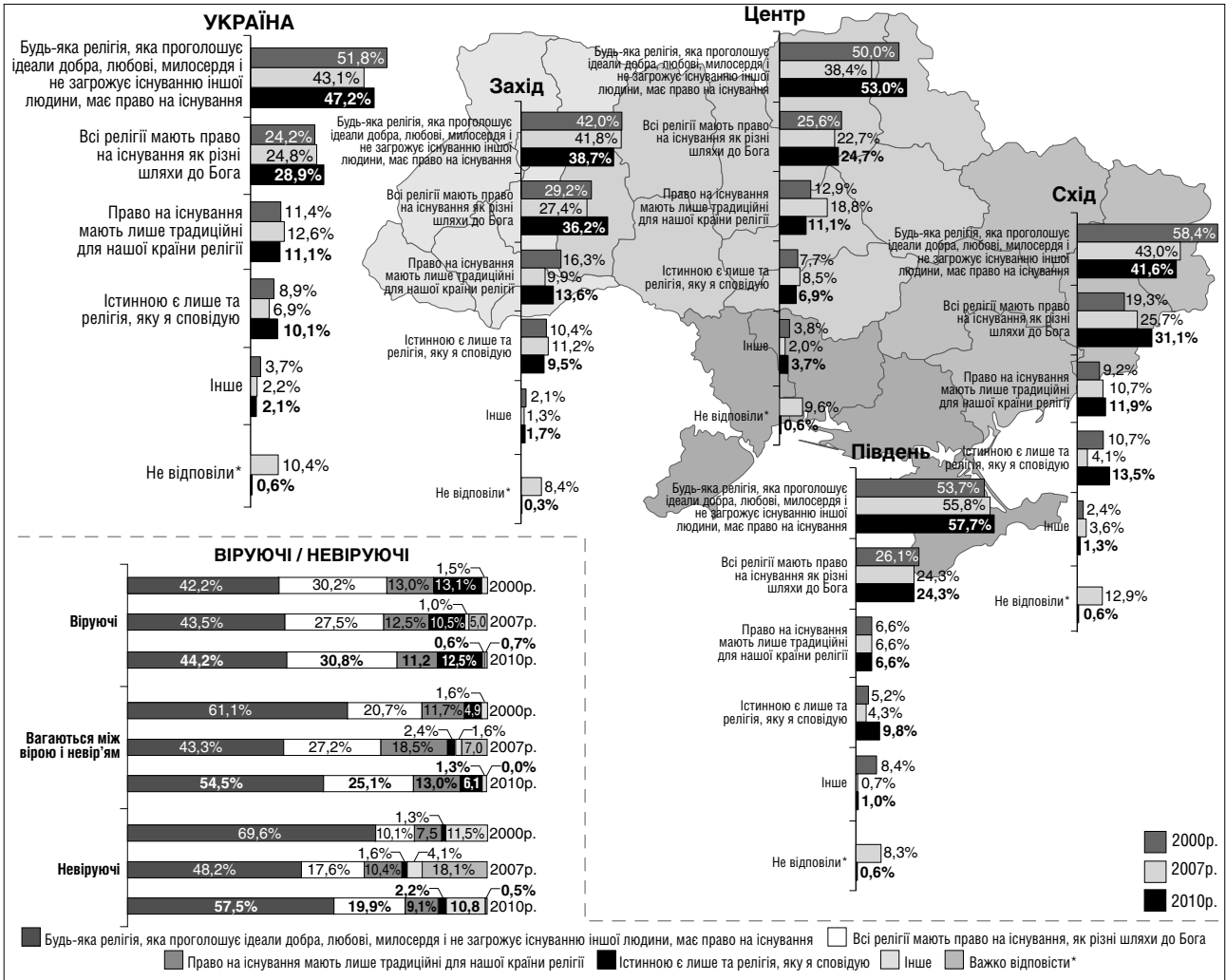
⁴ Нижчі показники толерантності у 2002р. і 2007р. пов'язані з істотно вищою часткою тих, хто відмовився відповідати на це питання. Тому, наприклад, у 2007р. нижчою була також і частка респондентів, які відповіли “істинною є лише та релігія, яку я сповідаю”.

⁵ Як показник рівня релігійності застосовувалася частота відвідування релігійних служб.

⁶ Докладно див.: Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи і виклики. Аналітична доповідь. – Національна безпека і оборона, 2007, №3, с.3-31.

Яке з наведених тверджень найбільшою мірою відповідає Вашим переконанням?
% опитаних

* В анкеті 2000р. варіанту відповіді "не відповіли" не було.

% опитаних, залежно від конфесійно-церковної належності

	УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування	34,2	48,3	31,3	37,0	53,7	49,6	39,7	41,1	61,9	56,3	32,5	23,3	67,6	56,8
Всі релігії мають право на існування, як різні шляхи до Бога	28,3	23,6	31,3	36,7	22,2	31,6	29,8	33,8	27,3	24,3	32,5	23,3	10,0	25,4
Право на існування мають лише традиційні для нашої країни релігії	17,9	15,5	19,3	13,7	10,7	9,0	14,6	14,6	4,3	7,6	2,5	5,5	4,5	6,8
Істинною є лише та релігія, яку я сповідаю	14,1	11,7	11,9	11,7	8,5	7,8	9,9	9,3	2,9	6,3	26,3	45,2	0,3	2,3
Інше	0,5	0,2	1,2	0,0	2,1	1,5	2,6	1,3	0,7	5,5	3,8	2,7	13,6	8,0
Не відповіли*	5,0	0,7	5,0	1,0	2,7	0,5	3,4	0,1	2,9	0,0	2,4	0,0	4,0	0,7

* В анкеті 2000р. варіанту відповіді "не відповіли" не було.

Як Ви ставитесь до наведених релігій та релігійних течій?
 % опитаних

	Позитивно		Байдуже		Негативно		Не задумувався над цим		Нічого не чув про таку релігію (течію)		Не відповіли	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Православ'я	77,2	78,2	14,6	13,7	1,5	1,3	6,0	6,3	0,7	0,2	-	0,2
Греко-католицизм	31,4	34,4	40,7	40,9	6,0	3,6	17,2	9,3	4,7	1,7	-	0,1
Римо-католицизм	27,6	29,8	42,3	42,8	6,5	4,2	18,4	20,7	5,2	2,4	-	0,2
Протестантизм	13,5	17,5	44,5	42,9	14,3	12,0	19,6	22,1	8,1	5,6	-	0,1
Іслам	14,1	16,0	44,4	43,8	13,7	14,2	21,8	23,7	6,0	2,1	-	0,2
Іудаїзм	12,0	14,2	44,9	46,4	12,1	10,3	22,4	25,5	8,6	2,8	-	0,8
Євангелічні та Харизматичні церкви*	3,4	11,3	18,0	37,7	9,0	17,2	8,8	23,9	60,8	9,8	-	0,1
Східні релігії та духовні практики (буддизм, йога та ін.)	-	15,1	-	42,7	-	8,4	-	28,8	-	4,9	-	0,1

* У 2000р. питання ставилося лише про харизматичні церкви.

Православ'я

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	84,5	75,9	72,4	79,3	72,5	76,1	79,0	79,6	94,0	93,8	91,3	96,3	89,1	91,2	75,0	70,2	79,0	63,2	43,9	32,9	29,1	26,1
Байдуже	9,6	17,2	17,9	11,1	19,2	13,7	11,9	14,0	4,3	3,8	4,5	2,3	6,5	5,2	15,8	22,5	11,6	20,1	34,1	43,8	47,2	46,2
Негативно	2,7	2,1	1,5	1,2	1,3	1,3	0,9	1,1	0,5	0,0	0,4	0,0	0,1	0,2	4,6	2,6	0,0	1,4	14,6	6,8	2,6	5,7
Не задумувався над цим	3,2	4,4	6,9	8,0	4,6	8,2	7,3	5,2	0,5	1,9	2,1	0,7	3,5	3,2	4,6	4,6	9,4	14,6	6,1	16,4	19,1	21,6
Нічого не чув про таку релігію (течію)	0,0	0,3	0,8	0,2	0,7	0,0	0,9	0,2	0,5	0,0	0,8	0,3	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	1,3	0,4
Не відповіли	0,0	0,3	0,5	0,2	1,7	0,7	0,0	0,0	0,0	0,4	0,8	0,3	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	0,6	0,0

Греко-католицизм

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	64,7	68,0	28,1	34,4	21,9	21,3	20,1	20,7	29,3	34,0	38,4	43,9	25,7	30,6	98,0	97,4	30,4	23,4	22,2	21,9	13,2	5,7
Байдуже	23,5	20,4	46,0	42,3	47,7	43,0	41,5	50,8	51,1	37,7	40,1	38,5	41,0	45,3	2,0	2,6	42,8	46,2	42,0	50,7	51,0	56,3
Негативно	4,8	3,4	6,1	3,2	5,6	1,6	6,6	4,7	10,3	4,0	5,8	2,0	6,3	2,0	0,0	0,0	1,4	4,1	16,0	8,2	4,8	8,4
Не задумувався над цим	7,0	7,5	16,5	19,6	19,2	30,5	22,5	21,0	9,2	22,8	13,2	13,3	21,3	20,1	0,0	0,0	18,8	24,1	12,3	19,2	21,6	27,0
Нічого не чув про таку релігію (течію)	0,0	0,8	2,9	0,5	4,3	3,3	9,3	2,6	0,0	1,3	2,5	2,3	5,4	1,7	0,0	0,0	6,5	2,1	6,2	0,0	8,7	2,7
Не відповіли	0,0	0,0	0,3	0,0	1,3	0,3	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	0,6	0,0

Римо-католицизм

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	50,5	53,7	26,8	31,3	20,5	20,0	18,5	18,7	29,9	29,6	33,2	38,1	23,8	28,5	68,9	71,7	26,1	21,4	27,2	23,6	12,7	4,9
Байдуже	32,2	31,1	45,5	42,4	47,7	42,0	41,7	50,5	49,5	38,6	43,6	41,4	41,7	44,7	19,2	22,4	43,5	46,9	35,8	50,0	50,3	55,5
Негативно	6,6	3,1	6,6	4,0	5,6	3,0	6,6	5,5	10,9	5,1	6,6	3,0	6,4	2,5	2,6	0,7	2,2	4,8	14,8	8,3	5,2	8,3
Не задумувався над цим	10,4	10,5	17,2	21,1	19,9	30,2	23,4	21,9	8,7	23,7	14,1	14,2	21,8	21,9	8,6	4,6	21,7	24,8	12,3	18,1	22,7	28,3
Нічого не чув про таку релігію (течію)	0,3	1,3	3,7	1,2	5,0	4,9	9,7	2,9	1,1	2,8	2,5	3,3	5,8	2,2	0,7	0,7	6,5	2,1	8,6	0,0	8,4	2,6
Не відповіли	0,0	0,3	0,3	0,0	1,3	0,0	0,1	0,5	0,0	0,2	0,0	0,0	0,4	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2	0,0	0,6	0,4

Протестантизм

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	15,4	29,8	15,6	15,7	17,3	10,9	8,4	14,9	15,2	14,1	15,8	21,3	11,8	17,8	11,9	36,4	18,0	12,5	43,8	40,3	6,1	3,4
Байдуже	38,6	39,3	48,0	40,0	49,8	41,1	41,5	48,6	52,2	40,9	46,1	43,5	42,0	41,1	32,5	39,1	49,6	47,9	23,8	31,9	53,7	52,5
Негативно	21,3	15,4	11,5	15,1	8,6	7,6	15,5	9,0	21,2	14,1	16,6	13,3	14,0	10,2	27,2	11,3	5,0	12,5	10,0	8,3	7,8	12,2
Не задумувався над цим	13,8	12,9	18,0	24,5	18,6	26,0	24,6	23,3	8,7	22,0	14,9	18,9	23,0	23,9	14,6	11,3	23,7	21,5	12,5	16,7	21,7	29,7
Нічого не чув про таку релігію (течію)	10,9	2,6	6,6	4,6	4,0	14,5	9,9	4,0	2,7	9,0	6,6	3,0	8,7	6,9	13,9	2,0	3,6	5,6	8,8	2,8	9,7	2,3
Не відповіли	0,0	0,0	0,3	0,0	1,7	0,0	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	1,0	0,0

Як Ви ставитеся до наведених релігій та релігійних течій?
% опитаних

(продовження)

Іслам

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	13,1	20,8	15,2	17,3	19,5	16,7	10,9	11,6	18,4	14,5	15,4	21,2	13,5	17,8	13,9	23,0	17,4	8,3	25,9	36,1	7,1	2,6
Байдуже	41,2	40,1	44,9	46,1	45,0	37,3	45,2	46,7	48,6	42,8	46,9	42,1	43,6	42,3	31,1	42,8	47,8	52,8	30,9	30,6	49,8	50,6
Негативно	17,4	19,5	13,8	10,2	12,9	12,4	11,9	15,7	20,0	13,4	14,1	15,6	12,1	12,7	20,5	11,2	8,0	14,6	18,5	26,4	12,3	15,5
Не задумувався над цим	18,7	17,2	20,5	25,2	17,5	30,7	26,4	22,9	10,8	27,7	19,1	18,2	24,5	24,7	18,5	21,7	24,6	20,8	19,8	4,2	23,0	29,1
Нічого не чув про таку релігію (течію)	9,6	2,1	5,5	1,1	3,3	2,9	5,7	2,9	1,6	1,7	4,6	3,0	6,0	2,0	15,9	0,7	2,2	3,5	3,7	2,8	7,1	2,3
Не відповіли	0,0	0,3	0,2	0,2	1,7	0,0	0,0	0,3	0,5	0,0	0,0	0,0	0,2	0,5	0,0	0,7	0,0	0,0	1,2	0,0	0,6	0,0

Іудаїзм

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	11,7	18,7	13,0	16,2	15,9	10,8	9,4	11,3	14,7	14,0	14,1	17,9	12,0	17,8	10,6	21,2	15,9	9,0	17,3	9,7	6,8	1,9
Байдуже	42,1	44,9	46,3	46,4	46,8	41,6	43,8	49,5	48,9	43,2	48,1	43,5	43,8	44,8	31,8	47,0	48,6	54,9	35,8	50,0	49,0	54,0
Негативно	14,4	13,8	11,2	8,5	11,6	7,9	11,8	11,1	17,9	9,1	12,9	12,0	10,7	9,8	18,5	10,6	3,6	6,9	19,8	13,9	10,0	12,2
Не задумувався над цим	18,9	18,5	21,3	26,0	17,6	35,7	27,4	24,2	11,4	31,1	18,7	22,6	25,1	24,0	19,2	19,2	27,5	23,6	17,3	23,6	24,2	27,4
Нічого не чув про таку релігію (течію)	12,5	3,1	8,0	2,0	6,0	2,6	7,6	3,5	6,5	1,7	6,2	3,7	8,0	2,5	19,2	1,3	4,3	4,2	8,6	1,4	9,4	4,2
Не відповіли	0,3	1,0	0,2	0,9	2,0	1,3	0,0	0,5	0,5	0,9	0,0	0,3	0,3	1,0	0,7	0,7	0,0	1,4	1,2	1,4	0,6	0,4

Свангелічні та Харизматичні церкви*

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	2,4	18,0	4,6	9,9	4,3	6,9	2,2	10,9	2,2	11,3	5,4	13,0	3,4	12,7	2,0	15,1	2,9	7,6	10,0	30,6	1,3	0,8
Байдуже	13,3	35,5	18,6	37,0	17,3	33,1	20,1	41,8	15,8	29,4	14,9	38,2	19,4	37,4	13,9	41,4	11,7	38,9	23,8	37,5	20,7	50,0
Негативно	11,5	23,9	8,6	16,6	12,0	10,5	6,6	16,9	14,7	20,4	9,5	17,6	7,7	15,1	13,2	26,3	3,6	13,9	12,5	6,9	8,1	15,5
Не задумувався над цим	4,0	15,7	8,9	29,0	6,6	23,6	12,1	23,7	5,4	22,3	7,1	22,6	8,6	25,7	4,0	13,2	13,9	29,2	10,0	22,2	11,7	27,7
Нічого не чув про таку релігію (течію)	68,8	6,9	59,0	7,4	58,1	25,9	58,6	6,5	62,0	16,4	62,7	8,6	60,4	9,0	66,9	3,9	67,9	10,4	42,5	2,8	57,6	6,1
Не відповіли	0,0	0,0	0,3	0,2	1,7	0,0	0,4	0,2	0,0	0,2	0,4	0,0	0,6	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	0,6	0,0

* У 2000р. – харизматичні церкви

Східні релігії та духовні практики (буддизм, йога та ін.)

	РЕГІОНИ								КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ													
	ЗАХІД		ЦЕНТР		ПІВДЕНЬ		СХІД		УПЦ (МП)		УПЦ-КП		Інші православні		УГКЦ		Я просто християнин		Інші конфесії		Не відносять себе до жодної релігії	
	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.	2000р.	2010р.
Позитивно	–	21,3	–	14,6	–	11,4	–	13,7	–	16,2	–	15,9	–	17,8	–	22,5	–	11,1	–	15,1	–	3,8
Байдуже	–	38,3	–	43,6	–	39,5	–	45,9	–	38,9	–	40,2	–	42,8	–	41,1	–	43,1	–	46,6	–	52,5
Негативно	–	13,1	–	7,6	–	6,5	–	7,5	–	9,4	–	8,6	–	5,1	–	11,9	–	9,0	–	12,3	–	10,6
Не задумувався над цим	–	21,1	–	29,4	–	36,9	–	29,0	–	32,6	–	27,2	–	28,6	–	19,9	–	30,6	–	21,9	–	30,4
Нічого не чув про таку релігію (течію)	–	6,2	–	4,8	–	5,6	–	3,8	–	3,0	–	8,0	–	5,6	–	4,6	–	6,3	–	4,1	–	2,7
Не відповіли	–	0,0	–	0,0	–	0,0	–	0,2	–	0,0	–	0,0	–	0,2	–	0,0	–	0,0	–	0,0	–	0,0

**Патріарх Московський і всієї Русі Кирил висловлював намір щорічно здійснювати візити до України.
Як Ви ставитесь до таких намірів?**

% опитаних, залежно від конфесійної належності

	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Інші конфесії	Не відносять себе до жодної релігії
Позитивно*	82,6	49,8	56,2	20,4	30,6	20,3	24,3
Негативно**	5,1	21,6	10,3	44,1	16,6	20,3	9,5
Байдуже	8,7	19,6	25,7	27,6	45,1	50,0	56,4
Важко відповісти	3,6	9,0	7,8	7,9	7,7	9,4	9,8

* Сума відповідей "позитивно" і "скоріше позитивно".

** Сума відповідей "негативно" і "скоріше негативно".

Ставлення до римо-католицизму. Якщо в Західному регіоні більшість населення ставиться до нього позитивно, то в інших регіонах переважає байдуже ставлення. Вірні УПЦ-КП частіше, ніж вірні УПЦ, висловлюють позитивне ставлення до римо-католицизму (38,1% і 29,6%, відповідно). Негативне ставлення до нього представники обох Церков висловлюють дуже рідко (3% і 5,1%, відповідно). При цьому частка тих, хто негативно ставиться до римо-католицизму, серед представників двох найбільших православних Церков зменшилася порівняно з 2000р. Найчастіше ж позитивне ставлення до цієї релігійної течії висловили греко-католики (71,7%).

Ставлення до протестантизму, порівняно з 2000р., покращилося в Західному (частка тих, хто ставиться позитивно, зросла з 15,4% до 28,8%) і Східному регіонах (з 8,4% до 14,9%), хоча знизилася на Півдні (з 17,3% до 10,9%). У всіх регіонах, крім Південного, знизилася частка тих, хто ставиться до цієї релігійної течії негативно.

Греко-католики найчастіше висловлюють позитивне ставлення до протестантизму (36,4%, що значно більше, ніж у 2000р., коли ця частка становила лише 11,9%). Вірні УПЦ-КП, частіше, ніж вірні УПЦ, висловлюють позитивне ставлення до цієї релігійної течії (відповідно 21,3% і 14,1%). Серед вірних УПЦ (так само, як і серед тих, хто назвав себе "просто християнином") частки тих, хто ставиться до протестантизму позитивно та негативно, є приблизно рівними. Однак, якщо серед вірних УПЦ негативне ставлення до протестантизму зменшилося з 21,2% до 14,1%, то серед тих, хто назвав себе "просто християнином", навпаки, зросло з 5% до 12,5%.

Ставлення до євангелічних і харизматичних церков. У Західному регіоні дещо вищою, порівняно з іншими регіонами, є як частка тих, хто позитивно ставиться до євангелічних і харизматичних церков, так і частка тих, хто ставиться до них негативно (за рахунок нижчої частки тих, хто взагалі не задумувався стосовно ставлення до них). Греко-католики частіше за інших висловлюють негативне ставлення до цих церков (26,3%).

Ставлення до ісламу за 10 років покращилося лише в Західному регіоні. Вірні УГКЦ і УПЦ-КП частіше, ніж вірні УПЦ, висловлюють позитивне ставлення до ісламу. При цьому позитивне ставлення до ісламу серед греко-католиків зросло за останні 10 років з 13,9% до 23%. Серед вірних УПЦ (так само, як і серед тих, хто назвав себе "просто християнином") частка тих, хто ставиться до ісламу позитивно, статистично не відрізняється від частки тих, хто ставиться негативно. Разом з тим, серед вірних УПЦ негативне ставлення до ісламу, порівняно з 2000р., знизилася з 20% до 13,4%.

Ставлення до іудаїзму за 10 років покращилося лише в Західному регіоні. Стосовно іудаїзму греко-католики дещо частіше демонструють позитивне ставлення (21,2%), ніж вірні УПЦ (14,0%) та "просто християни" (9,0%). Серед греко-католиків за останні 10 років стало більше тих, хто позитивно ставиться до іудаїзму (відповідно 10,6% і 21,2%) і менше – негативно (відповідно 18,5% і 10,6%). Зменшилося також негативне ставлення до цієї релігії серед вірних УПЦ (з 17,9% до 9,1%).

Оцінка причин конфліктів між вірними різних церков

Серед причин виникнення конфліктів найчастіше респонденти зазначають не негативне ставлення представників одних церков до інших, а суперечки стосовно майна та будівель, прагнення церковних ієрархів до влади, політичний характер конфліктів між церквами. Якщо у 2000р. причиною, що називалася найчастіше, було прагнення церковних ієрархів до влади, то у 2010р. значущість цієї причини, за оцінками респондентів, виявилася дещо меншою, а на перше місце вийшли "майнові" суперечності. Дещо вирізняється позиція греко-католиків, які до найважливіших причин, поряд із двома вищенаведеними, включають також вплив політичних чинників.

Пояснення виникнення конфліктів тим, що "істинна Церква повинна довести свою перевагу над іншими", зустрічається у відповідях найрідше – 13,9% (у 2000р. – 9%). Дещо частіше називалися причини, пов'язані з політичним і національним характером конфліктів між церквами (діаграма "Чому в Україні відбуваються конфлікти між вірними різних церков?" с.52).

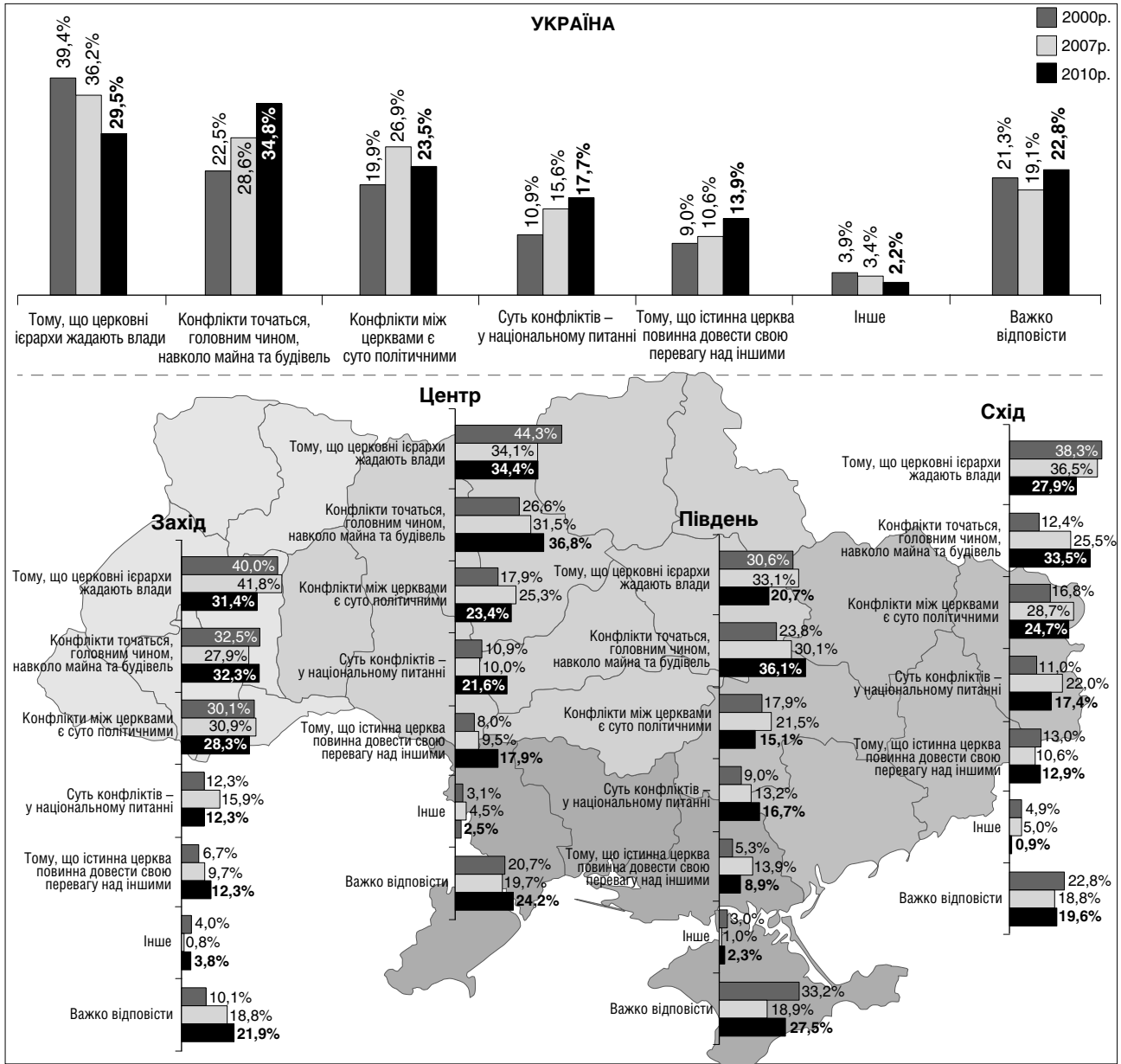
На основі викладеного можна констатувати наступне.

1. Станом на кінець 2010р., порівняно з 2000р., рівень маніфестованої релігійності підвищився: число громадян, які визнають себе віруючими, зросло з 58 до 71%. Зростання числа віруючих відбувалося в тих регіонах, де їх число було відносно невеликим. Однак, навіть після істотного зростання число віруючих на Півдні, в Центрі та на Сході залишається помітно нижчим, ніж на Заході країни (89%).

Результати дослідження засвідчили збереження таких закономірностей, як залежність рівня релігійності від статі, віку, місця проживання (місто/село), рівня освіти. Водночас, не виявлено зв'язку між рівнем релігійності та матеріальним становищем респондентів, а також між релігійним самовизначенням і самовизначенням у параметрах соціальних класів.

Чому в Україні відбуваються конфлікти між вірними різних Церков?*
% опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

% опитаних, залежно від конфесійної належності

	УПЦ (МП)	УПЦ-КП	Інші православні	УГКЦ	Я просто християнин	Інші конфесії	Не відносять себе до жодної релігії
Тому, що церковні ієрархи жадають влади	22,1	26,9	30,9	33,8	31,0	29,2	39,8
Конфлікти точаться, головним чином, навколо майна та будівель	44,0	32,1	31,6	34,9	29,2	38,9	30,3
Конфлікти між церквами є суто політичними	17,4	23,3	23,9	38,2	25,5	13,9	27,3
Суть конфліктів – у національному питанні	20,2	19,6	16,6	9,2	16,0	19,4	19,4
Тому, що істинна церква повинна довести свою перевагу над іншими	14,7	15,3	13,5	7,3	15,9	13,9	13,7
Інше	2,1	2,0	1,7	0,7	2,8	12,3	1,9
Важко відповісти	19,6	22,9	25,5	19,1	27,8	18,1	22,0

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

2. Більшість (68%) опитаних ідентифікують себе з православ'ям, близько 8% – з греко-католицизмом. 7% опитаних віднесли себе до “просто християн”, 13% – не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань.

Віросповідне самовизначення має виразну регіональну специфіку. Найбільше число православних є характерним для Півдня (76%), Центру (74%) і Сходу (72%), тоді як на Заході їх частка становить лише 46%, натомість 37% жителів Заходу відносять себе до греко-католицизму.

Після 2007р. спостерігаються зміни в церковно-конфесійному самовизначенні громадян. Порівняно з 2000р., частка вірних УПЦ серед дорослого населення України зростає з 9,2% до 23,6%, вірних УПЦ-КП – з 12,1% до 15,1%. З високим ступенем імовірності можна стверджувати, що збільшення числа тих, хто відніс себе до УПЦ, сталося не за рахунок вірних УПЦ-КП чи УАПЦ, а за рахунок досить чисельної групи “просто православних”, яка зменшилася, порівняно з 2000р., з 38,6% до 25,9%.

Підвищення після 2007р. церковного самовизначення “просто православних” може бути пояснено, зокрема зростанням у цей період суспільного інтересу до ситуації в українському православ'ї.

3. Попри високий рівень маніфестованої релігійності, релігія не посідає перших позицій у системі життєвих цінностей українських громадян. Загалом, релігійні переконання віруючих, хоч і відрізняються, від переконань тих, хто вагається, та/або невіруючих, є непослідовними й досить розмитими: серед віруючих беззастережну віру в Бога засвідчили 72%, в існування душі – 50%, у життя після смерті – 36%. За зростання загального числа тих, хто відвідує релігійні служби, з 49% у 2000р. до 59% у 2010р., майже половина (48%) віруючих відвідують служби тільки на релігійні свята. Найбільш послідовними є у своїх переконаннях і дотриманні вимог релігійної практики вірні УГКЦ.

4. Рівень довіри до Церкви (порівняно з іншими суспільними інститутами) зберігається на високому рівні. Однак, визнають Церкву моральним авторитетом лише 56% опитаних, що відчутно менше, ніж зазначений вище рівень релігійності (71%). З числа віруючих визнають Церкву як моральний авторитет 70%; найбільшою мірою – вірні УГКЦ (82%), найменшою – “просто християни” (35%). При цьому, моральний авторитет Церкви як інституту не ототожнюється в суспільній свідомості з моральним авторитетом священнослужителів: лише серед прихильників УПЦ значне число опитаних (42%) погодилися з тезою про те, що “більшість священнослужителів – глибоко моральні й духовні особи”. Серед інших груп відносна більшість опитаних обрали тезу “священнослужителі – такі самі, як більшість із нас – з усіма достоїнствами і гріхами”.

5. Більшість опитаних засвідчили, що релігійні організації не впливають на їх політичні позиції. Серед віруючих, які відносять себе до певної релігійної організації, засвідчили ту чи іншу міру впливу релігійної організації на їх політичні переконання лише близько 9%. Половина громадян не підтримують практики участі священнослужителів у виборах: 50% віруючих, 48% тих, хто вагається, і 52% невіруючих упевнені, що участь у виборах суперечить місії священнослужителів.

6. Більшість (76%) опитаних тією чи іншою мірою згодні з твердженням, що “в Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом”, причому число тих, хто так думає, порівняно з 2000р., збільшилося на 10%. Водночас, на тлі високих оцінок стану забезпечення свободи совісті, спостерігаються водночас вияви невдоволення зазначеним станом, які мають досить виразну регіональну та церковно-конфесійну локалізацію.

7. Число прихильників ідеї запровадження в Україні державної церкви зменшилося, порівняно з 2000р., вдвічі і становить на цей час 10%. Однак, привертає увагу також певне зменшення числа її противників – з 52% до 48% та відчутне збільшення (з 28% до 45%) числа тих, хто не може визначитися в цьому питанні. З числа незгодних із запровадженням інституту державної церкви більшість або відносна більшість опитаних усіх трьох груп (віруючі/ невіруючі/ ті, хто вагається між вірою і невір'ям) мотивують свою позицію насамперед тим, що це “суперечить праву на свободу совісті і призведе до дискримінації віруючих інших церков”.

8. Серед віруючих переважає толерантне ставлення до представників інших конфесій церков. Проте, рівень толерантності є дещо нижчим серед віруючих з високим рівнем релігійності. Серед представників дрібних конфесій вищою, ніж загалом по масиву опитаних, є частка тих, хто вважає, що “істинною є лише та релігія, яку я сповідаю”, – що може бути пов'язано з особливістю становища представників цих конфесій як релігійної меншини.

У суспільстві переважає позитивне ставлення до православ'я. У ставленні до всіх інших релігій і релігійних течій відносна більшість опитаних вказують на байдуже ставлення. Ставлення до греко-католицизму та римо-католицизму істотно відрізняється в Західному регіоні (переважно позитивне) від інших регіонів (переважно байдуже).

Загалом, констатуючи загалом толерантне ставлення віруючих до інших конфесій, церков і релігійних організацій, все ж потрібно вказати на певні загрози у сфері міжконфесійних відносин, пов'язані з можливим використанням релігійного чинника в політичній боротьбі.

3. ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Церковно-релігійна ситуація у країні, стан забезпечення права громадян на свободу совісті значною мірою залежать від позицій держави (влади) стосовно Церкви та характеру державно-конфесійних відносин. У багатоконфесійній країні, якою є Україна, та за умови, коли найчисельніша конфесія (православ'я) представлена кількома організаційними структурами, ця залежність зростає, набуваючи фактично визначального характеру.

Становлення державно-церковних відносин в Україні протягом 1990-х років було складним процесом, обтяженим реформатуванням церковно-релігійного простору та як наслідок – зростанням напруженості в міжконфесійних стосунках.

Водночас, саме в цей період було прийнято базовий Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, Конституція України закріпила право українських громадян на свободу совісті і принцип відокремлення Церкви від держави (задекларувавши тим самим невтручання держави у внутрішні справи Церкви), була започаткована практика повернення Церкві відчуженого в неї раніше майна, створені структури, що уможливили постійний діалог релігійної спільноти з державою: з боку Церкви – Всеукраїнська Рада церков і релігійних організацій України, з боку держави – державний орган у справах релігій.

Усе це – насамперед, практика державно-конфесійного діалогу – мало позитивний вплив на процеси в багатоконфесійному церковно-релігійному просторі країни. На початок 2000-х років він набув певної усталеності та рівноваги, а в державно-конфесійних стосунках намітилася тенденція до запровадження партнерської моделі взаємовідносин. Саме таку модель пропонувала релігійна спільнота країни у проекті “Концепції державно-конфесійних відносин”, розробленому у 2004р.¹

Однак, невдовзі характер державно-конфесійних відносин почав зазнавати змін, особливо значних – з 2010р., зі зміною влади в країні. “Радикальні зміни” пріоритетів у державно-конфесійних відносинах відзначають наразі переважна більшість представників релігійної та експертної спільнот². Ідеться про ризики заміни плюралістичної церковно-релігійної моделі, яка реально існує у країні, на модель, у межах якої одна з Церков матиме в очах держави перевагу над іншими.

Неоднакове ставлення влади до Церков відзначають також 36% громадян України – проти 29% тих, хто оцінює його як “однакове”³.

Про характер державно-конфесійних відносин загалом і зокрема про ставлення державної влади до Церков і релігійних організацій в Україні можна судити, зокрема за наступними позиціями:

- станом і тенденціями розвитку державно-конфесійного діалогу і співробітництва;
- законодавчим забезпеченням і практикою дотримання законодавства про свободу совісті та діяльність релігійних організацій;
- участю Церкви в офіційних державних заходах національного рівня та, з іншого боку – практикою відвідувань першими особами держави релігійних служінь (зібрань) з нагоди великих релігійних свят (або привітань від імені цих осіб глав і вірних церков і релігійних організацій);
- даними соціологічних досліджень, що характеризують громадську думку про стан забезпечення свободи совісті і ставлення

держави (влади) до церков і релігійних організацій країни.

1. Державно-конфесійний діалог і співробітництво

До здобутків 1990 - початку 2000-х років у церковно-релігійній сфері і становленні відносин між державою і Церквою в Україні можна віднести:

- налагодження їх постійного діалогу через створення і співробітництво відповідних структур. У 1996р. заснована Всеукраїнська Рада церков і релігійних організацій України (далі – Всеукраїнська рада церков), яка на цей час представляє понад 90% релігійної мережі країни; надалі – ще ряд структур, що слугували майданчиками як для міжконфесійного діалогу, так і для діалогу певної конфесійної спільноти з державою (врізка “Структури для державно-конфесійного та міжконфесійного діалогу і співробітництва”);

¹ Проект Концепції підтриманий Всеукраїнською Радою церков і релігійних організацій. Текст проекту вміщений у цьому виданні.

² Див., наприклад, матеріали опитування експертів: 2010-2011: підсумки і перспективи в оцінках експертів. – Сайт “Релігія в Україні”, www.religion.in.ua

³ 35% опитаних не змогли визначитися з відповіддю на це питання, що теж є досить примітним фактом.

СТРУКТУРИ ДЛЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНОГО ТА МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ І СПІВРОБІТНИЦТВА

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО)

Створена в 1996р. як міжконфесійний консультативно-дорадчий орган. На цей час у Раді представлені церкви та релігійні організації 19 конфесійних напрямів (віросповідань), які охоплюють понад 90% релігійної мережі України.

Членами ВРЦіРО є:

- Всеукраїнський Союз Об'єднань євангельських християн-баптистів
- Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської-п'ятидесятників
- Духовне управління мусульман Криму
- Духовне управління мусульман України
- Духовний центр мусульман України
- Закарпатська Реформатська Церква
- Німецька євангелічно-лютеранська Церква України
- Об'єднання іудейських релігійних організацій України
- Римсько-Католицька Церква в Україні
- Союз вільних церков християн євангельської віри України
- Українська Автокефальна Православна Церква
- Українська Греко-Католицька Церква
- Українська єпархія Вірменської Апостольської Церкви
- Українська Лютеранська Церква
- Українська Православна Церква
- Українська Православна Церква – Київський патріархат
- Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня
- Українська Християнська Євангельська Церква
- Українське Біблійне Товариство.

На цей час головою Ради є В.Райчинець – Старший єпископ, голова Союзу вільних церков християн євангельської віри України, який змінив на цьому посту Єпископа РКЦ М.Трофім'яка.

Українська міжцерковна рада (УМР)

Створена у травні 2003р. Мета: захист інтересів християнських Церков, відстоювання християнських принципів і вплив на суспільство для поширення християнської віри. Так само як і Рада Церков, об'єднує винятково християнські Церкви: членами УМР є представники близько 20 релігійних об'єднань євангельського напрямку.

* На стадії формування перебувають також Всеукраїнська рада християнських церков (ВРХЦ) і Духовна рада України – структури, що об'єднують переважно угруповання харизматичного та п'ятидесятницького напрямів.

Нарада представників християнських церков України (Нарада Церков)

Створена 2 грудня 2003р. як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган, що діє на громадських засадах.

Головна мета – об'єднання зусиль Християнських Церков (релігійних об'єднань) України для сприяння поширенню в Україні засад християнства та релігійної свободи.

До Народи належать дев'ять церков православного, католицького і протестантського напрямів:

- Братство незалежних церков та місії євангельських християн-баптистів України
- Всеукраїнський Союз об'єднань євангельських християн-баптистів
- Римо-Католицька Церква в Україні
- Українська Греко-Католицька Церква
- Українська Лютеранська Церква
- Українська Православна Церква
- Українська Православна Церква – Київський Патріархат
- Українська Християнська Євангельська Церква
- Церква християн віри євангельської України

На цей час у Раді головує Всеукраїнський Союз Церков християн віри євангельської-п'ятидесятників. Керівник ВСЦ ХВЄП – Старший єпископ М.Паночко.

Рада євангельських протестантських церков України (РЕПЦУ)

Створена у квітні 2005р. як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган. Мета: захист принципів свободи совісті та віросповідання, поширення християнських цінностей та утвердження моралі.

До складу РЕПЦУ належать дев'ять найбільших об'єднань, які представляють понад 80% протестантської спільноти країни:

- Всеукраїнський Союз Об'єднань євангельських християн-баптистів
- Всеукраїнський Союз Церков християн віри євангельської-п'ятидесятників
- Об'єднання незалежних харизматичних християнських церков України (Повного Євангелія)
- Союз вільних Церков християн євангельської віри України
- Українська Лютеранська Церква
- Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня
- Українська Християнська Євангельська Церква
- Асоціація місіонерських Церков євангельських християн України
- Братство незалежних церков і місії євангельських християн-баптистів України

На цей час головує в Раді є Старший єпископ УХЄЦ Л.Падун.

Рада представників духовних управлінь і центрів мусульман України при Державному комітеті у справах національностей та релігій

Створена у квітні 2009р. як добровільний представницький консультативно-дорадчий орган мусульман України. Цілі: сприяння розвитку мусульманської умми як загальноукраїнської, так і

регіональної спільноти громад мусульман України; зміцнення взаєморозуміння і взаємоповаги між усіма мусульманськими організаціями України, координації взаємодії та діалогу між духовними управліннями і центрами мусульман України з органами державної влади.

Членами Ради є представники Духовного управління мусульман Криму (ДУМК), Духовного управління мусульман України "Умма", Релігійного управління незалежних мусульманських громад України "Київський муфтіят". Рада відкрита до приєднання Духовного управління мусульман України (ДУМУ) та Духовного центру мусульман України.

Державний орган у справах релігій

Ліквідований Указом Президента України "Про оптимізацію центральних органів виконавчої влади" №1085 від 9 грудня 2010р. До ліквідації зазнавав неодноразових реформувань і реорганізацій (зокрема, чотири реорганізації лише протягом останніх п'яти років). Функції Державного комітету України у справах національностей і релігій (остання перед ліквідацією організаційна форма) передані: в частині реалізації державної політики у сфері релігій – до Міністерства культури; в частині реєстрації релігійних організацій – до Державної реєстраційної служби України.

Комісія з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій Створена в червні 2008р. як консультативно-дорадчий орган при Кабінеті Міністрів (за результатами зустрічі Прем'єр-міністра України з представниками Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій у квітні 2008р.). Комісію очолював Віце-прем'єр-міністр з гуманітарних питань.

Протягом 2010р. Комісія засідань не проводила.

Урядовим Розпорядженням №1502 від 19 липня 2010р., у зв'язку з ліквідацією посади Віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань, питання міжконфесійних і міжнаціональних відносин передані до компетенції Віце-прем'єр-міністра з питань Євро-2012 (Б.Колесніков).

Структури співпраці Церкви та релігійних організацій з державними органами

Громадська рада при Міністерстві освіти і науки України з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями. Мета та завдання: співпраця з церквами та релігійними організаціями. Мета та завдання: запровадженню викладання предметів духовно-морального спрямування у загальноосвітніх школах; опрацювання державного стандарту з богослов'я; урівнення у правах студентів і викладачів духовних і світських навчальних закладів.

Громадська рада при Міністерстві охорони здоров'я України з питань співпраці із Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій. Створена у грудні 2008р. на підставі відповідної Угоди; положення про Громадську раду погоджене у травні 2009р. Мета та завдання: пропаганда здорового способу життя; профілактика поширення ВІЛ/СНІДу; розробка "Етичного кодексу лікаря" тощо.

Науково-консультативна рада з питань релігії та національностей. Створена на підставі Меморандуму про співробітництво між Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі і Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій. Мета: опрацювання проблемних питань, пов'язаних з необхідністю аналізу публікацій та інших матеріалів на предмет розпалювання релігійної чи національної ворожнечі, образи релігійних чи національних почуттів.

Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Створена за спільною ініціативою конфесій, представники яких підписали Меморандум про співпрацю з метою сприяння впровадженню інституту військового капеланства в Україні. 10 листопада 2008р. між Міністерством оборони та сімома конфесіями підписано Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України. 29 квітня 2009р. створено Раду (Наказ Міністра оборони №115 від 17 березня 2009р.) До її складу ввійшли представники УПЦ, УПЦ-КП, УАПЦ, УГКЦ, РКЦ, ВСО ЄХБ, ДУМУ. Головою Ради обрано голову Синодального управління УПЦ із взаємодії із ЗС та іншими військовими формуваннями України архієпископа Львівського і Галицького Августина.

На цей час спільними зусиллями опрацьовано проект Концепції душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України.

Постійно діючий Круглий стіл "Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин"

Діяльність Круглого столу започаткована в червні 1996р.

Учасники: Українська Автокефальна Православна Церква; Українська Греко-Католицька Церква; Українська Православна Церква; Українська Православна Церква – Київський Патріархат; Німецька євангельсько-лютеранська Церква; Римо-Католицька Церква в Україні; Всеукраїнський Союз Об'єднань євангельських християн-баптистів; Всеукраїнський Союз Церков християн віри євангельської-п'ятидесятників; Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня.

Координатор: Центр Разумкова.

За ініціативою учасників Круглого столу розроблено, зокрема

- проект Меморандуму християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних відносинах, надалі підписаний главами християнських Церков і релігійних організацій (липень 1997р.)
- проект Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, надалі підтриманий ВРЦіРО (2004-2010рр.)

- запровадження практики зустрічей глав і представників Церков і релігійних організацій з першими особами держави; значну роль у діалозі відігравав також державний орган у справах релігій (в різних його організаційних версіях). Так, протягом 2005-2009рр. відбулося кілька зустрічей Всеукраїнської ради церков з представниками державних органів влади: з Президентом України (червень 2005р.; березень 2008р.), Прем'єр-міністром України (квітень 2008р.; липень 2009р.), Головою Верховної Ради України (жовтень 2006р.). Протягом 2005-2006рр. у більшості областей України створено міжцерковні ради при обласних державних адміністраціях.

У червні 2008р. при Кабінеті Міністрів України створена Комісія з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій, яку очолював Віце-прем'єр-міністр з гуманітарних питань;

- створення дорадчих органів (громадських рад) за участю представників церков і релігійних організацій при міністерствах і відомствах. Протягом 2008-2009рр. створено громадські ради при Міністерстві освіти і науки (МОН) України (жовтень 2008р.); при Міністерстві охорони здоров'я (МОЗ) (грудень 2008р.); Рада душпастирської опіки при Міністерстві оборони України (квітень 2009р.); Рада представників духовних управлінь і центрів мусульман України при Державному комітеті у справах національностей та релігій (квітень 2009р.).

Ситуація, за невеликим винятком, змінилася з приходом у лютому 2010р. нового Президента України⁴.

На засіданні Громадської гуманітарної ради 13 травня 2010р. Президент В.Янукович задекларував принцип рівного ставлення до всіх церков і релігійних організацій країни та невтручання держави у внутрішньоцерковні справи (врзка "Із промови Президента України на засіданні Громадської гуманітарної

ради..."⁵). Однак, реальні кроки Президента не свідчать на користь зробленої ним декларації, насамперед – у частині рівності церков – для держави, та відповідно – для Президента як Глави держави й гаранта прав і свобод усіх її громадян.

Із промови Президента України на засіданні Громадської гуманітарної ради (витяг)

Для Української держави всі Церкви і релігійні організації рівні і водночас рідні. Дотримання цього принципу ми вимагатимемо від керівників державної влади на всіх рівнях. Держава ніколи не втручатиметься у справи Церкви. Це повинні вирішувати громади і душа кожної людини. Розділення народу за релігійними, національними чи мовними ознаками є тяжким гріхом.

Українська держава не втручатиметься у внутрішньоцерковні справи, але ми завжди повинні максимально сприяти примиренню і подоланню будь-яких протистоянь та непорозумінь.

Головним завданням у сфері державно-церковних відносин є створення якнайсприятливіших умов для реалізації духовної місії Церкви.

(1). У 2010р. не було проведено жодної зустрічі Президента або інших перших осіб держави ні з Всеукраїнською Радою церков, ні з представниками Церков (за винятком УПЦ) і релігійних організацій чи їх об'єднань – попри численні звернення до Президента як з боку Всеукраїнської ради церков та інших релігійних об'єднань, так і окремих Церков⁶. Усі листи і звернення залишилися без відповіді.

Практичні кроки Президента свідчать, що його увагу привернуло лише Звернення Священного Синоду УПЦ, яке, на жаль, містить лише акцентовано конфесійне бачення як статусу і завдань Президента, так і розвитку державно-конфесійних відносин⁷.

Загалом, протягом року Президент зустрічався винятково з керівництвом УПЦ та Руської православної Церкви (РПЦ)⁸, а також брав участь у заходах, що

⁴ Винятком становить продовження діяльності громадських рад при МОН, МОЗ та Душпастирської ради при Міністерстві оборони України, які працювали протягом 2010р.

Зокрема, за участі Громадської ради при МОН у травні 2010р. Вища атестаційна комісія України внесла богослов'я до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора наук; у липні 2010р. МОН затвердило та рекомендувало для використання в 1-4 та 7-11 класах шкіл програму предмету "Християнська етика"; в серпні – схвалило програму з духовно-морального виховання дітей дошкільного віку та надало їй відповідний гриф, що дозволяє широко використовувати цю програму у дитячих садках. Громадською радою також розроблені пропозиції стосовно законодавчого забезпечення діяльності навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями.

За участі Громадської ради при МОЗ було опрацьовано та ухвалено Етичний кодекс лікаря України. У співпраці з МОЗ Всеукраїнською радою церков прийнято Концепцію і Стратегію участі Церков та релігійних організацій України у протидії епідемії ВІЛ/СНІДу. Душпастирською радою при Міністерстві оборони розроблено Концепцію душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України.

Продовжувалася також діяльність у рамках угод, підписаних між релігійними організаціями та окремими державними структурами, в т.ч. правоохоронними.

⁵ Див.: Виступ Президента України Віктора Януковича на засіданні Громадської гуманітарної ради. – Офіційний сайт Президента України, 13 травня 2010р., <http://www.president.gov.ua/news>

⁶ Так, листи і звернення з пропозиціями зустрічі та обговорення питань державно-конфесійних відносин були надіслані Президенту України: від Всеукраїнської ради церков у березні, листопаді і грудні 2010р.; від Синоду єпископів УПЦ-КП у травні, червні і грудні 2010р., а також від Архієрейського Собору УПЦ-КП 23 січня 2011р.; від Синоду єпископів УГКЦ – 25 березня 2010р.

⁷ Так, у Зверненні висловлюється сподівання, що Президент буде "гідним наступником справи... захисників Святого Православ'я". У частині розвитку державно-церковних відносин пропонується "введення вивчення основ християнської етики, православної культури і Закону Божого в навчальних закладах усіх рівнів від дитячого садочка до найпрестижнішого університету". Нарешті, у Зверненні міститься така пропозиція: "Шановний пане Президенте! На Вас чекає велика місія консолідації українського суспільства, єднання нашого народу на основі наших традицій і християнських чеснот, взаємного прощення, допомоги і жертвовного служіння ближньому. Зі свого боку, Українська Православна Церква докладатиме своїх зусиль щодо зцілення рани розколу на тілі українського Православ'я в душі канонічного устрою Церкви". Останнє може розглядатися як обіцянка не підтримувати об'єднавчий діалог УПЦ з УПЦ-КП та УАПЦ. Див.: Звернення Священного Синоду УПЦ до Президента України В.Януковича. – Офіційний сайт УПЦ, 26 лютого 2011р., <http://orthodox.org.ua>

⁸ Доречно зауважити, що відомий прихильник В.Януковича, характеризуючи його політику як Прем'єр-міністра України, стверджував, що у сфері релігій він "надавав особливу увагу захисту конституційних прав віруючих і підтримці канонічного православ'я як ментальної основи більшої частини народу України". Див.: Дмитрій Табачник: Государственно-церковные отношения в Украине: религиозная унификация как попытка тоталитарного ренессанса. – Офіційний сайт УПЦ, 1 грудня 2009р., http://www.pravoslavje.org.ua/index.php?action=fullinfo&r_type=article&id=29485

їх проводила РПЦ, зокрема – в засіданні Експертної ради при Патріархові Московському і всієї Русі “Економіка та етика”, членом якої він є. Повідомлялося також про численні зустрічі Президента з Патріархом Московським і всієї Русі Кирилом, якого знають як активного прихильника ідеології “Руського світу” і творця її церковної версії⁹.

Така ситуація, за відкритого ігнорування Президентом усіх інших українських Церков і релігійних організацій, викликала досить неоднозначну реакцію релігійної спільноти, експертів, політиків і громадськості як в Україні, так і за її кордонами¹⁰.

Пояснення такої ситуації посиленнями на особисту релігійність В.Януковича та його прихильність до однієї Церкви не є коректними¹¹. Як приватна особа В.Янукович, безумовно, як і кожен громадянин України, має право на свободу совісті, віросповідання і вибір Церкви. Однак, **В.Янукович демонструє свою прихильність до УПЦ саме як Президент України, про що свідчать, зокрема інформації на офіційному сайті Президента України**, – наприклад “Глава держави молиться у Свято-Успенській Почаївській Лаврі”¹². У складі названої вище Експертної ради він представлений саме як Президент України.

А представлений як Президент України В.Янукович демонструє не власну релігійність, а позицію держави, яку він очолює і яку в очах її громадян уособлює.

(2). Протягом 2010р. не проведено жодного засідання Комісії з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій при Кабінеті Міністрів України – попри те, що згідно з відповідним Положенням, її засідання мають відбуватися не рідше, ніж один раз на квартал. У липні 2010р. посада Віце-прем’єр-міністра з гуманітарних питань, який очолював Комісію, ліквідована, питання відносин з конфесіями та міжконфесійних відносин передані до компетенції Віце-прем’єр-міністра з питань Євро-2012.

(3). **Без будь-яких консультацій з релігійною спільнотою** ліквідовано Державний комітет України у справах національностей і релігій (при якому працювала, зокрема Рада представників духовних управлінь і центрів мусульман України), а також Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі, при якій працювала Науково-консультативна рада з питань релігій та національностей, створена Комісією та Всеукраїнською радою церков.

2. Законодавче забезпечення і практика дотримання законодавства про свободу совісті та діяльність релігійних організацій

На цей час державно-конфесійні відносини в Україні регламентуються насамперед Конституцією та базовим Законом “Про свободу совісті та релігійні організації” (1991р.). Конституція України встановила принцип відокремлення Церкви від держави, що, крім іншого, означає, що Україна є світською державою і передбачає, що держава і Церква взаємно не втручаються у компетенцію і внутрішні справи одна одної.

Однак, протягом 2010р. - початку 2011р. висунуто кілька законодавчих ініціатив зокрема, стосовно прийняття нової редакції Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”, до Верховної Ради подано законопроект, який передбачає внесення змін до Податкового кодексу України з метою надання податкових пільг одній із Церков¹³; створено прецедент внесення до Парламенту України внутрішньоцерковного документа з метою затвердження його Законом України. Нарешті, ліквідовано передбачений чинним законодавством державний орган у справах релігій (Держкомнацрелігій).

Усе це, в поєднанні з численними повідомленнями про порушення чинного законодавства в частині невтручання державних органів влади у внутрішні справи Церкви та про преференції влади одній із українських Церков, дає підстави припускати, що в Україні де-факто формується нова модель державно-конфесійних відносин, в якій не буде місця однаково ставленню держави до всіх українських Церков і релігійних організацій¹⁴.

Ініціатива нової редакції Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Указом Президента “Про План заходів із виконання обов’язків та зобов’язань України, що впливають з її членства в Раді Європи” №24 від 12 січня 2011р. Міністерству культури (якому раніше передані функції реалізації державної політики у сфері релігій) доручено до 1 лютого 2011р. внести до Кабінету Міністрів проект нової редакції Закону “Про свободу совісті та релігійні організації” для наступного його подання до Верховної Ради України¹⁵.

Ідеться про доопрацювання проекту нової редакції Закону, підготовленого в листопаді 2010р. Держкомнацрелігій на основі тексту, розробленого Міжвідомчою робочою групою при Міністерстві юстиції України. Найбільших змін, порівняно з

⁹ Концепція “Руського світу” у викладі Патріарха Московського і всієї Русі на III Асамблеї “Русский мир” (3 листопада 2009р.) – це фактично геополітична доктрина створення єдиного цивілізаційного (православного) простору, ядром якого мають бути Росія, Україна та Білорусь, з метою зміцнення позицій РПЦ в діалозі зі світовим православ’ям та/або позицій Російської Федерації у протистоянні глобалізованому світу (Заходу). Саме в цьому контексті Міністр закордонних справ РФ С.Лавров відкрито заявив: “Ми узгодили з нашими колегами з Російської православної церкви плани подальшого нарощування нашого співробітництва в інтересах зміцнення позицій та авторитету Росії на світовій арені”. Див.: Лавров: Сотрудничество МИД и РПЦ развивается “по нарастающей”. – 24 января 2011г., <http://www.rian.ru/religion/20110124/325672605.html>

¹⁰ Див., наприклад аналітичний огляд: Натаров О. Визит Патриарха Московского и всея Руси Кирилла в Украину 20-28 июля 2010г. в отзывах СМИ, экспертов и политологов. –

¹¹ Див., наприклад: Скромна інавгурація Януковича: він відвідає Києво-Печерську лавру і футбольний матч. – Агентство [Newsru.ua/ukraine](http://www.newsru.ua/ukraine), 20 лютого 2010р., <http://www.newsru.ua/ukraine>; Герман: У плани Януковича не входить похід до синагоги. – <http://finpost.info>, 6 грудня 2010р.; Віктор Янукович не висказував церковних переференцій – глава ліквідованого Госкомнацрелігій. Див.: Релігійно-інформаційна служба України, risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/33920/

¹² Повідомлення прес-служби Президента України Віктора Януковича від 7 січня 2011р., <http://www.president.gov.ua>

¹³ Подано також законопроекти “Про повернення культових будівель релігійним організаціям” та “Про повернення культового майна релігійним організаціям”.

¹⁴ “...Висновок очевидний: на наших очах твориться державна Церква, і є підозра, що без згоди самої Церкви”. Див.: Филипович Л. Влада і Церква: Кінець непочатого діалогу? – Релігійно-інформаційна служба України, 19 грудня 2010р., risu.org.ua

¹⁵ Протягом останніх п’яти років зазначений указ – четвертий. Аналогічні доручення містилися в однойменному Указі Президента В.Ющенка № 39 від 20 січня 2006р., надалі в указах 2009-2010рр. стосовно Річних національних програм з підготовки України до членства в НАТО.

чинним Законом, зазнав порядок набуття релігійними організаціями статусу юридичної особи та перелік підстав для припинення діяльності релігійних організацій у судовому порядку.

4 листопада 2010р. учасники засідання Всеукраїнської ради церков, розглянувши проект нової редакції Закону, висловили позицію, згідно з якою “таке важливе питання, як оновлення законодавства про свободу совісті не повинне розглядатися поспіхом та в умовах трансформації політичного устрою і закликали представників влади не поспішати змінювати чинний Закон”.

Раніше Всеукраїнська рада церков неодноразово викладала своє бачення послідовності кроків щодо змін чинного законодавства про свободу совісті та релігійні організації, яке полягає в тому, що змінам мусить передувати прийняття Верховною Радою України Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, якою передбачено запровадження партнерських відносин між державою і Церквою і яка має стати основою змін зазначеного законодавства. У зв’язку з цим, Всеукраїнська рада церков зверталася до вищих органів влади з пропозицією прийняти зазначену Концепцію¹⁶. Доречно зауважити, що згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів №1228 від 14 червня 2010р., розробка нової редакції Закону також передбачалася лише “після прийняття Концепції державно-конфесійних відносин в Україні”¹⁷.

23 січня 2011р. Архієрейський Собор УПЦ-КП постановив висловити незгоду як з пропонуваними змінами до Закону, так і з поспішним його прийняттям без урахування позицій конфесій. У відповідному Зверненні до Президента, Прем’єр-міністра та Голови Верховної Ради України йдеться про те, що внесення до Закону принципових змін, особливо в частині реєстрації релігійних організацій і набуття ними статусу юридичних осіб, “порушить хитке міжконфесійне порозуміння, відновити яке буде дуже складно”.

Тому у Зверненні міститься заклики до керівництва держави відкласти розробку і прийняття нової редакції

Закону до часу, коли пропонувані зміни знайдуть консенсусну підтримку Всеукраїнської ради церков¹⁸. Відповіді на Звернення на цей час немає.

Таким чином, підготовка до прийняття нової редакції базового Закону про свободу совісті та релігійні організації не передбачає обговорення проекту нової редакції з релігійною спільнотою і не бере до уваги позиції Всеукраїнської ради церков та її окремих учасників стосовно того, що змінам законодавства про свободу совісті має передувати прийняття Концепції державно-конфесійних відносин в Україні¹⁹.

Проект Декларації Верховної Ради України “Про гідність, свободу і права людини”. У серпні 2010р. до Верховної Ради внесено проект Декларації Верховної Ради України “Про гідність, свободу і права людини”²⁰.

Декларація, як сказано в Пояснювальній записці до проекту, покликана “втїлити “Основи Руської Православної Церкви про достоїнство, свободу і права людини”²¹”.

Таким чином, здійснена безпрецедентна спроба імплементувати в національне законодавство світської держави, якою є Україна, внутрішній документ однієї із церков, що діють на її території. Примітно, що ані РПЦ, ані депутати Державної Думи РФ не вдалися до спроб імплементування “Основ...” в законодавство Російської Федерації.

Серед іншого, Декларація містить, зокрема, наступне положення: “Суспільство має право вільно визначати зміст та обсяг взаємодії держави з різними релігійними громадами, залежно від їх чисельності, традиційності для країни або регіону, внеску в історію і культуру і від громадянської позиції”. Отже, з прийняття Декларації Законом фактично утверджується можливість побудови в Україні ієрархії, ранжування церков і релігійних організацій. Той факт, що прийняття Декларації спрямоване саме на таку перспективу, підтвердив один із авторів проекту²². Доречно також зазначити, що серед ініціатив ідеологів

¹⁶ 16 жовтня 2009р. – з проханням вилучити з планів законотворчої роботи на 2009р. вимогу розробки нової редакції Закону; у Зверненні зазначалося: “для церков і релігійних організацій України актуальним залишається питання розробки і прийняття в якості законодавчого акту проекту Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, розробленого робочою групою за участі конфесій...”. Див.: Всеукраїнський Совет Церквей і релігійно-конфесійних організацій представив свій путь законодавчих змін у сфері свободи совісті. – Інститут релігійної свободи, 16 жовтня 2009р., www.irs.in.ua

¹⁷ 8 листопада 2010р. – Звернення на захист свободи віросповідань до Президента України та голови Держкомнацрелігій з проханням зняти з контролю виконання доручення Президента, яким до 1 грудня 2010р. Уряду доручено внести до Парламенту проект нової редакції Закону про свободу совісті та релігійні організації. “Вважаємо актуальним і важливим більш предметно продовжити роботу над... проектом Закону “Україні “Про Концепцію державно-конфесійних відносин в Україні”. Див.: Всеукраїнська Рада церков заклала Президента та Уряд не поспішати зі зміною чинного Закону про свободу совісті. – Релігія в Україні, 8 листопада 2010р., <http://www.religion.in.ua>

¹⁸ Слід зауважити, що на цей час існують два проекти концепції – розроблений у 2004р. за ініціативою учасників постійно діючого Круглого столу “Релігія і влада в Україні” та підтриманий Всеукраїнською радою церков; а також – розроблений Держкомнацрелігій і запропонований до обговорення у квітні 2010р.

¹⁹ Також УПЦ-КП вкотре “закликає Президента України Віктора Януковича та інших представників влади до конструктивного діалогу”. Див.: Київський Патріархат закликає керівництво держави не порушувати міжконфесійний мир через прагнення змінити законодавство. – 24 січня 2011р., www.civica.org

²⁰ 28 січня з’явилася Заява партії “Батьківщина”, в якій, зокрема йдеться: “Принагідно партія “Батьківщина” виступає проти проекту Закону “Про свободу совісті та релігійні організації” (нова редакція), який готується в надрах Кабінету міністрів України. На думку багатьох конфесій, зміна закону “Про свободу совісті” матиме дискримінаційний характер, потягне за собою негативні наслідки – зруйнує принцип рівного ставлення з боку держави до всіх конфесій, загострить міжконфесійні відносини партія виступає проти проекту нової редакції Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”, оскільки, на думку багатьох конфесій, зміна чинного законодавства матиме дискримінаційний характер, зруйнує принцип рівного ставлення держави до всіх конфесій, загострить міжконфесійні відносини”. Релігійно-інформаційна служба України, 28 січня 2011р., risu.org.ua

²¹ Реєстр. №7055 від 27 серпня 2010р., Див.: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38408 автори проекту: В.Колесніченко – Народний депутат України, Р.Бортнік – голова ВГО “Правозахисна організація “Спільна мета””. В.Колесніченко є також головою Всеукраїнської Координаційної ради російських співвітчизників (обраний на Всеукраїнській конференції російських співвітчизників, що відбулася 27-28 листопада 2010р.), головою Ради правозахисного громадського руху “Російськомовна Україна”.

²² Пояснювальна записка до проекту Декларації Верховної Ради України “Про гідність, свободу і права людини”, с.2.

²³ “Раді Свобода запитувало у пана Колесніченка, чи не означає це, що буде вибудована певна ієрархія тих конфесій, які у нас є? Він сказав: так, так і має бути”. Див.: Права людини за “декларацією” регіонала Колесніченка. – Раді Свобода, 3 вересня 2010р., <http://www.radiosvoboda.org> Доречно додати, що із закликом підтримати законопроект “Про Декларацію...” до народних депутатів звернувся представник УПЦ у Верховній Раді. Див.: Архієпископ УПЦ закликав депутатів переглянути розуміння прав людини, виходячи з концепції РПЦ. – Релігійно-інформаційна служба України, risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/33920/

²⁴ Глави конфесій України закликали владу до конструктивного діалогу. – Релігія в Україні, 9 листопада, <http://www.religion.in.ua>

“Руського світу” в його церковній версії – внесення до національних законодавств країн СНД положення про особливу роль традиційної церкви.

Із зверненням до народних депутатів виступив представник УПЦ у Верховній Раді та закликав підтримати законопроект “Про Декларацію...”.

4 листопада 2010р. учасники засідання Всеукраїнської ради церков розглянули проект Закону “Про Декларацію...” і не підтримали його – з огляду “на вузько конфесійний характер документа та його протиріччя з міжнародними документами у сфері прав людини”²³.

Ліквідація державного органу у справах релігій. 9 грудня 2010р. в межах першого етапу адміністративної реформи ліквідовано Державний комітет у справах національностей та релігій (Держкомнацрелігій)²⁴. Його функції з реалізації державної політики у сфері релігії передано Міністерству культури, а з питань реєстрації релігійних організацій – Державній реєстраційній службі.

Таке рішення релігійною спільнотою країни оцінюється неоднозначно, однак переважно – негативно.

По-перше, ліквідація відбулася, як зазначалося вище, без жодних попередніх консультацій з представниками релігійної спільноти і громадськості загалом, а також – на порушення чинного Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”, який передбачає наявність такого органу.

По-друге, представники більшості церков і релігійних організацій переконані, що в ситуації багатоконфесійності суспільства наявність певного “посередника” як у міжконфесійних відносинах, так і в стосунках церков і релігійних організацій з державою є доцільною. Усунення такого “посередника” уможливує ситуацію, за якої “влада сама буде обирати суб’єкта партнерських відносин в царині релігії”, причому “більшість конфесій тим самим... буде позбавлена доступу до влади”²⁶.

По-третє, висловлюються припущення, що цей крок зроблено з метою наближення до російської

моделі державно-церковних відносин, “де державні преференції має лише одна структура-фаворит – Російська православна церква”²⁶.

Практика дотримання чинного законодавства: тиск і преференції. Протягом 2010р. зростав потік повідомлень про випадки “прямого і непрямого” втручання державних органів виконавчої влади і правоохоронних органів у життя і внутрішні справи релігійних організацій, насамперед УПЦ-КП, її вірних і громад²⁷. На кінець року були поширені заяви про досить масову і планомірну кампанію, яку проводять представники (або їх примушують проводити²⁸) державної виконавчої влади з метою схилити священнослужителів УПЦ-КП до переходу (разом із громадами і храмами) до юрисдикції УПЦ. Водночас, фіксувалися випадки, коли для забезпечення такого переходу застосовувалася сила або методи, що межували з шахрайством²⁹. Згадана кампанія мала призвести до ліквідації УПЦ-КП.

З іншого боку, повідомлялося про преференції, які в різних формах надаються одній із Церков – УПЦ, крім названих раніше (наприклад, фінансова підтримка будівництва Свято-Воскресенського кафедрального собору, рішення про яку Київська міськрада прийняла 6 грудня 2010р.³⁰, а вже 9 грудня 2010р. до Верховної Ради подано законопроект про внесення змін до Податкового кодексу України з метою запровадження пільг для пожертвувань, оплати товарів і послуг, пов’язаних з цим будівництвом; наміри будівництва на місці Десятинної церкви в Києві храму УПЦ тощо).

Враховуючи, що вже були спроби ліквідації УПЦ-КП, та з огляду на наполегливе поширення церковними та навколо церковними діячами РПЦ пропозицій застосування до міжправославного розколу в Україні “болгарського варіанту”, заяви Предстоятеля, священнослужителів і вірних УПЦ-КП не можна залишати поза увагою³¹.

З іншого боку, надання владою преференцій УПЦ, виведення її де-факто на рівень “державної церкви” у поєднанні з активним залученням до побудови

²⁴ Указ Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” №1085 від 9 грудня 2010р.

²⁵ Про це зокрема йшлося на Круглому столі “Діалог між владою і конфесіями в контексті європейської системи цінностей” (20 грудня 2010р., Київ). Учасники Круглого столу прийняли Резолюцію, в якій закликають владу зберегти державний орган у справах релігій, існування якого визначено чинним законодавством.

²⁶ Див.: В очікуванні церковної капитуляції Віктора Януковича. – www.religion.in.ua; Саган О. В Україні дублюють російську модель державно-конфесійних відносин з одною Церквою у фаворі. – Релігійно-інформаційна служба України, risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/33920/

²⁷ Так, про випадки “прямого і непрямого втручання представників влади в життя релігійних організацій Київського Патріархату” йдеться в листі Священного Синоду УПЦ-КП від 13 грудня 2010р., Зверненні учасників молитовного стояння до голови Київської ОДА від 28 грудня 2010р., Заяві для ЗМІ Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета від 30 грудня 2010р., Заяві Вінницької єпархії від 11 січня 2011р., заявах і зверненнях Донецької єпархії (грудень 2010-січень 2011р.) та ін.

²⁸ Див. заяви Львівської і Тернопільської міських рад.

²⁹ Див.: Учасники молитовного стояння вимагають від чиновників скасувати все розпорядження стосовно мошеницьких реєстрацій общин УПЦ КП як общин в юрисдикції УПЦ (МП); В УПЦ-КП заявляють про рейдерських атак на їх приходи на Донеччині со сторони УПЦ (МП). – Релігійно-інформаційна служба України, risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/33920/ Інтерв’ю голови Інформаційного управління УПЦ-КП єпископа Євстратія (Зорі) газеті “Просвіта”. Див.: Для влади серед рівних церков Московська найрівніша. – <http://silver.com.ua>; Власть призвали не займатися “церковним рейдерством”. – Ліга-Новости, 19 января 2011г., <http://news.liga.net>

³⁰ Йдеться про 11 млн. грн. Повідомлялося, що під час засідання міськради депутати внесли пропозицію про поділ цієї суми навпіл і виділення 5,5 млн. грн. на добудову кафедрального собору УГКЦ, будівництво якого триває вже не один рік. Пропозиція була відхилена.

³¹ За час існування УПЦ-КП було дві спроби скасувати реєстрацію Патріархату шляхом внесення відповідних протестів Генеральної прокуратури: в 1993р. (Генеральний прокурор В.Шишкін) та у 2002р. (Генеральний прокурор М.Потебенко).

“Болгарський варіант” глава Асоціації православних експертів К.Фролов трактує так: “У Болгарії в 90-х роках існував церковний розкол. Але, коли в результаті виборів до влади в Болгарії на пост прем’єр-міністра прийшов представник царської сім’ї Симеон Саксен-Кобург-Готський, він просто повернув канонічній церкві всі захоплені в неї розкольниками храми”. Див.: Кирилл Фролов: “Українці і русские: мы принадлежим к одной поместной Матери-Церкви”. – Донецький краєц плюс, 20 января 2011г., <http://www.donkr.dn.ua/index.php/home/2414--l-r>. Саме такий варіант, за повідомленнями, пропонували Патріарху Кирилу застосувати до УПЦ-КП і представники Одеської єпархії УПЦ. Див.: В очікуванні церковної капитуляції Віктора Януковича. – Релігія в Україні, www.religion.in.ua

церковної версії “Руського світу” таїть у собі ризики для самої Церкви: від перебирання на себе в очах українського суспільства частки відповідальності за всю політику нинішньої влади до втрати самоврядності, отриманої на підставі Грамоти Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II у 1990р.³²

3. Участь Церкви в офіційних державних заходах національного рівня

Практика запрошення представників усіх конфесій України (зокрема, представлених у Всеукраїнській раді церков) була започаткована наприкінці 1990-х років. Така практика в умовах України свідчила,

- з одного боку, про усунення напруженості в міжконфесійних відносинах, характерної для початку і середини 1990-х,
- з іншого – про визнання державою багатоконфесійності країни та вияв дійсно рівного, однакового ставлення влади до всіх конфесій, церков і релігійних організацій³³.

З часом практика участі церков і релігійних організацій, набула усталеного характеру. Винятки склали лише випадки, коли та чи інша релігійна організація відмовлялася від участі із власних міркувань.

Однією із перших церемоній за участі представників усіх конфесій стала інаугурація

Л.Кучми на другий президентський термін у 1999р. Присутність священнослужителів на церемонії слугувала символічним благословенням новообраного Президента.

У 2002р. видано Указ Президента України про державний протокол і церемоніал, яким встановлювалося, що серед заходів інаугурації має бути церемонія благословення новообраного президента главами церков і релігійних організацій в Софії Київській³⁴. Така церемонія відбулася під час інаугурації Президента В.Ющенка у 2005р.

Однак, під час інаугурації В.Януковича усталена практика, як і чинний Указ Президента України, були порушені³⁵. В день інаугурації, 25 лютого 2010р. до Києва прибув Патріарх Московський і всієї Русі, який взяв участь у подячному молебні з нагоди інаугурації В.Януковича, яка відбулася в Києво-Печерській Лаврі за присутності лише священнослужителів УПЦ.

Зміна традицій та ігнорування інших Церков і релігійних організацій були негативно сприйняті не лише релігійною спільнотою цих Церков і релігійних організацій, але й окремими політичними силами і громадськістю³⁶.

³² Доречно зауважити, що на цей час РПЦ розглядає питання повернення повного контролю над православ'ям в Україні (над УПЦ) шляхом створення патріаршого подвір'я в Києві і додавання до титулу Патріарха Московського слів “і патріарха Київського”.

³³ Представників конфесій запрошували до участі в державних церемоніях з приводу національних свят (День незалежності) або відзначення певних подій (річниця Чорнобильської трагедії, вшанування пам'яті жертв Голодомору і т.ін.). Про повагу до різних конфесій і визнання прав їх послідовників свідчила також практика трансляції Національним телебаченням служб і проповідей глав різних Церков, зокрема Івана Павла II під час його візиту до України у червні 2001р.

³⁴ “До плану заходів у зв'язку з інаугурацією Президента України включаються: ...церемонія благословення Президента України настоятелями церков і керівниками релігійних конфесій України у Софіївському соборі Національного заповідника “Софія Київська””. – Указ Президента України “Про державний Протокол та Церемоніал України” №746 від 22 серпня 2002р.

³⁵ Докладно див., наприклад: Участь глав українських церков у заходах з інаугурації новообраного президента України була запланована у нестандартній формі. – Інститут релігійної свободи, 1 березня 2010р., <http://www.irs.in.ua>

³⁶ Див.: УПЦ КП: Янукович, запросивши Кирила, проявив неповагу до українських конфесій. – Кореспондент, <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1049898>. Заяви зробили партія “За Україну”, УНП.

³⁷ “...Очевидно, що в період президентства Віктора Януковича єдиною канонічною православною церквою і своїм релігійним соратником в Україні влада визнаватиме лише УПЦ”. Див.: Рибаченко В. Ситуація напередодні інаугурації або Ю.Я, кінець алфавіту... – Час і Події, 24 лютого 2010р., <http://www.chasipodii.net>

³⁸ Докладний опис результатів дослідження наведено в Розділі 2 цієї доповіді.

³⁹ Під час наради тодішній Віце-прем'єр-міністр з гуманітарних питань В.Семиноженко заявив: “Україна – полі конфесійна, полікультурна держава. Обирати свою Церкву – це свобода кожної людини. Шанувати свободу громадянського вибору – це обов'язок влади, уряду”. Див.: Віце-прем'єр Володимир Семиноженко: “Жодна посадова особа не має права вирішувати, яка Церква є правильною і гідною”. – Релігія в Україні, 30 березня 2010р.,

⁴⁰ Негативного забарвлення ситуації додає той факт, що з 2010р. Національне (державне) телебачення транслює переважно (якщо не винятково) лише ті богослужіння, на яких присутній Президент, або подає інформацію винятково про обряди, які проводить Предстоятель лише тієї Церкви, яку визнає Президент (наприклад, сюжети про Водохрещу в січні 2011р.).

Уже тоді оглядачі прогнозували, що під час президентства В.Януковича не лише він, але й влада загалом надаватимуть перевагу лише одній Церкві – УПЦ³⁷.

Протягом 2010р. всі офіційні заходи, у яких раніше брали участь представники всіх конфесій, проводилися за участю лише представників УПЦ (День незалежності, вшанування жертв Голодомору 27 листопада 2010р.).

4. Відвідування державними особами служб (зібрань) під час найбільших релігійних свят

До практики публічних відвідувань першими особами держави – саме в їх офіційному статусі – релігійних служб (зібрань) можна ставитися по-різному. Зокрема, 40% громадян України до публічної демонстрації українськими державними діячами релігійної поведінки ставляться негативно, і лише 21% – позитивно (врізка “Громадська думка”).

Громадська думка. Під час соціологічного опитування в листопаді 2010р. респондентам ставилося питання: “Деякі державні діячі України публічно, в т.ч. у присутності ЗМІ демонструють релігійну поведінку. Як Ви до цього ставитесь?”. Позитивне ставлення засвідчили 20,9% опитаних; негативне – 39,5%; байдуже – 34%. Не змогли визначитися з відповіддю 6% респондентів³⁸. Примітно, що серед віруючих позитивне ставлення засвідчили лише 26% – проти 37% тих, хто ставиться до таких демонстрацій негативно.

Проте, в умовах України такі відвідування, як і практика запрошень представників конфесій до участі в офіційних заходах національного рівня, слугували певним свідоцтвом визнання владою багатоконфесійності країни та виявом її однакового ставлення до всіх конфесій, церков і релігійних організацій. До 2010р. перші особи держави, навіть за умови публічного виявлення власної належності до певної конфесії і Церкви, намагалися під час великих релігійних свят відвідати служіння, що проводилися або у храмах, належних до різних Церков, або за різними календарями.

Відповідно до усталеної традиції, перед Великодніми святами на урядовій нараді 29 березня 2010р. обговорювалося питання про присутність представників Уряду у храмах найчисельніших християнських конфесій, під час якого тодішній Віце-прем'єр-міністр з гуманітарних питань висловився за забезпечення такої присутності, оскільки “шанувати свободу громадянського вибору – це обов'язок влади, уряду”³⁹. Однак, на Великодніх служіннях перші особи держави – Президент, Голова Верховної Ради і Прем'єр-міністр України були присутні лише на Всеношній у храмі УПЦ⁴⁰.

6 квітня 2010р., після святкування Великодня, партія “За Україну!” зробила Заяву, в якій йшлося про те, що “Янукович та його оточення з першого дня перебування при владі демонструють цілковиту підтримку єдиній церковній інституції – Українській православній церкві...”⁴¹.

Негативно було сприйняте громадськістю Різдвяне вітання Президента, в якому згадувалися вірні лише однієї конфесії і були проігноровані вірні іншої, які так само святкують Різдво за григоріанським календарем⁴². Це було сприйнято експертами як фактично офіційне визнання пріоритетності православ'я Главою держави⁴³.

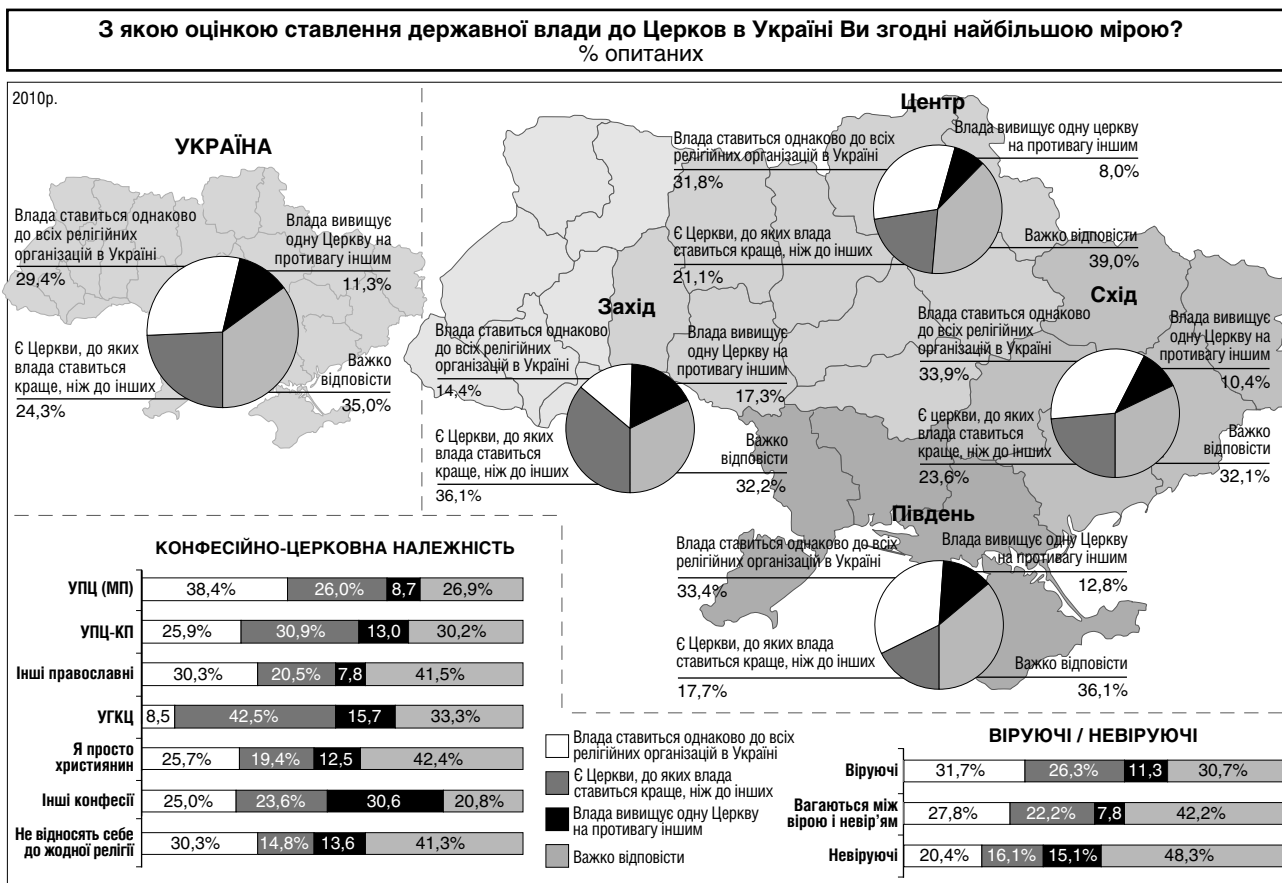
17 січня 2011р. 50 народних депутатів України від двох опозиційних фракцій звернулися до Президента з вимогою припинити дискримінацію українських церков з боку влади⁴⁴. Автори Звернення закликали Президента до налагодження державно-церковного діалогу, зокрема через проведення особистих зустрічей з представниками Всеукраїнської ради церков, предстоятелями УПЦ-КП, УГКЦ, УАПЦ та главами інших релігійних організацій, що діють в Україні.

5. Громадська думка про ставлення державної влади до Церков в Україні

Особливості ставлення нинішньої влади до українських Церков помічені суспільством. Як видно з діаграми “З якою оцінкою ставлення державної влади до Церков в Україні Ви згодні найбільшою мірою?”, лише 29% громадян погодилися з тезою “влада ставиться однаково до всіх релігійних організацій в Україні”. Майже 34% відзначили інші позиції: “є Церкви, до яких влада ставиться краще, ніж до інших” (24%) і “влада вивисує одну Церкву на противагу іншим” (11%). 35% опитаних не змогли визначитися.

Зазначені оцінки мають виразну конфесійну специфіку. Так, найбільша частка згодних з першою тезою – серед опитаних, які віднесли себе до вірних УПЦ – 38%. Відповідно, серед них найменшою (35%) є частка тих, хто погодився з тезами про неоднакове ставлення та вивиснення однієї Церкви на противагу іншим.

Натомість серед вірних УГКЦ першу тезу підтримали лише 9%, вірних УПЦ-КП – 26%, серед “представників інших конфесій” – 25%⁴⁵, а тези про

⁴¹ Януковича впливали на церковній нетолерантності. – Українська правда, 6 квітня 2010р., <http://pravda.com.ua>

⁴² “І тільки наша православна віра, і наша Церква допомагали усім, усьому Українському народові пройти через іспити”... Див.: Після святкової літургії у Свято-Успенській Почаївській Лаврі Віктор Янукович привітав вірян із Різдвом Христовим. – Прес-служба Президента України Віктора Януковича, 7 січня 2011р.,

⁴³ Див., наприклад: Лукомська І. Чи варто критикувати дії президента в державно-конфесійній сфері? – Українська правда, 19 січня 2011р., <http://pravda.com.ua>

⁴⁴ У Зверненні йдеться: “Ми, народні депутати України, глибоко стурбовані підтримкою Вами як Главою Української держави, а також очолюваною Вами владою в цілому, лише однієї релігійної організації – Української Православної Церкви в підпорядкуванні Московського Патріархату. При цьому, всупереч нормам Конституції та Законів України, інші релігійні організації, що об'єднують мільйони українців, зазнають демонстративної зневаги та дискримінації з боку влади”. Див.: Народні депутати вимагають від Президента припинити політику дискримінації українських церков. – Релігійно-інформаційна служба України, 17 січня 2011р., <http://risu.org.ua>

⁴⁵ Через невелику чисельність у загальній вибірці респондентів (загалом 77 осіб), які віднесли себе до римо-католицизму, протестантизму та нехристиянських релігій, вони об'єднані у групу “представники інших конфесій”.

неоднакове ставлення та вивищення однієї Церкви на противагу іншим серед вірних УГКЦ відзначили 58%, УПЦ-КП – 44%, серед “представників інших конфесій” – 54%.

Конфесійна специфіка оцінок визначає також їх регіональний характер: так, у Центрі, на Півдні і Сході країни, де переважно зосереджені громади УПЦ, першу тезу підтримали 33-34% опитаних; на Заході – лише 14%. Відповідно, тези про неоднакове ставлення та вивищення однієї Церкви на противагу іншим підтримали від 29% жителів Центру до 34% – Сходу, а на Заході відповідний показник становить 53%.

Таким чином, суспільство схиляється до думки про те, що нинішня влада не однаково ставиться до різних церков і релігійних організацій України. Прояви неоднакового ставлення більшою мірою відзначають громадяни, які не належать до вірних УПЦ. Продовження практики вирізнення владою однієї Церкви на противагу іншій таїть у собі ризики загострення міжконфесійних, а за тим – міжрегіональних протистоянь.

Примітними в цьому контексті є слова Глави УГКЦ Любомира Гузара: “...Тепер є дуже виразне, незважаючи на всі офіційні заперечення, ставлення одної церкви перед усіма іншими, надаючи їй певні привілеї, – це починає створювати напруження... Нам залежить на тому, щоби запобігти напрузі і непорозумінням у народі. Це наша основна ціль, ніхто не шукає для себе якихось особливих привілеїв. Але якщо хтось починає щось шукати, а влада починає сприяти цьому, – ми вважаємо, що це є небезпечно для внутрішнього миру в народі”⁴⁶.

ВИСНОВКИ

Стислий огляд практики державно-конфесійних відносин протягом останнього року свідчить, що їх головними характеристиками є:

- обмеження державно-конфесійного діалогу однією Церквою і фактичне його припинення з рештою релігійної спільноти країни;
- відкрите надання переваги одній із Церков, ігнорування всіх інших церков і релігійних

організацій країни, а також – їх повноважного представницького органу – Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій України;

- зростання впливу на міжконфесійну ситуацію в Україні Московського Патріархату та Патріарха Московського і всієї Русі особисто.

Є підстави для припущення, що саме ці характеристики можуть бути покладені в основу моделі державно-конфесійних відносин, що може бути запроваджена шляхом, зокрема змін чинного законодавства про свободу совісті та релігійні організації. Наслідки такого кроку можуть бути наступними.

Вибіркова підтримка владою однієї із Церков може негативно вплинути на її моральний авторитет в очах суспільства і знизити рівень його довіри до Церкви як інституту загалом.

Преференції, що де-факто надаються одній із Церков України, можуть завести порушення міжконфесійного балансу, породити припущення про запровадження “державної релігії” і недовіру як між керівниками, так і між вірними і прихильниками релігійних організацій.

Це, своєю чергою може спричинити поляризацію православного середовища, яка виявляється вже зараз за рахунок церковного самовизначення “просто православних”, які, ймовірно, свідомо дистанціювалися від усіх трьох деномінацій, не бажаючи визначатися не стільки в церковних, скільки в політичних і національних параметрах. З огляду на регіональний характер православних Церков України, зазначена поляризація може призвести до нового витка міжконфесійного та міжрегіонального протистояння.

Може відбутися політизація релігії, що призведе до втрати нею її сенсу і здатності об’єднувати суспільство на засадах тільки її притаманних цінностей. Замість чинника об’єднання, миру і злагоди, вона може перетворитися на засіб політичної боротьби, що в умовах України загрожуватиме її цілісності та її майбутньому як суверенної держави.

⁴⁶ Див.: Кардинал Гузар: любов влади зашкодить УПЦ (МП). – 3 інтерв’ю Українській службі Бі-Бі-Сі 18 січня 2011р., www.galinfo.com.ua

МЕМОРАНДУМ ХРИСТИЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ ПРО НЕСПРИЙНЯТТЯ СИЛОВИХ ДІЙ У МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМВІДНОСИНАХ

Прийнятий 21 липня 1997р. у присутності Президента України Л.Кучми з ініціативи глав і представників конфесій - учасників постійно діючого Круглого столу "Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин". Меморандум є відкритим для підписання іншими церквами та релігійними організаціями України.

Ми, представники християнських конфесій України, які тривалий час співпрацюють у питаннях вдосконалення церковно-державних взаємовідносин,

- щиро сповідуючи християнські принципи миру, злагоди, братерської любові, маючи в серці заповіт Євангелія "якщо можливо, будьте в мирі з усіма" (Римл. 12, 18);
- усвідомлюючи складність сучасної церковно-релігійної ситуації в Україні та визнаючи, що протистояння між окремими християнськими конфесіями сягає іноді форм відкритого конфлікту із застосуванням сили;
- заперечуючи прагнення будь-яких сил використати міжконфесійні негаразди у своїх політичних або матеріальних інтересах;
- відстоюючи право Церкви на самостійне і вільне вирішення внутрішніх проблем;
- усвідомлюючи силу впливу Церкви на уми і серця людей, маючи певність, що злагода між конфесіями є злагодою в суспільстві, і прагнучи суспільного спокою в Україні;
- маючи на меті зустріти світлий ювілей Господа нашого Ісуса Христа у згоді, мирі, благодаті та Божому благословінні, проголошуємо наше тверде і одностайне рішення;
- не припускати використання будь-яких силових дій у вирішенні та врегулюванні міжконфесійних проблем, особливо таких, що стосуються церковного майна;
- вирішувати всі спірні питання виключно шляхом переговорів відповідно до законів держави та по-християнськи на основі взаємоповаги і терпимості;

- не звертатися до влади з метою здійснення незаконного тиску на іншу релігійну громаду чи Церкву.

Вважаємо абсолютно неприпустимими насильницькі захоплення храмів і заявляємо, що не може зватися християнином той, хто піднімає руку на священнослужителів і вірних інших конфесій, прикриваючись іменем Божим або державними інтересами.

Не допускати висловлювань, особливо в засобах масової інформації, в дусі ворожнечі, національної і конфесійної нетерпимості, будемо утримуватися від образливих і зневажливих заяв.

Сподіваємося також, що органи влади виконуватимуть свій конституційний обов'язок і забезпечать для всіх релігійних організацій рівноправність та дотримання законів і виконання судових рішень.

Щиро переконані, що ця наша спільна воля – є воля християн України, і закликаємо усіх вірних християнських церков України; не шукаймо ворога серед братів своїх, пам'ятаймо, що Христос не мав ворогів, а прийшов у світ, несучи світло й мир. Ми приходимо у світ цей, щоб здійснити заповіді Його і творити добрі справи, а не сіяти розбрат і ворожнечу. Будьмо вищі за суєтність земних політичних пристрастей, бо гріхом є образа, приниження братів і сестер, що сповідують віру в єдиного Господа нашого Ісуса Христа, живуть на нашій спільній рідній українській землі і працюють заради нашого спільного блага. Тож ні словом, ні дією не образимо ніколи братів і сестер наших.

Щиро впевнені, що наш рішучий крок до миру і злагоди знайде розуміння в усьому суспільстві, стане ще одним виявом миролюбства та високої духовності українського народу.

Хай благодать Божа, прощення і порозуміння будуть з нами назавжди.

Меморандум підписали:

митрополит Київський і всієї України **Володимир** (Українська православна церква);
патріарх Київський і всієї Руси-України **Філарет** (Українська православна церква - Київський патріархат);
єпископ **Любомир Гузар** (Українська Греко-католицька церква);
патріарх Київський і всієї України **Димитрій**;
митрополит Львівський і Галицький **Петро** (Українська автокефальна православна церква);
єпископ **Маркіян Трофім'як** (Римо-Католицька церква);
Павло Хімінець (Українська уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня);
пастор **Вальтер Клінгер** (Німецька євангелічно-лютеранська церква в Україні);

Віталій Ткачук (Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів);

Микола Величко (Братство незалежних церков і місій євангельських християн-баптистів);

Анатолій Козачок (Всеукраїнський союз християн віри євангельської-п'ятидесятників);

Василь Райчинець (Союз вільних церков християн євангельської віри України);

єпископ **Натан Оганесян** (Вірменська апостольська церква);

єпископ **Людвіг Гулачі** (Закарпатська реформатська церква);

єпископ **Ярослав Шепелявець** (Українська лютеранська церква).

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Базовий Закон України “Про свободу совісті та діяльність релігійних організацій”, прийнятий у 1991р., має демократичний характер, у цілому відповідає нормам міжнародного права у сфері забезпечення права на свободу совісті та відіграв важливу роль у нормалізації державно-конфесійних відносин в Україні. Водночас, протягом часу, що минув від моменту прийняття Закону, у ставленні суспільства до релігії і Церкви, в церковно-релігійній ситуації, у міжконфесійних та державно-конфесійних відносинах, у розвитку українського суспільства загалом сталися значні зміни. Новий етап суспільного розвитку, пов’язаний із формуванням громадянського суспільства та правової держави в Україні потребує нових концептуальних засад державно-конфесійних відносин.

Актуальність Концепції зумовлена потребою удосконалення загальних засад реалізації права людини на свободу совісті та партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями) в Україні.

Концепція ґрунтується на Конституції України та міжнародних нормативно-правових актах з питань забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших актах міжнародного права, до яких приєдналася Україна і які є невід’ємною частиною цієї Концепції.

Концепція виходить з того, що принципи верховенства права та рівності громадян і їх об’єднань перед законом є основою усіх правовідносин в Україні у сфері забезпечення права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій). Концепція передбачає, що іноземні громадяни, особи без громадянства та біженці, які законно перебувають на території України, користуються правом на свободу совісті нарівні з громадянами України. Всі положення Концепції стосуються церков (релігійних організацій), що діють в Україні на законних підставах.

Прийняті на основі Концепції законодавчі та інші нормативно-правові акти повинні забезпечувати кожній людині повну свободу совісті, повноцінний правовий і соціальний статус церков (релігійних організацій) в умовах демократизації, становлення в Україні політичної нації, громадянського суспільства та правової держави. Завданням держави є забезпечення на всій території України уніфікованого застосування законів України та інших нормативно-правових актів, прийнятих згідно з цією Концепцією.

Невід’ємною частиною Концепції є додаток “Головні терміни і поняття”.

1. Загальні засади забезпечення права на свободу совісті та партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями)

1.1 Свобода совісті — невідчужуване право людини.

Свобода совісті — право людини, що гарантує недоторканність її совісті (сумління) в питанні ставлення до релігії, тобто право на свободу:

- ❖ мати (визнавати, дотримуватися) та змінювати релігійні переконання (віросповідання) за власним вибором або дотримуватися нерелігійних переконань;

- ❖ індивідуально або спільно з іншими сповідувати публічно або приватно свою релігію (віросповідання), брати участь у релігійній практиці, вільно поширювати свої релігійні або нерелігійні переконання.

Право на свободу совісті закріплене в Конституції України як право *на свободу світогляду і віросповідання* (стаття 35). У цій Концепції назване право визначається з урахуванням як зазначеного конституційного положення, так і визначень, що містяться в міжнародних нормативно-правових актах, зокрема в Загальній декларації прав людини (статті 18, 19).

Отже, поняття свободи совісті охоплює свободу віросповідання (право людини вільно визнавати, дотримуватися та змінювати віросповідання, брати участь у відповідній релігійній практиці) та свободу невизнання релігії (право людини мати та вільно поширювати нерелігійні переконання, не брати участь у жодній релігійній практиці). Концепція виходить з того, що поняття “свобода совісті”, “свобода совісті та віросповідання (релігії, віри, віровизнання)” є синонімічними.

Забезпечення права на свободу совісті передбачає і тягне за собою: *по-перше*, забезпечення рівності перед законом громадян, незалежно від їх ставлення до релігії; *по-друге*, забезпечення рівності перед законом об'єднань громадян за релігійною ознакою (церков, релігійних організацій).

Необхідною передумовою такого забезпечення є дотримання принципу невизнання жодної релігії (або нерелігійної форми переконань) у якості обов'язкової, жодної церкви (релігійної організації) — у якості державної. Це забезпечується через встановлення світського характеру держави та освіти, що надається державною школою, тобто через відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави та школи — від церкви (релігійних організацій). Названий принцип задекларований у Конституції України: “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова” (стаття 35).

1.2 Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави, школи від церкви (релігійних організацій) та встановлення партнерських взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями). В сучасній практиці державно-конфесійних відносин в Україні (як і в суспільній свідомості загалом) залишається звужене трактування принципу відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави. Цей принцип трактується фактично як заборона участі церкви (релігійних організацій) у суспільному житті, що випливало з ототожнення в тоталітарній державі держави і суспільства. Демократія усуває таке ототожнення.

Демократія передбачає і визнає співіснування держави і громадянського суспільства як відносно самостійних суспільних суб'єктів, кожен з яких має власні сфери діяльності та відповідальності. Україна проголосила себе демократичною, правовою державою (Конституція України, стаття 1).

З цієї точки зору, церква (релігійні організації) є одним з інститутів громадянського суспільства, що задовольняє певні (релігійні) суспільні потреби та діє в інтересах суспільства. **Отже, відокремлення церкви від держави жодним чином не означає відокремлення церкви від суспільства, заборону її участі в суспільному житті.** Навпаки, цей принцип звільняє церкву (релігійні організації) від її одержавлення, тотального контролю держави над її внутрішнім життям, внутрішніми приписами та релігійною практикою.

Відокремлення церкви від держави. Принцип відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави в його демократичному трактуванні означає взаємне невтручання цих двох суспільних інститутів у специфічні сфери діяльності один одного і жодним чином не передбачає витіснення релігії з життя суспільства. Цей принцип не означає заборону (неможливість) співпраці церкви (релігійних організацій) і держави; неможливості присутності церкви в державних структурах, включаючи освітні заклади;

неможливості фінансування державою суспільно корисних програм за ініціативою та/або участю церкви (релігійних організацій).

Водночас, взаємне невтручання означає взаємну повагу та визнання цими інститутами компетенції один одного у їх специфічних сферах, тому держава визнає існування внутрішніх приписів церкви (релігійних організацій) та враховує їх у своїй діяльності (зокрема, у випадку виконання військового обов'язку громадянами країни), а церква (релігійні організації) — визнає та дотримується законів держави, що регламентують її діяльність як особливого об'єднання громадян, а також не перешкоджає віруючим дотримуватися законів держави.

Відокремлення школи від церкви. Невизнання державою жодної релігії (або нерелігійної форми переконань) як обов'язкової передбачає світський (нейтральний стосовно як релігії, так і атеїзму) характер освіти, що її надає *державна школа*. Це означає, *по-перше*, заборону пропагування в будь-якій формі будь-якої релігії (або атеїзму) у навчально-виховному процесі державної школи з боку вчителів, педагогів та інших працівників державних освітніх закладів, опікунських і батьківських рад та будь-яких інших суб'єктів, дотичних до навчально-виховного процесу в державній школі; *по-друге*, невтручання церкви (релігійних організацій) в організацію навчально-виховного процесу, змістовне наповнення, методичне забезпечення навчальних планів і програм навчальних курсів; зауваження та пропозиції до організації, змістовного наповнення та методичного забезпечення навчально-виховного процесу церква (релігійні організації) може вносити до органів державної влади та органів місцевого самоврядування нарівні з іншими об'єднаннями громадян, організаціями та співпрацювати з органами освіти над запровадженням названих пропозицій.

Водночас, забезпечення права на свободу совісті передбачає право громадян на вільне отримання релігійної освіти та виховання, що означає, *по-перше*, що державна система освіти повинна забезпечувати можливість релігійного навчання учнів і студентів на добровільних (факультативних) засадах; *по-друге*, право церкви (релігійних організацій) на створення та утримання навчальних закладів, що надають релігійну освіту як професійну (релігійні (духовні) навчальні заклади) та загально-просвітницьку (конфесійні навчальні заклади).

Отже, відокремлення школи від церкви не повинне розглядатися як перешкода викладанню релігії у державних школах; діяльності богословських факультетів і кафедр у державних вищих навчальних закладах (насамперед, університетах); заснуванню релігійними організаціями загальноосвітніх та вищих навчальних закладів усіх рівнів.

1.3 Партнерські взаємовідносини держави і церкви (релігійних організацій) (партнерська модель державно-конфесійних відносин). Партнерські взаємовідносини держави і церкви (релігійних організацій) ґрунтуються на визнанні того, що обидва ці суспільні

інститути, будучи відокремленими та суверенними один від одного в питаннях, що належать до їх виняткової компетенції, діють в інтересах українського суспільства.

Спільною метою держави і церкви (релігійних організацій) є забезпечення права людини на свободу совісті, консолідація українського суспільства, збереження та примноження його традиційної релігійної культури, формування його ціннісних орієнтацій, розв'язання загальносуспільних проблем.

Для досягнення цієї мети держава і церква (релігійні організації):

- ❖ докладають зусиль до пошуку та встановлення балансу (узгодження, рівноваги) інтересів віруючих і невіруючих громадян та їх об'єднань за релігійною ознакою (релігійних організацій), досягнення взаєморозуміння та взаємної толерантності між ними, забезпечення міжконфесійної стабільності, запобігання виникненню та загостренню конфліктів на релігійній основі, протистоянню церков (релігійних організацій), у т.ч. в питаннях розподілу сфер їх впливу на території України; повернення їм націоналізованого в минулому майна релігійного призначення;

- ❖ припускають і визнають лише такі обмеження у сфері свободи совісті, які диктуються інтересами охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей, збереження традиційної релігійної культури суспільства, а також узгоджуються з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України;

- ❖ здійснюють спільні (частково або повністю фінансовані державою) програми в галузях: формування здорового способу життя; зміцнення інституту сім'ї, захисту дитинства; громадських робіт; соціальної інтеграції осіб з особливими потребами; ліквідації наслідків стихійних лих, екологічних та техногенних катастроф; охорони здоров'я; соціальної реабілітації осіб, які її потребують; охорони природної і культурної спадщини; культурно-просвітницької діяльності, пов'язаної із збереженням традиційної релігійної культури українського суспільства, захистом суспільної моралі від проникнення культу насильства, жорстокості, порнографії; освітньої діяльності, пов'язаної із забезпеченням можливості здобуття якісної освіти громадянами з бідних і нужденних прошарків суспільства;

- ❖ враховують особливості здійснення пастирського служіння церкви (релігійних організацій), зокрема, у військових формуваннях, уникаючи примусового поєднання військових ритуалів і релігійних обрядів, а також ототожнення пастирського служіння та виховної роботи у військових формуваннях.

Партнерські взаємовідносини, співробітництво держави і церкви (релігійних організацій) держава, церква та суспільство розглядають як дієвий засіб подолання упередженості, проявів релігійної нетолерантності, міжконфесійних незгод, недовіри між конфесіями, між державою і церквою, церквою і суспільством.

2. Права та обов'язки держави і церкви (релігійних організацій)

Партнерська модель взаємовідносин між державою і церквою (релігійними організаціями) реалізується через сукупність їх прав та обов'язків, яких вони набувають та які вони виконують в інтересах суспільства.

2.1 Права та обов'язки держави

Держава як система органів, через які народ України здійснює свою волю, **має право на:**

- ❖ встановлення адміністративних обмежень здійснення права на свободу совісті та діяльність церкви (релігійних організацій), які диктуються необхідністю захисту конституційного ладу, громадського порядку, суспільної моралі, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, збереження традиційної релігійної культури суспільства, а також узгоджуються з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України;

- ❖ встановлення правил реєстрації релігійних організацій;

- ❖ утворення в системі центральних органів виконавчої влади спеціального органу у справах релігій, на який покладаються дорадчі та консультативні функції;

- ❖ отримання та ведення статистичної інформації про кількість зареєстрованих релігійних організацій, чисельність священнослужителів, кількість будівель релігійного призначення, релігійних навчальних закладів.

Обов'язки держави:

- ❖ формувати та здійснювати свою політику у сфері забезпечення права на свободу совісті відповідно до партнерської моделі її взаємовідносин із церквою (релігійними організаціями); державна політика у цій сфері є частиною внутрішньої і зовнішньої політики держави;

- ❖ внести зміни в чинне законодавство, що регламентує забезпечення права на свободу совісті, діяльність церкви (релігійних організацій) та державно-конфесійні відносини, відповідно до цієї Концепції;

- ❖ забезпечувати приєднання України до міжнародних договорів (угод), що регламентують питання дотримання права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій), а також міжнародних інститутів, що здійснюють моніторинг стану забезпечення права на свободу совісті;

- ❖ сприяти забезпеченню права віруючих на пастирську опіку, незалежно від місця їх перебування; безперешкодне пастирське служіння церкви (релігійних організацій), насамперед, у місцях з обмеженим спілкуванням та/або правом на пересування (військові формування; лікувальні стаціонари; заклади інтернатного типу; місця відбування покарань (обмеження, позбавлення волі); забезпечити умови для повноцінної реалізації церквою (релігійними організаціями) їх пастирського та/або соціального служіння;

- ❖ визнавати право священнослужителів на професійну таємницю;

- ❖ сприяти міжконфесійним об'єднанням, утворенням з метою спільного пастирського та/або соціального служіння;

- ❖ забезпечувати повноту трудових та інших соціальних прав громадян, які навчаються в релігійних (духовних) і конфесійних навчальних закладах, нарівні з громадянами, які навчаються в державних навчальних закладах;

- ❖ забезпечувати захист релігійних реліквій, святинь, символів, місць паломництва, будівель релігійного призначення;

- ❖ забезпечувати відкритість і прозорість процесів формування державної політики у сфері забезпечення права на свободу совісті та партнерських взаємовідносин з церквою (релігійними організаціями) на всіх рівнях державної влади;

- ❖ забезпечувати відповідне навчання державних службовців, до компетенції яких належать будь-які питання, пов'язані із забезпеченням права на свободу совісті та регламентацією діяльності церкви (релігійних організацій).

2.2 Права та обов'язки церкви (релігійних організацій)

Релігійні організації (церкви) як особливі об'єднання громадян та інститути громадянського суспільства **мають право на:**

- ❖ безперешкодне здійснення релігійної практики, насамперед, пастирського служіння;

- ❖ провадження господарської діяльності, спрямованої на отримання коштів для забезпечення основної діяльності, а також благодійної та іншої суспільно корисної діяльності (соціального служіння);

- ❖ набуття статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що з цього випливають, та за умови досягнення консенсусу в цьому питанні між церквами, що мають ієрархічну структуру;

- ❖ отримання від органів державної влади та органів місцевого самоврядування інформації з питань, що належать до сфер діяльності церкви (релігійних організацій);

- ❖ заснування загальноосвітніх навчальних закладів усіх рівнів, у т.ч. — з конфесійно визначеною системою виховання та наданням релігійної освіти;

- ❖ звернення за добровільними фінансовими та іншими пожертвуваннями та отримання їх;

- ❖ здійснення благодійної та іншої суспільно корисної діяльності (соціального служіння) як самостійно, так і на договірних засадах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та/або недержавними організаціями;

- ❖ оприлюднення позиції стосовно дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, дотичних не лише до державно-конфесійних відносин, але й до соціально-економічної ситуації у країні загалом; формулювання та оприлюднення власних поглядів на ціннісні орієнтири державної політики;

внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань не лише своєї діяльності, але й інших суспільно значимих питань; у цих випадках представники церкви (релігійних організацій) мають право бути присутніми під час розгляду внесених ними пропозицій;

- ❖ встановлення та підтримку міжнародних зв'язків і прямих особистих контактів священнослужителів та віруючих, необхідних для забезпечення відповідної релігійної практики.

Обов'язки церкви (релігійних організацій):

- ❖ поважати та брати до уваги історично-культурні традиції суспільства, дотримуватися принципів толерантності у ставленні до релігійних організацій, віруючих інших конфесій, невіруючих та атеїстів; не втручатися в діяльність інших релігійних організацій, не проповідувати у будь-якій формі нетерпимості до віруючих інших конфесій, невіруючих та атеїстів; не допускати образи релігійних почуттів віруючих інших конфесій; поважати священнослужителів та ієрархів інших конфесій як рівноправних співгромадян;

- ❖ забезпечувати виховання толерантності учнів і студентів релігійних (духовних) та конфесійних навчальних закладів;

- ❖ дотримуватися вимог чинного законодавства та правопорядку; поважати конституційні символи держави, державну мову та мови національних меншин; поважати законно діючі органи державної влади та органи місцевого самоврядування;

- ❖ не брати на себе виконання державних функцій (окрім названої вище участі у спільних програмах), не втручатися в роботу органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- ❖ не брати участі в діяльності політичних партій, не надавати фінансової допомоги політичним партіям і не отримувати такої допомоги від них в обмін на підтримку під час виборів; не висувати кандидатів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, не вести агітацію за (проти) кандидатів під час виборчих кампаній, не надавати їм фінансової допомоги та не отримувати фінансової та/або будь-якої іншої матеріальної допомоги в обмін на підтримку кандидатів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; священнослужителі та віруючі беруть участь у політичних актах виключно як громадяни від власного імені;

- ❖ підтримувати у належному стані (ремонтувати, реставрувати, підтримувати відповідні режими збереження) майно релігійного призначення, що є загальнонаціональним історико-культурним спадком та перебуває у користуванні чи власності релігійної організації; узгоджувати релігійну практику в частині вивезення за межі України (дарування, передачі) предметів релігійного призначення, що є пам'ятками історії, культури, мають (або можуть мати) культурну чи художню цінність, з відповідним чинним законодавством України;

- ❖ забезпечувати трудові права та соціальний захист громадян - працівників релігійних організацій

та створених ними підприємств, згідно з чинним законодавством України;

❖ нести відповідальність за порушення чинного законодавства, зокрема: за діяльність організацій мирян (братств, сестринств, місій), засобів масової інформації, утворених релігійними організаціями чи за згодою (з благословення) керівництва релігійних організацій, у випадку, якщо ці організації (засоби масової інформації) припускаються образи релігійних чи національних почуттів громадян, розпалювання міжконфесійної та/або міжнаціональної ворожнечі; за зміст імпортованих релігійних літератури, аудіо- та відеоматеріалів.

3. Пріоритетні напрями державної політики у сфері забезпечення права на свободу совісті та встановлення партнерських взаємовідносин з церквою (релігійними організаціями)

❖ **У сфері вдосконалення правового забезпечення права на свободу совісті та діяльність церкви (релігійних організацій):**

(1) сприяння безконфліктному, на засадах консенсусу розв'язанню проблеми набуття церквами, що мають ієрархічну структуру, статусу юридичної особи;

(2) визначення реальних термінів, чітких і прозорих механізмів повернення церкви (релігійним організаціям) націоналізованого в минулому майна релігійного призначення та/або форм, обсягів та механізмів його компенсації (відшкодування);

(3) розробка та впровадження правового механізму захисту традиційної релігійної культури суспільства, зокрема: заборона приватизації націоналізованого в минулому майна релігійного призначення; врегулювання умов та правил здійснення спеціальної експертизи релігійної практики новітніх релігійних рухів;

(4) підготовка та видання докладного юридичного коментарю до базового закону та інших нормативно-правових актів, що регламентують відносини у сфері забезпечення права на свободу совісті та діяльності церкви (релігійних організацій); кодифікація нормативно-правових актів із зазначених питань, формування та видання збірника нормативно-правових актів у сфері забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій, включаючи міжнародні нормативно-правові акти, визнані Україною;

❖ **у сфері забезпечення права церкви (релігійних організацій) на безперешкодне здійснення релігійної практики:**

(1) розробка та впровадження правових механізмів забезпечення права церкви (релігійних організацій) на пастирське служіння;

(2) визначення правового статусу церкви (релігійних організацій) в частині оподаткування, не прирівнюючи її (їх) до комерційних та/або громадських структур, враховуючи неприбутковий і суспільно корисний характер її (їх) діяльності;

❖ **у сфері освіти:**

(1) сприяння реалізації права громадян на свободу вибору характеру освіти як елемента свободи совісті. Для цього: законодавче врегулювання права церкви (релігійних організацій) на заснування конфесійних навчальних закладів; розробка та впровадження: державного стандарту богословської (теологічної) освіти; механізму визнання документів про освіту, отриману в релігійних (духовних) навчальних закладах; ліцензування та акредитації конфесійних навчальних закладів усіх рівнів; вивчення можливостей фінансування дисциплін, що викладаються в конфесійних навчальних закладах та належать до державного стандарту, з бюджетних коштів; механізму впровадження вивчення релігії у державній школі на добровільних (факультативних) засадах;

(2) сприяння формуванню релігійної толерантності та збереженню традиційної релігійної культури суспільства. Для цього: впровадження в програми середньої загальноосвітньої школи курсу основ української християнської культури (християнської етики), який не супроводжується релігійними обрядами; вищої школи (вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації) — курсу “Релігії народу України”, тобто курсу наукових дисциплін, предметом яких є історія, філософія, богослов'я (теологія), культура та традиції релігій, що мають (або мали) відчутний вплив на історію і культуру України; курс має передбачати активне залучення представників відповідної релігійно-культурної традиції до підготовки програм та викладання зазначеного курсу;

❖ **у сфері соціально-трудових відносин:**

(1) забезпечення прав священнослужителів, які досягли пенсійного віку, на пенсійне забезпечення, з урахуванням особливостей діяльності церков (релігійних організацій);

(2) забезпечення прав віруючих на дотримання приписів віровчення стосовно свят та днів відпочинку (вихідних і робочих днів).

4. Контроль за забезпеченням реалізації права на свободу совісті

Контроль за забезпеченням реалізації права на свободу совісті, забезпеченням рівності прав громадян, незалежно від їх ставлення до релігії та конфесійної належності, рівності прав церков (релігійних організацій) покладається на органи прокуратури, відповідні органи юстиції, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, органи виконавчої влади на місцях.

ДОДАТОК

Головні терміни та поняття

Віровчення, віросповідання (віра, віровизнання), конфесія. Віровчення — систематизований (тією чи іншою мірою) виклад релігійних поглядів на світ, приписів і правил *релігійної практики*, відносин з іншими *конфесіями* та державою, поведінки *віруючих* у побуті.

Віросповідання (віровизнання)¹ — єдність певного *віровчення, релігійної практики та релігійної організації*, що забезпечує здійснення, практичне втілення приписів *віровчення*.

Конфесія — тут вживається як тотожне, синонімічне поняттю *віросповідання*.

Віротерпимість — див. *толерантність*.

Віруючий — особа, яка визнає себе такою, приватно або публічно, індивідуально та/або спільно з іншими (колективно) сповідує певну релігію, тобто визнає певне *віровчення*, здійснює відповідну *релігійну практику* та може належати до *релігійної організації*.

Релігійні переконання можуть становити правову підставу відмови віруючого від виконання встановленого законом громадянського обов'язку (повинності, порядку обліку осіб). У цьому випадку віруючий має оголосити державі (в особі визначеного законом органом державної влади) своє ставлення до релігії та конфесійну належність у порядку, встановленому законом.

Внутрішні справи (виключна компетенція) церкви (релігійної організації) — питання *віровчення, релігійної практики та організаційної побудови*, включаючи питання підлеглості (юрисдикції).

До питань внутрішньої діяльності церкви (релігійної організації) мають бути віднесені питання: визначення *релігійних реліквій, святинь і символів*; визначення мови релігійної практики, *релігійної літератури*, засобів масової інформації, навчання в *релігійних (духовних) та конфесійних освітніх закладах*; почергового (спільного) користування *майном релігійного призначення*; визначення форми маркування *релігійної літератури та релігійних аудіо- та відео-матеріалів*; використання міжконфесійних будівель релігійного призначення; укладення угод про спільне *пастирське та/або соціальне служіння*.

Державна школа (державні навчальні заклади) — будь-які державні навчальні та виховні заклади, починаючи з дошкільних дитячих установ і закінчуючи вищими навчальними закладами, закладами післядипломного навчання та перепідготовки кадрів.

Конфесійні навчальні заклади — дошкільні, середні загальноосвітні та вищі навчальні заклади всіх рівнів, засновані релігійними організаціями, які забезпечують загальну та/або професійну освіту, згідно з державними стандартами, а також конфесійно

орієнтовані виховання та релігійну освіту загально-просвітницького характеру. Ліцензуються та акредитуються відповідними органами державної влади на загальних підставах.

Майно релігійного призначення² — будівлі, земельні ділянки та предмети, необхідні для забезпечення релігійної практики церкви (релігійної організації) відповідно до її внутрішніх настанов.

Будівлі релігійного призначення³ — будівлі (споруди, приміщення), призначені для здійснення конфесійно визначеної релігійної практики, що можуть мати визначену архітектуру (дзвіниці, каплиці, кенаси, кірхи, костели, мечеті, мінарети, монастирі, пагоди, синагоги, собори, храми, *церкви* та ін.⁴) або не мати такої (молитовні будинки). До будівель релігійного призначення мають бути віднесені будівлі релігійних (духовних) освітніх закладів. Кожна будівля релігійного призначення має містити визначену та відому *символіку*, що означає її конфесійну належність. Наявність символіки слугує захистом від посягань на релігійні почуття віруючих та забезпечує право громадян на інформацію.

Особливу групу будівель релігійного призначення становлять міжконфесійні будівлі релігійного призначення — будівлі, що передбачають і містять архітектурні особливості, предмети та символіку, притаманні будівлям релігійного призначення різних конфесій, та використовуються релігійними організаціями цих конфесій спільно на добровільних засадах.

На сьогодні Україна фактично не має практики будівництва та використання міжконфесійних будівель релігійного призначення. Таку практику, що є поширеною у країнах Європи, можна визнати доцільною, такою, що сприяє міжконфесійній (а відтак — громадській) згоді, та є доречною в умовах обмежених фінансових можливостей церкви (релігійних організацій) та їх недостатньої забезпеченості будівлями для здійснення релігійної практики.

Використання міжконфесійних будівель релігійного призначення є *внутрішньою справою церкви (релігійних організацій)*.

Земельні ділянки релігійного призначення. До майна релігійного призначення повинні бути віднесені: земельна ділянка, на якій розташована будівля релігійного призначення і розмір якої є достатнім для належного виконання відповідної релігійної практики (включаючи проведення процесій, ходів, паломництв та інших масових дій релігійного характеру на території будівлі); земельна ділянка місця паломництва (якщо воно не містить будівлі релігійного призначення), виділена з урахуванням максимального числа паломників, які одночасно можуть перебувати в названому місці.

¹ У чинному законодавстві вживаються терміни: конфесія, віросповідна приналежність, релігія, віровизнання, конфесійне угруповання, конфесійний напрям, течія.

² У чинному законодавстві: культове майно; молитовні споруди і культове майно.

³ У чинному законодавстві: культова будівля, культова споруда, культовий будинок, молитовна споруда, релігійна споруда.

⁴ Окремі з наведених понять є полісемантичними (собор, синагога, храм). Тут вони вживаються саме як означення будівель релігійного призначення.

Предмети релігійного призначення — предмети, необхідні для здійснення *релігійної практики*, включаючи релігійну літературу та аудіо- і відео- матеріали, що містять відповідне маркування. Особливу групу предметів релігійного призначення становлять *релігійні реліквії, святині та релігійні символи*.

Особливу групу майна релігійного призначення становлять будівлі, земельні ділянки та предмети релігійного призначення, що одночасно є пам'ятками архітектури, ландшафтної культури, мають особливу загальнонаціональну художню та/або наукову цінність. Вирішення питань власності (володіння, розпорядження, користування), збереження та охорони стосовно таких будівель, земельних ділянок чи предметів має підлягати спеціальному законодавству, розглядатися окремо в кожному випадку з обов'язковою участю представників церкви (релігійних організацій), громадськості, науковців, фахівців у сфері охорони культурної спадщини і природно-заповідних зон, за необхідності — міжнародних експертів. Право власності (володіння, розпорядження, користування) таким майном реалізується винятково за умови укладення охоронного договору.

Місіонерське служіння — елемент релігійної практики; діяльність, спрямована на поширення певного віровчення та відповідної йому практики, здійснювана, зокрема, спеціально створюваними релігійними організаціями (місіями).

Місіонерська діяльність має регулюватися, з одного боку, релігійною нейтральністю (світським характером) держави та релігійною *толерантністю* (віротерпимістю) церкви (релігійних організацій), а з іншого — законними інтересами громадян на захист їх здоров'я та приватного життя, а також — законними інтересами суспільства на захист його *традиційної релігійної культури*.

Новітні релігійні рухи (неорелігії) — віровчення, що виникли та виникають у період з другої половини ХХ століття по цей час. Внаслідок нетривалого існування, релігійні практики, які відповідають цим віровченням, не є достатньо відомими, що зумовлює певні проблеми в частині їх суспільного сприйняття та юридичного визнання з боку держави.

Особливою проблемою є визнана на міжнародному рівні наявність серед новітніх релігійних рухів таких, чия практика може заподіяти шкоду життю та здоров'ю громадян, суспільній моралі, громадському порядку та збереженню *традиційної релігійної культури суспільства*.

Обмеження у сфері забезпечення права на свободу совісті. Обмеження можуть встановлюватися лише “в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей” (Конституція України, стаття 35), а також збереження традиційної релігійної культури суспільства.

Обмеження встановлюються винятково законом і мають узгоджуватися з нормами та принципами міжнародного права і міжнародними зобов'язаннями України.

Паломництво, місця паломництва. Паломництво — визначене внутрішніми приписами релігійної організації обов'язкове (бажане) відвідання певних місць, що мають особливе значення у віровченні та релігійній практиці.

Пастирське (душпастирське, духовне) служіння церкви (релігійних організацій) — елемент релігійної практики; діяльність, здійснювана, як правило, спеціально підготовленими особами (священнослужителями, богословами), спрямована на задоволення власне релігійних потреб віруючих і визначена приписами віровчення та/або традиціями релігійної практики.

Забезпечення права на свободу совісті передбачає як право віруючого на спілкування з особою, яка здійснює пастирське служіння, так і право церкви (релігійних організацій) на здійснення пастирського служіння, незалежно від місця перебування віруючого (віруючих). Це особливо стосується місць з обмеженим спілкуванням та/або правом особи на пересування (так звані закриті аудиторії чи місця з обмеженим доступом: військові формування; навчальні заклади; лікувальні стаціонари; заклади інтернатного типу; експедиції; зарубіжні представництва; місця відбування покарань тощо).

Державні установи, що за характером своєї діяльності обмежують спілкування та/або право на пересування громадян, зобов'язані забезпечувати означені права. Такі державні установи можуть укладати відповідні договори (угоди) з окремими релігійними організаціями або їх об'єднаннями та оплачувати діяльність священнослужителя (священнослужителів) із власного бюджету. Наявність зазначеного договору (угоди) не є підставою, по-перше, для відмови громадянам у спілкуванні із священнослужителем конфесії, до якої вони належать, але відповідний договір з нею названою державною установою не укладений; по-друге, у примушуванні невіруючих громадян та віруючих інших конфесій до спілкування зі священнослужителем тієї конфесії, з якою укладений договір (угода).

Священнослужителів, які здійснюють пастирське служіння в місцях з обмеженим спілкуванням та/або правом пересування, як правило, називають капеланами (звідси — інститут капеланства).

Релігійна література та релігійні аудіо- та відео- матеріали — література (аудіо- та відеоматеріали), у яких з позиції певної конфесії (церкви, релігійної організації) трактується питання її та/або інших віровчень і релігійної практики. Релігійна література (аудіо- та відеоматеріали) повинні мати спеціальне маркування та/або містити повну офіційну назву релігійної організації, що здійснила видання (підготовку та випуск аудіо- та відеоматеріалів). Маркування слугує захистом від фальсифікації зазначених конфесійних позицій, ознакою, за якою на літературу та названі матеріали поширюються встановлені державою пільги.

Релігійна організація — об'єднання віруючих на основі єдиного віровчення, якому властиві всі ознаки соціальної групи та яке побудоване згідно з приписами віровчення; має право на набуття статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що з цього випливають.

Одним із типів релігійної організації є *церква* — структурована релігійна організація, заснована на ієрархічному принципі, з відповідною системою управління та регламентацією відносин всередині організації, з іншими релігійними і світськими організаціями та державою.

Релігійна (духовна) освіта — набуття/надання знань з певного *віровчення* та навичок відповідної *релігійної практики* з метою усвідомленого визнання згаданого *віровчення* як власного переконання особи. Релігійна освіта може мати загально-просвітницький характер або бути професійно орієнтованою.

Релігійна практика — спосіб життя, зумовлений і визначений *віросповіданням*; діяльність, зумовлена та визначена визнанням і поширенням певного *віросповідання*, охоплює: виконання індивідуально та/або разом з іншими визначених внутрішніми релігійними приписами обрядів (ритуалів, церемоній, *паломництв*); дотримання приписів стосовно: певних форм спілкування віруючих і священнослужителів (богослужіння, таїнства); відзначання певних свят, днів відпочинку (робочих і вихідних днів); набуття/надання *релігійної освіти*; трактування (інтерпретація, тлумачення) *віровчення*, продукування та систематизація релігійних ідей з конфесійно визначених позицій (богослов'я, теологія). Елементами релігійної практики є *пастирське* та *місіонерське служіння*.

Відповідно, забезпечення права на свободу совісті передбачає право церкви (релігійних організацій) на заснування та утримання вільно доступних місць здійснення релігійної практики, (включаючи місця паломництва); виготовлення, придбання, володіння та користування предметами, необхідними для здійснення релігійної практики (*предметів релігійного призначення*), їх імпорт, експорт та розповсюдження (продаж); заснування підприємств для їх виготовлення (виробництва), а також для видання (друку) та розповсюдження *релігійної літератури*; заснування друкованих та електронних конфесійних засобів масової інформації; заснування *релігійних (духовних) навчальних закладів* усіх рівнів і форм навчання для професійної підготовки *священнослужителів*; відрядження своїх представників за кордон для здобуття професійної релігійної освіти; прийому зарубіжних фахівців для надання освітніх послуг у *релігійних (духовних) навчальних закладах*; здійснення міжнародних контактів.

Релігійні (духовні) навчальні заклади — навчальні заклади, що забезпечують релігійну освіту як професійну (пастирську, богословську).

Релігійні реліквії, святині та символи⁵ — встановлені приписами *віровчення* та/або історичними традиціями *релігійної практики* особливі відмітні знаки, предмети, будівлі, земельні ділянки, місця поховання, що означають або уособлюють самотність *віросповідання* (конфесії) та певні, важливі для його *віровчення*, *релігійної практики* чи історії смисли.

Священнослужителі — зведені в духовний сан служителі церкви (релігійних організацій) з відповідними правами та обов'язками у здійсненні *релігійної практики*, насамперед у частині *пастирського служіння*.

Служіння — узагальнюючий термін для означення різних видів діяльності церкви (релігійних організацій), та окремих осіб, які складають *релігійну організацію* (*священнослужителів і віруючих*).

Соціальне служіння церкви (релігійних організацій) — діяльність церкви (релігійних організацій), що виходить за межі задоволення власне релігійних потреб *віруючих*, здійснюється як *священнослужителями*, так і *віруючими* (мирянами, прихожанами) та спрямовується на розв'язання загальносуспільних проблем. При цьому соціальне служіння церкви (релігійних організацій) не повинне використовуватися як засіб її місіонерського служіння; неприпустимо зловживати соціально незахищеністю окремих суспільних верств чи громадян.

Соціальне служіння церкви (релігійних організацій) підтримується державою шляхом формування відповідної нормативно-правової бази та надання можливих пільг і посиленої фінансово-матеріальної допомоги, зокрема, в межах відповідних спільних програм.

Толерантність тут — визнання права на існування за іншою релігією (конфесією) та нерелігійними формами переконань, права інших на сповідання будь-якої або не сповідання жодної релігії; дотримання цього права шляхом свідомої відмови від утвердження зверхності власних переконань, уникнення будь-якої образи почуттів невіруючих та релігійних почуттів віруючих інших конфесій; вияв поваги до священнослужителів, релігійних реліквій, символів, місць паломництва, будівель і предметів релігійного призначення.

Традиційна релігійна культура українського суспільства — сукупність (цілісність) релігій, історично притаманних народу України, таких, що формували його культуру та ментальність, фактично визнаних суспільством як загальна цінність і загально культурне надбання.

У цьому контексті показовим є фактичне визнання державою і суспільством визначної ролі християнства Київської церковної традиції (православ'я та греко-католицизму) у формуванні культури України та ментальності українського народу, що виявляється у встановленні великих християнських свят як державних свят України, трансляції християнських богослужінь державними радіо- та телеканалами. Безперечним є внесок до культури та ментальності українського народу як етнічної і політичної спільноти римо-католицизму, протестантизму, ісламу, іудаїзму, релігій національних меншин, які століттями живуть в Україні і збагачують її духовно-культурне надбання, сприяють її самотності та відкритості світовій спільноті, запобігають уніфікації населення та знеособленню України у світі, що глобалізується.

Церква. За існуючою мовною практикою поняття “*церква*” є полісемантичним. У цій Концепції воно використовується в наступних значеннях: (1) як узагальнене поняття, що означає релігійні організації як такі; (2) як означення певного типу *релігійних організацій*, притаманних, насамперед, християнству; (3) як означення певного типу *будівлі релігійного призначення*, що, як правило, має певні архітектурні особливості. Значення поняття щоразу впливає із контексту. ■

⁵ У чинному законодавстві використовується термін “релігійні святині”.

МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ

ДОКУМЕНТИ ООН

Загальна декларація прав людини (1948)

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 29

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Конвенція про статус біженців (1951)

Стаття 4

Релігійні переконання

Договірні Держави надаватимуть біженцям, які знаходяться на їхніх територіях, принаймні таке ж сприятливе становище, як і своїм власним громадянам, щодо свободи сповідувати свою релігію і свободи надавати своїм дітям релігійне виховання.

Стаття 33

Заборона вислання біженців або їхнього примусового повернення (в країні, з яких вони прибули)

1. Договірні Держави не будуть жодним чином висилати або повертати біженців до кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання.

2. Ця постанова, однак, не може застосовуватися до біженців, які розглядаються з поважних причин як такі, що є суспільно небезпечними і становлять загрозу безпеці країни, в якій вони знаходяться, або засуджені чинним вироком за вчинення особливо тяжкого злочину.

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти* (1960)¹

Стаття 1

1. У цій Конвенції термін “дискримінація” охоплює будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану чи народження, що має метою або наслідком знищення чи порушення рівності ставлення в галузі освіти...

Стаття 2

Наступні положення не розглядаються як дискримінація з точки зору Статті 1 цієї Конвенції, якщо вони припускають в окремих державах:

б) створення чи збереження за мотивами релігійного або мовного характеру різних систем освіти або навчальних закладів, що дають освіту, яка відповідає вибору батьків або законних опікунів учнів, у тих випадках, коли включення в ці системи чи вступ до цих закладів є добровільним і якщо надана ними освіта відповідає нормам, установленим чи затвердженим компетентними органами освіти, зокрема стосовно норм освіти одного й того ж ступеню.

* Неофіційний переклад.

¹ На цей час Конвенція Україною не ратифікована.

Стаття 5

1. Держави, що є сторонами цієї Конвенції, вважають, що:

б) батьки та, у відповідних випадках, законні опікуни повинні мати можливість, по-перше, в рамках визначених законодавством кожної держави, вільно посилати своїх дітей не до державних, а до інших навчальних закладів, що відповідають мінімальним вимогам, установленим чи затвердженим компетентними органами освіти, і, по-друге, забезпечувати релігійне і моральне виховання дітей відповідно до їх власних переконань; нікому зокрема і жодній групі осіб, взятій у цілому, не слід нав'язувати релігійного виховання, несумісного з їх переконаннями.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966)

Стаття 18

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Стаття 27

У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966)

Стаття 2

1. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів.

2. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої

дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.

3. Країни, що розвиваються, можуть з належним урахуванням прав людини і свого народного господарства визначати, в якій мірі вони гарантуватимуть визнані в цьому Пакті економічні права особам, котрі не є їх громадянами.

Стаття 13

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Вони, далі, погоджуються в тому, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

3. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державними властями школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань.

4. Ніяка частина цієї статті не повинна тлумачитись у розумінні приниження свободи окремих осіб та установ створювати навчальні заклади і керувати ними при незмінній умові додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, і вимоги, щоб освіта, яку дають у таких закладах, відповідала тому мінімуму вимог, що його може бути встановлено державою.

Резолюція "Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями" (1957, 1977)

Релігія

41.1) У заклади, де є досить велика кількість в'язнів, що належать до однієї конфесії, слід призначати кваліфікованого служителя даного культу або дозволяти йому відправляти там відповідні обряди. Якщо є можливість, а кількість таких в'язнів значна, такого служителя треба призначати на певний час.

2) Кваліфікований служитель культу, який призначається або допускається в заклад на основі пункту 1, повинен мати можливість регулярно проводити релігійні обряди та у відведений для цього час періодично відвідувати наодинці в'язнів, які належать до його конфесії, для бесід на релігійні теми.

3) В'язнів не можна позбавляти можливості доступу до кваліфікованих представників будь-якої конфесії. З другого боку, якщо в'язень протестує

проти відвідування його служителями культу, до його побажань треба ставитися з повною повагою.

42. У межах досяжного кожен в'язень повинен мати можливість задовольняти свої релігійні потреби, беручи участь у релігійних обрядах у стінах закладу і маючи в своєму розпорядженні релігійні писання, властиві його віросповіданню.

Поводження з в'язнями

65. У поведженні з особами, засудженими до тюремного ув'язнення чи іншої подібної міри покарання, треба прагнути, враховуючи тривалість терміну, який вони відбувають, прищеплювати їм бажання підкорятися законам і забезпечувати своє існування після звільнення. Поводження з ними повинно зміцнювати в них відчуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності.

66.1) З цією метою треба вжити всіх придатних засобів, включаючи релігійне обслуговування в країнах, де це можливо, навчання, професійну підготовку та орієнтацію, вивчення конкретних соціальних випадків, консультації щодо працевлаштування, фізичне виховання і зміцнення характеру. Причому треба враховувати індивідуальні потреби в'язня, його соціальне минуле, історію його злочину, його фізичні й розумові здібності та можливості, його темперамент, тривалість терміну його ув'язнення і його можливості після звільнення.

2) Щодо кожного в'язня, засудженого на досить тривалий термін, директор мусить отримати якомога швидше вичерпні відомості з питань, перерахованих у попередньому пункті. Ці відомості повинні завжди містити в собі звіт лікаря, по можливості досвідченого в психіатрії, про фізичний і психічний стан в'язня.

3) Ці звіти та інші документи, що стосуються в'язня, повинні бути підшиті до його особистої справи. Справу треба доповнювати новими свідченнями і зберігати так, щоб відповідальні працівники могли в разі необхідності звертатися до неї.

Освіта і відпочинок

77.1) В'язням, що здатні мати з цього користь, слід забезпечувати можливість подальшої освіти, включно з релігійним вихованням у країнах, де таке допускається. Навчання неграмотних і молоді слід вважати обов'язковим, і органи тюремного управління повинні звертати на це особливу увагу.

2) Навчання в'язнів слід, наскільки це можливо, пов'язувати з діючою в країні системою освіти, з тим, щоб звільнені в'язні могли вчитися далі без утруднень.

Декларація про расу і расові забобони* (1978)

Стаття 1

1. Всі люди належать до одного й того ж виду і мають спільне походження. Вони народжуються рівними в гідності та правах, і всі вони складають невід'ємну частину людства.

2. Всі люди і групи людей мають право відрізнятися одні від одних, розглядати себе як таких і такими вважатися. Однак різноманітність

форм життя і право на відмінність ні за яких обставин не можуть стати підставою для расових забобонів; ні юридично, ні фактично вони не можуть бути виправдані будь-якої дискримінаційної практики чи засадою політики апартеїду, що є найбільш крайньою формою расизму.

3. Ідентичність походження ніяким чином не стосується можливості для людей вести різний спосіб життя; вона також не виключає ні існування відмінностей, що ґрунтуються на різноманітності культур, середовища та історії, ні права на збереження культурної самобутності.

4. Усі народи світу мають рівні здібності, що дозволяють їм досягнути найвищого рівня інтелектуального, технічного, соціального, економічного, культурного і політичного розвитку.

5. Відмінності в досягненнях різних народів пояснюються винятково географічними, історичними, політичними, економічними, соціальними і культурними чинниками. Ці відмінності в жодному разі не можуть слугувати підставою для встановлення будь-якої ієрархічної класифікації націй і народів.

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії чи переконань* (1981)

Стаття 3

Дискримінація людей на підставі релігії або переконань є образою гідності людської особистості та запереченням принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй та осуджується як порушення прав людини й основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини і детально викладених у Міжнародних пактах про права людини, та як перешкода дружнім і мирним відносинам між державами.

Конвенція про права дитини (1989)

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії.

2. Держави-учасниці поважають права та обов'язки батьків і в відповідних випадках законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.

3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 30

У таких державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншості чи особи з числа корінного населення, дитині, яка належить до таких меншостей чи корінного населення, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей* (1990)²

Стаття 12

1. Трудящі-мігранти і члени їх сімей мають право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу мати або приймати релігію чи переконання за своїм вибором і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно або приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів і вчень.

2. Трудящі-мігранти і члени їх сімей не повинні піддаватися примусу, що применшує їх свободу мати або приймати релігію чи переконання за своїм вибором.

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, установленим законом і необхідним для збереження суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі та основних прав і свобод інших осіб.

4. Держави-учасниці цієї Конвенції зобов'язуються поважати свободу батьків та, у відповідних випадках, законних опікунів, щонайменше один з яких є трудящим-мігрантом, забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі* (1990)

4. Ці Правила мають застосовуватися неупереджено, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віку, мови, віросповідання, національності, політичних або інших переконань, культурних поглядів або практики, майнового або сімейного стану, етнічного або соціального походження і працевдатності. Необхідно забезпечувати повагу релігійних і культурних поглядів, практики і моральних принципів неповнолітнього.

37. Виправний заклад повинен забезпечити, щоб кожен неповнолітній у звичний час харчування отримував належним чином приготовану і подану їжу, якість і кількість якої відповідає дієтичним і санітарно-гігієнічним нормам зважаючи, наскільки це можливо, на його релігійні та культурні вимоги. Кожен неповнолітній повинен бути забезпечений чистою питною водою у будь-який час.

Релігія

48. Кожному неповнолітньому потрібно дозволяти задовольняти свої потреби, пов'язані з релігійним і духовним життям, зокрема відвідувати служби і зібрання, що проводяться у виправному закладі, або брати участь у службах відповідно до обрядів його релігії, а також користуватися необхідними книгами або предметами релігійного культу й навчання відповідно до свого віросповідання. Якщо у виправному закладі утримується досить велике число

неповнолітніх, які сповідують будь-яку певну релігію, то слід призначати або допускати до нього одного або кількох служителів культу цієї релігії для проведення регулярних служб і відвідування неповнолітніх на їх прохання у конфіденційній обстановці з релігійними цілями. Кожен неповнолітній повинен мати право на зустріч із кваліфікованим представником будь-якої релігії на свій вибір, а також право не брати участі в релігійних службах і вільно відмовлятися від релігійної освіти, релігійних повчань або проповіді.

Резолюція "Основні принципи поводження з в'язнями" (1990)

2. Не допускається ніякої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження чи за іншою ознакою.

3. Бажано також поважати релігійні переконання і культурні традиції тієї групи, до якої належать ув'язнені, в усіх випадках, як цього вимагають місцеві умови.

5. За винятком тих обмежень, необхідність яких надто обумовлена фактом ув'язнення в тюрму, всі ув'язнені користуються правами людини і фундаментальними свободами, викладеними у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і Факультативному протоколу до них (Резолюція 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї, Додаток), а також іншими правами, які викладені в інших пактах Організації Об'єднаних Націй.

Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин³ (1992)

Стаття 1

1. Держави захищають на їх відповідних територіях існування та самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та заохочують створення умов для розвитку тієї самобутності.

2. Держави здійснюють належні законодавчі та інші кроки для досягнення цих цілей.

Стаття 2

1. Особи, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин (надалі називаються особами, що належать до меншин), мають право користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію та відправляти релігійні обряди, а також користуватися своєю мовою у приватному житті та публічно, вільно та без втручання чи дискримінації у будь-якій формі.

2. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі в культурному, релігійному, громадському, економічному та державному житті.

² На цей час Конвенція Україною не ратифікована.

³ Права людини і професійні стандарти для юристів. – Київ, 1996.

3. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі у прийнятті на національному і, де це необхідно, регіональному рівні рішень, стосовно тієї меншини, до якої вони належать, або тих регіонів, у яких вони проживають, в порядку, що не суперечить національному законодавству.

4. Особи, що належать до меншин, мають право створювати свої власні асоціації та забезпечувати їх функціонування та підтримувати без будь-якої дискримінації вільні та мирні контакти з іншими членами своєї групи та з особами, що належать до інших меншин, а також контакти через кордони з громадянами інших держав, з якими вони зв'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками.

Стаття 4

1. Держави вживають при необхідності заходів для забезпечення того, щоб особи, які належать до меншин, могли повною мірою та ефективно здійснювати свої права людини та основні свободи без будь-якої дискримінації і на підставі повної рівності перед законом.

2. Держави вживають заходів для створення сприятливих умов, які дозволять особам, що належать до меншин, виражати свої особливості та розвивати свою культуру, мову, релігію, традиції і звичаї за винятком тих випадків, коли конкретна діяльність здійснюється з порушенням національного законодавства та суперечить міжнародним нормам.

4. Держави при необхідності вживають заходів у галузі освіти з метою стимулювання вивчення історії, традицій, мови і культури меншин, що проживають на їхній території. Особи, що належать до меншин, повинні мати належні можливості для отримання знань, необхідних для життя у суспільстві (взагалі) і в цілому.

Стаття 8

1. Ніщо у цій Декларації не заважає виконанню державами їхніх міжнародних зобов'язань стосовно осіб, що належать до меншин. Зокрема, державам слід сумлінно виконувати обов'язки та зобов'язання, які вони прийняли на себе у відповідності з міжнародними договорами та угодами, учасниками яких вони є.

2. Здійснення прав, викладених у цій Декларації, не завдає шкоди здійсненню усіма особами загально-визнаних прав людини та основних свобод.

3. Заходи, яких вживають держави з метою забезпечення ефективного здійснення прав, викладених у цій Декларації, не вважаються *prima facie* суперечними з принципами рівності, що закріплені у Загальній декларації прав людини.

4. Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як таке, що допускає будь-яку діяльність націй, включаючи принципи поважання суверенної рівності, територіальної цілісності та політичної незалежності держав.

Декларація принципів толерантності (1995)

Стаття 1

Поняття толерантності

1.1. Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність — це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність — це те, що уможливлює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

1.2. Толерантність — це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність — це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей та держави.

1.3. Толерантність — це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність — це поняття, що означає відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини.

1.4. Стосовно поважання прав людини виявлення толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди з природи своєї відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

Стаття 2

Державний рівень

2.1. На державному рівні реалізація принципу толерантності передбачає існування справедливого та неупередженого законодавства, дотримання правопорядку, судово-процесуальних та адміністративних норм. Необхідно також, щоб економічні і соціальні можливості були доступними для кожної людини без будь-якої дискримінації. Відчуження і маргіналізація можуть стати причиною пасивності, ворожості та фанатизму.

2.2. Для того, щоб зробити суспільство толерантнішим, державам слід ратифікувати існуючі міжнародні конвенції з питань прав людини і, в разі потреби, розробити нове законодавство з метою забезпечення в суспільстві рівноправних відносин і рівних можливостей для всіх груп і кожної окремої людини.

2.3. В інтересах міжнародної злагоди принципово важливо, щоб кожна людина, громада та нація усвідомлювали та поважали багатокультурний характер людського співтовариства. Без толерантності не може бути миру, а без миру неможливі розвиток і демократія.

2.4. Нетолерантність може набувати форми маргіналізації соціальне найменш захищених груп, їхнього вилучення із суспільного та політичного життя, насильства і дискримінації щодо них. Як проголошує Декларація про раси та расові забобони: “Всі люди та групи людей мають право відрізнятись один від одного” (стаття 1.2).

Стаття 3 **Соціальні аспекти**

3.1. Толерантність особливо важлива в сучасному світі, який характеризується глобалізацією економіки і зростаючою мобільністю, швидким розвитком комунікації, інтеграції та взаємозалежності, великомасштабними міграційними процесами і переміщенням населення, урбанізацією і трансформуванням соціальних моделей. Оскільки кожна частина світу характеризується різноманіттям, ескалація нетерпимості та розбрату потенційно загрожує всім регіонам. Від такої загрози неможливо відмежуватися національними кордонами, тому що вона має глобальний характер.

3.2. Толерантність необхідна у взаєминах між окремими особами, в сім'ї та громаді. У школах, університетах та осередках неформальної освіти, удома і на роботі необхідно формувати атмосферу толерантності, стосунки відкритості, уважність один до одного та почуття солідарності. Засоби комунікації здатні відіграти конструктивну роль у сприянні вільному і відкритому діалогу та спілкуванню, роз'ясненню ваги толерантності та загроз, що їх несе байдужість до проявів нетолерантності з боку груп та ідеологій.

3.3. У Декларації ЮНЕСКО “Про расу та расові забобони” проголошується, що слід вживати необхідних заходів з метою забезпечення рівності у праві на гідність та інших правах окремих осіб і груп людей. У цьому зв'язку особливу увагу слід зосередити на найменш соціально захищених групах, які перебувають у несприятливих соціальних чи економічних умовах, для того щоб надати їм правового та соціального захисту, зокрема в житлових питаннях та питаннях зайнятості, охорони здоров'я, забезпечити повагу до самобутності їхньої культури та цінностей, сприяти їхньому соціальному і професійному зростанню та інтеграції, зокрема засобами освіти.

3.4. Для розв'язання цього глобального завдання необхідно здійснювати відповідні наукові дослідження та створювати інформаційні мережі з метою

координації діяльності міжнародного співтовариства, у тому числі залучати соціальні науки до проведення глибокого аналізу причин такого становища та до ефективних протидій негативним явищам, а також здійснювати наукові дослідження та моніторинг з метою сприяння виробленню політичних рішень та нормативній діяльності держав-членів.

Стаття 4 **Виховання**

4.1. Виховання є найефективнішим засобом запобігання проявам нетерпимості. Виховання в душі толерантності починається з прищеплення людям знань про їхні права та свободи з метою забезпечити їхню реалізацію та зміцнити прагнення кожного до захисту прав інших.

4.2. Виховання в душі толерантності слід розглядати як невідкладне завдання; у зв'язку з цим необхідно сприяти розробці навчальних методик для формування толерантності на систематичній і раціональній основі, розкриваючи культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні чинники нетерпимості, що призводять до насильства і відчуження. Політика і програми в галузі освіти повинні сприяти покращанню взаєморозуміння, зміцненню солідарності і толерантності у спілкуванні як між окремими особами, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами та націями.

4.3. Виховання в душі толерантності має бути націлене на протидію негативним впливам, які викликають страх та відособлюють від інших. Воно повинне розвивати в молоді здібності до незалежного мислення, критичної оцінки та формувати високі моральні критерії.

4.4. Ми заявляємо про свою готовність підтримувати і втілювати в життя програми наукових досліджень у галузі соціальних наук та виховання в душі толерантності, прав людини та ненасильства. Це означає, що слід приділяти особливу увагу питанням підвищення рівня педагогічної підготовки, навчальних планів, змісту підручників і занять, удосконалення інших навчальних матеріалів, застосовуючи нові освітні технології з метою виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих до сприйняття інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Стаття 5 **Готовність до дій**

Ми зобов'язуємося сприяти формуванню психології толерантності та ненасильства, використовуючи для цього програми та заклади в галузі освіти, науки, культури і комунікації.

ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Європейська конвенція з прав людини) (1950)

Стаття 9

Свобода думки, совісті і віросповідання

1. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10

Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві.

Стаття 14

Забора на дискримінації

Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин.

Європейські пенітенціарні правила

Переглянутий текст Європейських мінімальних правил поведінки з ув'язненими* (1987)

Релігійна і моральна підтримка

46. Кожному ув'язненому дозволяється, наскільки це можливо, задовольняти свої потреби релігійного,

духовного та морального характеру і для цього бути присутнім на службах чи зібраннях у місцях позбавлення волі та мати у своєму розпорядженні необхідні книги і публікації.

47.1. Якщо у місці позбавлення волі перебуває досить велике число ув'язнених, які належать до однієї релігії, має бути призначений чи затверджений офіційний представник цієї релігії. У випадку, якщо це виправдано великою чисельністю таких ув'язнених та обставини це дозволяють, досягається відповідна домовленість про його роботу на постійній основі.

47.2. Офіційному представнику, призначеному чи затвердженому відповідно до пункту 1, повинно бути дозволено періодично проводити служби і вести релігійну діяльність, а також зустрічатися у відповідний час із ув'язненими, що сповідують цю релігію, як їх духовний наставник.

47.3. Нікому з ув'язнених ніколи не може бути відмовлено у праві спілкування з офіційним представником будь-якої релігії. Якщо ув'язнений заперечує проти візиту релігійного представника, йому має бути дозволено відмовитися від цієї зустрічі.

Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995)

Стаття 6

1. Сторони заохочують атмосферу терпимості та міжкультурного діалогу і вживають ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають в межах їхньої території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації.

2. Сторони зобов'язуються вживати належних заходів для захисту осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності.

Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи №190⁴ (1995)*

2. Відповідно, у світлі гарантій вищими посадовими особами держави (лист від Президента України, голови Верховної Ради і прем'єр-міністра від 27 липня 1995р.) і виходячи з наступного розгляду, Асамблея вірить, що Україна здатна і готова, відповідно до Статті 4 Статуту Ради Європи, виконати умови для вступу до Ради Європи, як визначається у Статті 3: "Кожен член Ради Європи повинен поділяти принципи верховенства права і гарантувати усім особам дотримання, в рамках своєї юрисдикції, прав людини і основоположних свобод, і відкрито й ефективно співпрацювати для досягнення мети Ради...":

⁴ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta95%2FEOP1190.htm>.

хі. сприятиме мирному розв'язанню суперечок між православними церквами, поважаючи незалежність Церкви від держави; запровадить нову недискримінаційну систему реєстрації церков і правове рішення питання реституції церковної власності.

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи №1396⁵ (1999)*

Релігія і демократія

1. За статутом Рада Європи — організація принципово гуманістична. Водночас, як захисник прав людини вона має забезпечувати свободу думки, совісті і релігії, як декларує стаття 9 Європейської конвенції з прав людини. Вона має також забезпечувати, щоб прояви релігійності не виходили за рамки обмежень, викладених у тій же статті.

2. Парламентська Асамблея Ради Європи виявляла інтерес до розмаїття культур і релігій у Європі. Їх співіснування і взаємодія значно збагатили європейську спадщину. Зокрема, Асамблея відсилає до Резолюції №885 (1987) “Про внесок євреїв у європейську культуру”, Резолюції №916 (1989) “Про невикористовувані культові споруди”, Рекомендації №1162 (1991) і Постанови №465 “Про внесок ісламської цивілізації у європейську культуру”, Рекомендації №1291 (1996) “Про єврейську культуру”.

3. Асамблея також свідомо того, що навіть за демократії зберігається певна напруженість між проявами релігійних переконань і політичною владою. Багато проблем, з якими стикається сучасне суспільство, мають релігійний аспект, зокрема, нетолерантні фундаменталістські рухи і терористичні акти, расизм і ксенофобія, етнічні конфлікти. Слід врахувати також і гендерну нерівність у релігіях. Асамблея зверталася до деяких з цих проблем у Рекомендації №1202 (1993) “Про релігійну толерантність у демократичному суспільстві” і Рекомендації №1222 (1993) “Про боротьбу з расизмом, ксенофобією і нетолерантністю”. Екстремізм — це не релігія, а її перекручення або спотворення. Жодна з давніх великих релігій не проповідує насильства. Екстремізм — це людський винахід, що відвертає релігію з її гуманістичного шляху, щоб використати як інструмент влади.

4. Релігійні питання мають вирішувати не політики. А релігії не повинні намагатися замінити демократію чи захопити політичну владу. Вони мають поважати права людини, що визначені у Європейській конвенції з прав людини, і верховенство права.

5. Демократія і релігія не мають бути несумісними — якраз навпаки. Демократія довела свою здатність забезпечувати найкращі умови для свободи совісті, проявів релігійних переконань і релігійного плюралізму. Зі свого боку, релігія завдяки своїм моральним та етичним поглядам, цінностям, які вона підтримує, критичному підходу і культурним надбанням може бути надійним партнером демократичного суспільства.

6. Демократичні держави, як світські, так і ті, що асоціюють себе з певною релігією, мають дозволити всім релігіям, які дотримуються умов, визначених у Європейській конвенції з прав людини, розвиватися в однакових умовах і надати їм можливість займати належне місце в суспільстві.

7. Проблеми з'являються, коли влада намагається використати релігію для своїх цілей або коли релігії намагаються використати державу для досягнення своєї мети.

8. Багато конфліктів також зумовлені незнанням про інших, стереотипами, що з'являються внаслідок цього, і, врешті-решт, неприйняттям. У демократичній системі політики мають обов'язок не допускати, щоб ціла релігія асоціювалася з акціями, здійсненими, наприклад, фанатичними релігійними меншинами.

9. Релігійний екстремізм, що підбурює нетолерантність, упередження і/або насильство, — це також симптом хворого суспільства, що становить загрозу демократії. Оскільки він піддає ризику громадський порядок, з ним потрібно боротися належними засобами, відповідно до принципу верховенства права, а оскільки це прояв суспільної хвороби, то її можна побороти лише тоді, коли влада почне розв'язувати справжні проблеми суспільства.

10. Освіта — головний спосіб боротьби з незнанням і стереотипами. Навчальні програми в школах та університетах мають бути негайно переглянуті з метою сприяння кращому розумінню різних релігій. Під час уроків про релігії як важливу частину історії, культури і філософії людства не має здійснюватися релігійне навчання.

11. Релігійні керівники шляхом публічних виступів і впливу на віруючих можуть зробити значний внесок у подолання упереджень.

12. Подолання упереджень робить необхідним також розвиток екуменізму і діалогу між релігіями.

13. Асамблея, таким чином, рекомендує, щоб Комітет Міністрів просив уряд держав-членів:

i. гарантувати свободу совісті і проявів релігійних переконань у рамках умов, визначених Європейською конвенцією з прав людини, для всіх громадян і, зокрема:

a. захищати релігійний плюралізм, створюючи однакові умови для розвитку всіх релігій;

b. полегшувати, у рамках статті 9 Європейської конвенції з прав людини, дотримання релігійних обрядів і звичаїв, наприклад, стосовно шлюбу, одягу, релігійних свят (із наданням вихідних) і військової служби;

c. засуджувати будь-яку спробу фанатиків спровокувати конфлікт у (між)релігійному середовищі;

⁵ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta99%2FEREC1396.htm>.

d. забезпечувати свободу і рівні права на освіту всім громадянам, незалежно від їх релігійних вірувань, звичаїв і ритуалів;

e. забезпечувати справедливий і рівний доступ до засобів масової інформації для всіх релігій;

ii. підтримувати освіту про релігії і, зокрема:

a. почати викладати релігії як системи цінностей, які молоді люди мають навчитися вирізняти в рамках уявленнь про етику і демократичне суспільство;

b. підтримувати викладання у школах порівняльної історії різних релігій, з особливою увагою до їх походження, подібності певних цінностей і розмаїття їх звичаїв, традицій, святкувань і т.ін.;

c. заохочувати вивчення історії філософії і філософії релігій і здійснення досліджень з цих предметів в університетах, паралельно з теологічними дослідженнями;

d. співпрацювати з релігійними навчальними закладами для того, щоб запровадити або збільшити роль аспектів, які стосуються прав людини, історії, філософії і науки в їх навчальних планах;

e. уникати — у випадку дітей — будь-яких конфліктів між освітою, яку забезпечує держава, і релігійною вірою сім'ї, для того, щоб поважати вільне рішення сім'ї у цьому дуже чутливому питанні;

iii. сприяти кращим відносинам з (і між) релігіями і, зокрема:

a. регулярно брати участь у дискусіях з релігійними керівниками і фахівцями у сфері гуманітарних наук стосовно головних проблем, з якими стикається суспільство, що дозволить враховувати культурні та релігійні погляди громадськості до прийняття політичних рішень і залучати релігійні громади й організації до підтримки демократичних цінностей та інноваційних ідей;

b. сприяти діалогу між релігіями, забезпечуючи можливості для проявів переконань, дискусій і зустрічей між представниками різних релігій;

c. сприяти регулярному діалогу між теологами, філософами та істориками, залучаючи також представників інших наук;

d. розширювати і посилювати партнерство з релігійними громадами й організаціями, а особливо з тими, що мають глибокі культурні та етичні традиції соціальної, добродійної, місіонерської, культурної та освітньої діяльності серед місцевого населення;

iv. сприяти культурному і соціальному вираженню релігій і, зокрема:

a. забезпечувати рівні умови для утримання і збереження релігійних споруд і майна всіх релігій як частини національної та європейської спадщини;

b. забезпечувати, щоб невикористовувані релігійні споруди мали застосування, умови якого є найближчими до первинного призначення будівлі;

c. захищати культурні традиції та різні релігійні святкування;

d. підтримувати соціальну і добродійну роботу, здійснювану релігійними громадами й організаціями.

14. Асамблея також рекомендує Комітету Міністрів:

i. сформулювати принципи для запровадження навчальних програм відповідно до пп. 13.*ii.a, b і c* цієї Рекомендації як частину своїх проектів з громадянської освіти і викладання історії;

ii. продовжувати організовувати пан'європейські зустрічі представників різних релігій.

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи №1556⁶ (2002)*

Релігія та зміни в Центральній і Східній Європі

1. Парламентська Асамблея Ради Європи неодноразово мала можливості розгляду питань стосовно збереження і розвитку традиційних релігійних культур та шляхів створення необхідних умов для їх успішної взаємодії і спільного розвитку. В Резолюції №885 (1987) “Про внесок євреїв у європейську культуру”, Рекомендації №1162 (1991) “Про внесок ісламської цивілізації у європейську культуру”, Рекомендації №1291 (1996) “Про єврейську культуру” Асамблея висловила свою думку стосовно необхідності захисту і розвитку спільної культурної спадщини Європи в усьому її багатстві та розмаїтості.

2. Асамблея також наполегливо висловлювалася про необхідність забезпечення або відновлення гармонійних відносин між релігійними інституціями і державою. Це є суттєвою складовою таких основних прав людини, як свобода совісті і релігії, релігійна толерантність та захист окремих осіб і громад від будь-яких форм релігійного переслідування. Ці питання детально розглядаються у Резолюції №916 (1989) “Про невикористовувані культові споруди”, Рекомендації №1202 (1993) “Про релігійну толерантність у демократичному суспільстві”, Рекомендації №1222 (1993) “Про боротьбу з расизмом, ксенофобією і нетолерантністю”, Рекомендації №1396 (1999) “Про релігію і демократію” і Рекомендації №1412 (1999) “Про незаконну діяльність сект”.

3. Крах соціалістичної системи надав релігійним інституціям у Центральній і Східній Європі можливість, чи навіть відповідальність, оновити свій соціальний потенціал і зосередитися на своїх основних, історичних завданнях (духовне виховання особистості, етичне вдосконалення суспільства і благодійні, культурні, освітні та інші проекти).

4. Останнім часом суспільно-релігійний розвиток у посткомуністичних країнах ознаменувався появою фундаменталістських та екстремістських тенденцій, активними спробами використання релігійних гасел і релігійних організацій у процесі воєнної, політичної та етичної мобілізації на службу войовничому націоналізму і шовінізму, а також політизацією релігійного життя.

5. Виникнення незалежних держав заохотило прагнення окремих національних православних церков до власної незалежності чи зміни своєї приналежності, що в окремих випадках викликає потужний спротив

⁶ http://www.coe.int/T/r/Parliamentary%5FAssembly%5FRussian%5Fdocuments%5D/%5B2002%5D/%5BAvril2002%5D/Rek_1556.asp#TopOfPage.

з боку православних центрів, яким вони раніше підпорядковувалися. Це призвело до погіршення взаємовідносин між церквами, а в окремих випадках між державами. Важливо виключити будь-які можливості державного втручання у питання догми, церковної організації і канонічного права.

6. Нова релігійна свобода та усунення бар'єрів на шляху поширення ідей і вірувань, включаючи релігійні, поставили церкви Центральної і Східної Європи в ситуацію релігійного різномайття. Зараз через свій послаблений у минулому стан і відсутність досвіду існування в умовах політичного, культурного і релігійного плюралізму традиційні церкви регіону опинилися у стані конфлікту з іноземними місіонерами та новими релігійними рухами, що з'явилися там нещодавно. До сьогодні не вдалося вирішити проблему встановлення рівноваги між принципами демократії і прав людини, особливо стосовно свободи совісті та релігії, з одного боку, і збереження національної культурної, етнічної і релігійної самобутності — з іншого.

7. Зникнення “залізної завіси” призвело до того, що релігійний і культурний вододіл в Європі став ще очевиднішим і ще більш посилюється. Дві християнські культури — Західна і Східна — зовсім мало знайомі одна з одною, що є дуже небезпечною перешкодою на шляху до об'єднаної Європи. Як неодноразово заявляв Папа Римський Іоанн Павло II, “християнська Європа має дихати обома своїми легенями — східним і західним”. Водночас, послідовники двох християнських традицій не виявляють особливого інтересу ні до єврейської культури, що є невід'ємною частиною європейської спадщини, ні до ісламської культури, яка дедалі більше стає частиною європейського ландшафту.

8. З огляду на зазначене вище, Асамблея рекомендує, щоб Комітет Міністрів закликав уряди держав-членів, Європейський Союз, а також відповідні органи влади та організації:

Юридичні гарантії та їх дотримання

i. досягти відповідності внутрішньодержавного законодавства Європейській конвенції з прав людини й основних свобод, приділяючи особливу увагу статті 9, яка стверджує, що релігійні свободи підлягають лише обмеженням, установленим законом і необхідним у демократичному суспільстві, а також рішенням Європейського суду з прав людини (1983) про те, що обмеження прав людини повинні мотивуватися “настійними суспільними потребами” і бути “співмірними законній меті, що переслідується”;

ii. гарантувати всім церквам, релігійним організаціям, центрам та об'єднанням статус юридичної особи, якщо їх діяльність не порушує прав людини і міжнародного права, і, зокрема, вимагати від Уряду Республіки Молдова реєстрації Бессарабської митрополії згідно з рішенням Європейського суду з прав людини від 13 грудня 2001р.;

iii. вжити ефективних заходів для того, щоб гарантувати свободу релігійних меншин, особливо в Центральній і Східній Європі, з посиленою увагою до їх захисту від дискримінації чи переслідування з боку релігійної більшості або інших груп, які практикують агресивний націоналізм і шовінізм;

iv. застосовувати стандартні процедури, передбачені внутрішньодержавним правом, в усіх доведених випадках зловживань релігійною свободою у формі, що завдає шкоди суспільству або правам, свободам чи здоров'ю окремих осіб;

v. гарантувати релігійним організаціям, майно яких було націоналізоване в минулому, реституцію цього майна протягом певного часу, а в тих випадках, коли це неможливо, виплату справедливої компенсації; необхідно вжити належних заходів з метою недопущення приватизації націоналізованої церковної власності;

vi. запропонувати посередництво у врегулюванні конфліктів між сторонами за їх згодою, при цьому виконуючи вимогу про невтручання державних органів у питання догми чи інші внутрішні релігійні спори;

vii. просити Європейський конвент включити європейські релігії і християнські традиції до преамбули майбутньої європейської конституції як основу гідності людської особистості та прав людини й етнічних коренів європейської самобутності;

Культура, освіта та обміни

viii. створити інформаційні стратегії і розробити необхідні заходи у сфері культурного обміну з метою взаємного ознайомлення народів різних країн з їх культурними досягненнями;

ix. співпрацювати з церковними владами в питанні визначення і розподілу їх відповідальності у таких галузях, як реставрація історичних будівель та релігійне виховання, і сприяти проведенню спільних дискусій з основних соціальних, моральних, етичних і культурних питань, що стоять перед сучасними суспільствами;

x. включити інформацію про основні європейські релігійні культури і звичаї до шкільної програми;

xi. підтримати діяльність неурядових організацій, які ведуть роботу з поглиблення взаєморозуміння між релігійними групами і захисту релігійної культурної спадщини;

xii. вжити заходів із забезпечення рівного доступу до засобів масової інформації, освіти і культури для представників усіх релігійних традицій;

xiii. заохочувати створення спеціальних центрів розвитку міжконфесійних відносин, а також проводити обмін виставками і ярмарками культурної спадщини, шедеврами релігійного мистецтва і книгами з метою ознайомлення населення з різними релігійними культурами Європи;

xiv. сприяти програмам обміну з метою формування у студентів, наукових працівників і діячів культури всебічного уявлення про етичні, моральні та культурні цінності європейських релігій;

xv. заохочувати розвиток культурних маршрутів у Європі та зв'язків Європи з сусідніми країнами з метою осмислення і збереження історичної спадщини і нових можливостей культурного спілкування;

xvi. передавати до публічних бібліотек публікації, що детально висвітлюють культурні досягнення і засади вчень різних релігійних традицій;

xvii. сприяти проведенню наукових досліджень, спрямованих на визначення спільних коренів різних європейських культур і поглиблення розуміння їх взаємовідносин і взаємного доповнення одна одною.

ДОКУМЕНТИ ОБСЄ

Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986р. представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі*

(13) Держави-учасниці будуть:

(13.1) — удосконалювати свої закони, адміністративні правила і політику в галузі громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав людини й основних свобод і застосовувати їх на практиці для того, щоб гарантувати ефективне здійснення цих прав і свобод;

(13.4) — ефективно забезпечувати право осіб знати свої права й обов'язки в цій галузі та діяти згідно з ними і з цією метою публікувати і робити доступними всі закони, адміністративні правила і процедури, що стосуються прав людини й основних свобод;

(13.5) — поважати право своїх громадян, самостійно або разом з іншими, здійснювати активний внесок у розвиток і захист прав людини й основних свобод;

(13.6) — заохочувати обговорення у школах та інших навчальних закладах питань розвитку і захисту прав людини й основних свобод;

(13.7) — забезпечувати у межах своєї території кожному, хто підлягає їх юрисдикції, права людини й основні свободи без будь-якого розрізнення за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження або інших обставин;

(13.8) — забезпечувати, щоб ні особу, яка реалізує, висловлює намір реалізувати або прагне реалізувати ці права і свободи, ні будь-кого з членів її сім'ї не піддавали внаслідок цього дискримінації в будь-якій формі;

(13.9) — забезпечувати, щоб ефективні засоби правового захисту, а також повна інформація про них були доступні тим, хто заявляє, що їх права людини й основні свободи були порушені;

(16) З метою забезпечення свободи особистості та сповідання релігії або віри держави-учасниці будуть, серед іншого:

(16.1) — вживати ефективних заходів для запобігання і ліквідації дискримінації осіб чи об'єднань на ґрунті релігії або переконань стосовно визнання, реалізації і користування правами людини й основними свободами в усіх галузях громадянського, політичного, економічного, соціального і культурного життя і для забезпечення справжньої рівності між віруючими і невіруючими;

(16.2) — сприяти клімату взаємної терпимості та поваги між віруючими різних об'єднань, а також між віруючими і невіруючими;

(16.3) — надавати на їх прохання об'єднанням віруючих, які сповідують або готові сповідувати свою віру в конституційних межах своїх держав, визнання статусу, передбаченого для них у відповідних країнах;

(16.4) — поважати право цих релігійних об'єднань:

- засновувати й утримувати вільно доступні місця богослужіння або зібрань;

- організовуватися відповідно до своєї власної ієрархічної та інституційної структури;

- обирати, призначати і змінювати свій персонал згідно зі своїми відповідними вимогами і стандартами, а також будь-якими вільно досягнутими домовленостями між ними та їх державою;

- просити й отримувати добровільні фінансові та інші пожертвування;

(16.5) — здійснювати консультації з релігійними культами, установами й організаціями з метою кращого розуміння потреб релігійних свобод;

(16.6) — поважати право кожного давати й отримувати релігійну освіту мовою за своїм вибором або індивідуально, або спільно з іншими;

(16.7) — у цьому контексті поважати, серед іншого, свободу батьків забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань;

(16.8) — дозволяти підготовку релігійного персоналу у відповідних закладах;

(16.9) — поважати право віруючих і релігійних об'єднань купувати і використовувати священні книги, релігійні видання мовою за своїм вибором та інші предмети і матеріали, що стосуються сповідання релігії або віри, і володіти ними;

(16.10) — дозволяти релігійним культам, установам та організаціям видавати (виготовляти), імпортувати і розповсюджувати релігійні видання і матеріали;

(16.11) — прихильно ставитися до зацікавленості релігійних об'єднань в участі у суспільному діалозі, в т.ч. через засоби масової інформації.

(18) Держави-учасниці постійно докладатимуть зусиль для реалізації положень Заключного акту та Мадридського Підсумкового документа, що стосуються національних меншин. Вони вживатимуть усіх необхідних законодавчих, адміністративних, юридичних та інших заходів, а також застосовувати відповідні міжнародні інструменти, що можуть їх пов'язати, для забезпечення захисту прав людини й основних свобод осіб, які належать до національних меншин на їх території. Вони будуть утримуватися від будь-якої дискримінації стосовно таких осіб і сприяти реалізації їх законних інтересів і прагнень у галузі прав людини й основних свобод.

(19) Вони захищатимуть і створюватимуть умови для підтримки етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності національних меншин на своїй території. Вони поважатимуть вільну реалізацію прав особами, які належать до таких меншин, і будуть забезпечувати їх повну рівність з іншими.

Співробітництво в гуманітарних та інших галузях

(32) Вони дозволятимуть віруючим, релігійним культам та їх представникам, на групових чи індивідуальних засадах, налагоджувати і підтримувати особисті контакти і спілкування один з одним у своїх та інших країнах, зокрема через поїздки, паломництво та участь у зібраннях та інших релігійних заходах. У цьому контексті та тією мірою, в якій це співмірно з такими контактами і заходами, тим, про кого йдеться, буде дозволено купувати, отримувати і везти з собою релігійні публікації і предмети культу, що стосуються сповідання їх релігії або віри.

(59) Вони будуть забезпечувати, щоб особи, які належать до національних меншин або регіональних культур на їх території, могли зберігати і розвивати свою власну культуру в усіх її аспектах, включаючи мову, літературу і релігію, і щоб вони могли зберегти свої культурні та історичні пам'ятники та об'єкти.

(68) Вони будуть забезпечувати, щоб особи, які належать до національних меншин або регіональних культур на їх територіях, могли передавати або набувати знань про свою власну культуру, в т.ч. шляхом передачі батьками своїм дітям мовної, релігійної і культурної самобутності. ■